

Problematika vícečetných pohřbů v novověku

Případová studie pohřebiště z 18. století v Semonicích u Jaroměře

Multiple Burials in the Early Modern Period

The case study of an 18th-century burial ground in Jaroměř–Semonice

Pavel Drnovský – Erika Průchová

Redakci předloženo v červenci 2020, upravená verze v září 2020

Studie se věnuje problematice vícečetných hrobů v novověkém období na příkladu výzkumu pohřebiště nedaleko Semonic u Jaroměře (Česká republika, východní Čechy). Záchraný výzkum lokality proběhl v letech 2017–2019. Skupina 33 hrobových jam byla umístěna v netypické poloze mimo regulérní hřbitov, avšak v blízkosti výklenkové kaple. Celkem zde bylo pohřbeno 66 jedinců, z nichž část byla uložena ve vícečetných hrobech. Podle antropologického vyhodnocení ostatků demografická skladba neodpovídá běžné populaci, neboť mezi pohřbenými převažují muži a mladí jedinci z věkových kategorií juvenis a adultus I, jejichž zdravotní stav byl na dobré úrovni. Nebyla zaznamenána traumata související s násilnou smrtí. Na základě nepřímých indicií historických pramenů považujeme lokalitu za pravděpodobně epidemické pohřebiště, kam byli pochováni zemřelí obyvatelé jednoho z vojenských polních táborů, jejichž přítomnost je u Semonic doložena k rokům 1745, 1758 a 1778.

Novověk, 18. století, atypické pohřebiště, vícečetné pohřby, antropologie, epidemie, vojsko, lazaret, východní Čechy

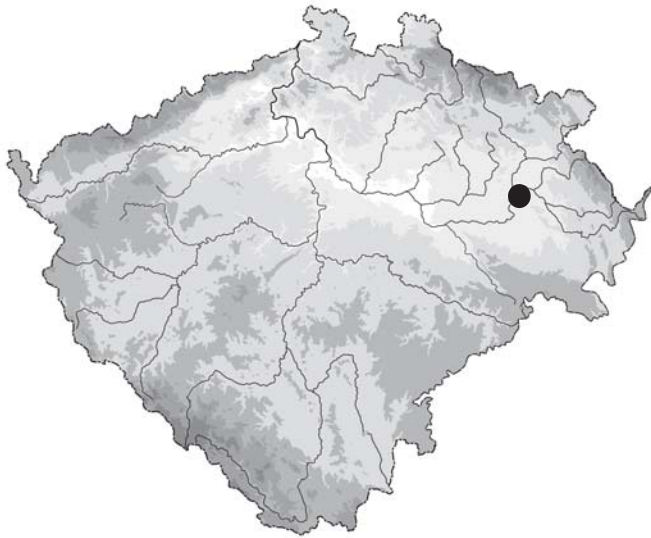
The study addresses the issue of multiple burials in the Early Modern period based on the example of the excavation of the burial ground near Jaroměř–Semonice (east Bohemia, Czech Republic). The rescue excavation of the site was conducted in 2017–2019. A group of 33 grave pits were set in an atypical position outside the regular cemetery, though in the vicinity of the niche chapel. A total of 66 individuals were buried here, with some of them deposited in multiple graves. Based on an anthropological evaluation of the remains, the demographic structure does not correspond to the general population, as men and young individuals from the juvenis and adultus I age groups, the health condition of which was good, predominate among the deceased. Trauma associated with a violent death was not recorded. According to the indirect evidence of historical sources, we interpret the site as a probable epidemic burial ground where dead members of one of the military camps occurring nearby in the years 1745, 1758 and 1778 were buried.

Early Modern period, 18th century, atypical burial ground, multiple burials, anthropology, epidemic, army, military hospital, east Bohemia

1. Úvod

Studium pohřebních areálů je nedílnou součástí poznávání minulých společností. Nejinak je tomu i pro období novověku, které má však oproti dřívějším epochám řadu specifíků. Jedná se mimo jiné o možnost výzkum doplnit studiem archivních zdrojů a v neposlední řadě i nebyvalým množstvím pramenné základny. V nedávné době byly s časovým odstupem publikovány tři studie bilancující soudobý stav bádání novověkého pohřebního ritu na území Čech (Čechura 2010; Blažková – Omelka – Řebounová 2015; Omelka – Řebounová 2017). Mezi hlavní úskalí současné situace patří skutečnost, že souhrnných vyhodnocení jednotlivých lokalit existuje z českého prostředí pouze několik. Jako příklad je možno uvést plzeňské pohřebiště při bývalém kostele sv. Máří Magdalény zkoumané mezi lety 2010–2014, které se dočkalo publikace včetně zpracování antropologického materiálu (Dudková – Orna /eds./ 2015; Galeta et al. 2015). Z pražských lokalit byly například celkově publikovány pohřby při kapucínském klášteře sv. Josefa

(Flek et al. 2009). Důležitou lokalitu vzhledem k rozsahu zpracování představuje zkoumaný hřbitov při kostele sv. Jana Křtitele v Oboře ve Šporkově ulici v Praze, a to zejména díky sérii publikačních výstupů věnující se jednotlivým složkám hrobové výbavy či obecně problematice novověkého pohřebního ritu (např. Omelka et al. 2018; Omelka – Řebounová 2008; Omelka – Řebounová 2011; Omelka – Řebounová 2012; Omelka – Řebounová 2012a; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010; Omelka – Řebounová – Šlancarová 2011; Omelka – Šlancarová 2007). Celistvější publikace se pak dočkaly soubory pocházející ze hřbitovů při kostele sv. Bartoloměje v Rakovníku (Čiháčková – Omelka – Řebounová 2011), z kostela sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci (Omelka – Řebounová – Čechura 2013) a z kostela sv. Jakuba v Jihlavě (Omelka – Šlancarová 2012). Ve své podstatě bývá právě zpracování hrobového inventáře nejčastější formou publikace novověkých pohřebišť. Reprezentativní přehled těchto děl

Obr. 1. Semonice, okr. Náchod. Poloha lokality v rámci České republiky.
Fig. 1. Semonice, Náchod district. Location of site in the Czech Republic.

přináší již zmíněný souhrn Martina Omelky a Otakary Řebounové (Omelka – Řebounová 2017, 123–125).

Mezi společné znaky výše zmíněných publikovaných lokalit, ale i dalších desítek zkoumaných novověkých hřbitovů, patří skutečnost, že se zpravidla jedná o výzkumy záchranné. Málokdy se tyto výzkumy, lokalizované zpravidla do historických jader a předměstí městských aglomerací, dočkají alespoň částečné publikace. Interdisciplinární přístup zahrnující i antropologický rozbor či uplatnění dalších přírodovědných metod pak nebývá častý. Povaha těchto výzkumů má za následek, že dotyčné hřbitovy jsou zpravidla zkoumány v omezeném rozsahu, který odpovídá velikosti stavebních prací. Takové výzkumy jsou i hůře uchopitelné, neboť neumožňují dosáhnout statisticky spolehlivých závěrů. Komplexní výzkum pohřebních areálů je spíše výjimkou, přináší však mnohdy obtíže při celkovém zhodnocení v podobě velkého objemu práce (cf. Kacl – Průchová 2017).

Odkryv vícečetných hrobů při archeologických výzkumech vždy vyvolá zájem, protože indikuje mimořádné, dramatické události, kdy umíralo větší množství lidí v kratším časovém úseku. Přesto lze předpokládat, že i v dobách zvýšené úmrtnosti si některé rodiny prosadily (a pravděpodobně k tomu disponovaly i finančními prostředky), aby jejich zemřelý člen byl pohřben samostatně do vlastního hrobu. Tyto hroby je pak velmi obtížné, pokud vůbec možné, ke katastrofické události přiřadit. Z tohoto hlediska považujeme námi zpracované novověké pohřebiště situované do mírně zvládné krajiny u Semonice blízko Jaroměře za důležité, neboť bylo prozkoumáno celé (obr. 1). Jeho prokazatelná uzavřenost a kompletnost je mezi podobnými lokalitami spíše výjimkou. Soubor přitom obsahuje jak vícečetné, tak jednočetné hroby. Od běžných farních hřbitovů se toto pohřebiště liší svoji polohou mimo obec nebo město a také krátkou délkou trvání. Dlouhodobé, často i několikasetleté používání běžných hřbitovů následně při výzkumu komplikuje určení relativních a absolutních horizontů

jednotlivých skupin hrobů. Naopak v případě naší lokality disponujeme menším souborem pohřbů, které navíc vznikly v krátkém časovém odstupu.

2. Vícečetné pohřby v novověkém období jako specifický archeologický pramen

Česká archeologie zatím nemá rozvinutou terminologii vícečetných hrobů a vystačí si v podstatě s označeními vícečetný, hromadný či masový hrob. Tyto termíny odkazují na nález většího počtu nebožtíků uložených v jedné hrobové jámě. Terminologie nevyovídá nic o záměru vytvořit takovýto kontext, o charakteru této jámy, o posloupnosti zaplňování ani o příčinách úmrtí pohřbených. Většina z nás si pod těmito názvy představí hrob, který vznikl v důsledku úmrtnostní krize ve společnosti, jejíž příčinou byla nějaká „katastrofa“ ve smyslu válečných konfliktů, přírodních katastrof nebo invaze smrtelné nemoci (epidemie). A zatímco termín vícečetný lze bez problémů použít i pro dvoj- či trojčetné hroby, užití termínu masový nám u těchto kontextů nepřipadá zcela adekvátní.

O vícečetných hrobech se nejčastěji uvažuje jako o odchylkách od standardních pohřbů, společně s disproporčním pohlavním nebo věkovým profilem souboru či se speciálně vybudovaným pohřebním místem (Castex 2008, 24; Hutchinson – Mitchem 2001, 61; Souquet-Leroy – Réveillas – Castex 2015). Vícečetné hroby se pokoušeli definovat a kategorizovat badatelé z různých oborů (např. Dudaý et al. 1990; Jessee – Skinner 2005; Knüsel 2014; Mant 1987; Roksandic 2002; Sprague 2005). V kontextech vrcholně středověkých a novověkých farních hřbitovů se tímto termínem obvykle popisuje pohřbení dvou nebo více nebožtíků úmyslně uložených v jedné hrobové jámě (nebo hrobce či kryptě). Na rozdíl od forenzního přístupu se v archeologické definici nevyskytuje příčina smrti či právní kontext, ale projevuje se zde spíše snaha a zájem o rozpoznání a interpretaci procesů, které vedly k tvorbě kontextu a o hmotnou kulturu v nich obsaženou (cf. Jessee – Skinner 2005, 55). Z právního hlediska tak byla dvojicí badatelů Jessee – Skinner (2005, 56) navržena následující definice masového hrobu: „O masový hrob se jedná v případě jakéhokoliv místa obsahujícího dvě a více společně uložených těl, bez ohledu na úmyslné uložení a jedná se o oběti nelegálních, společných, nebo svévolných poprav. Výjimku tvoří oběti ozbrojených konfliktů nebo známých velkých katastrof.“ V archeologickém kontextu se však v rozporu s výše uvedeným výkladem tradičně právě hromadné hroby padlých či obětí katastrof označují termínem „masový hrob“. Do definic vstupují i úvahy o uspořádanosti (pietnosti) uložení mrtvých a/nebo o současnosti uložení. V tomto pojetí pak bývají vícečetné hroby rozděleny do dvou kategorií na synchronní (hromadné), které vznikly současným uložením zemřelých nebo ve velmi krátké době před započítáním rozkladných procesů, a diachronní (kolektivní) hroby, do kterých byla další těla postupně přidávána, přičemž jejich váha narušovala artikulaci starších rozkládajících se těl (Dudaý et al. 1990, 46–47; Černý 1995, 309; Roksandic 2002).

Je velmi obtížné, pokud vůbec možné, vytvořit typologii vícečetných hrobů. Každý z nich je jedinečnou entitou. Pravděpodobně z tohoto důvodu se většinou uvádí jen počet pohřbených jedinců, případně pietnost v uspořádání těl a možná souvislost s událostí vedoucí k jejich zřízení (válečné, epidemické, přírodně katastrofické hroby).

V případě vojáků zemřelých ve válečných konfliktech existovalo několik možných scénářů nakládání s jejich těly. Mohla být jednoduše ponechána na místě bitvy (Bohunová 2003, 78, 80–83; Rigeade 2008) a následně se předmětem případného sekundárního uložení stávaly už jen suché kosti, které končily v kostnicích či kostních jamách (Rigeade 2008). Mrtví vojáci mohli být rovněž pohřbeni přímo na místě bitvy (Bohunová 2003, 78–83; Rigeade 2008). Charakter pohřebního ritu v dobách přímých střetů vojsk byl ovlivněn nedostatkem času, jelikož armády z taktických a logistických důvodů byly většinu času na pochodu (Rigeade 2008). Obvyklé v těchto situacích bylo, že se o těla padlých vojáků muselo postarat místní obyvatelstvo, které k nim nemělo vztah. Na některých lokalitách jsou tak odkrývány pozice ostatků svědčící o házení mrtvých těl do jam (např. ostatky mrtvých z Napoleonovy Velké armády ve Vilniusu – Signoli et al. 2004, 223), jinde se setkáváme s vyskládanými ostatky těla – nohy (např. lokalita Kaliningrad – Rigeade 2007, 79). Téměř ve všech případech válečných hrobů se jedná o primární pohřby do země a na většině lokalit chybí doklady jednočetných hrobů (Rigeade 2007, 73–75). Z antropologického hlediska jsou tyto ostatky postiženy různými traumaty následkem bojů, střelnými zraněními či amputacemi (Rigeade 2007, 82–83; Rigeade 2008). S válečnými taženými souvisí rovněž zvýšená úmrť vojáků v důsledku nemocí (především tyfu), hladu, vyčerpání nebo působení klimatických podmínek, hlavně zimy (Rigeade 2007, 83; Rigeade 2008).

Z epidemického hlediska jsou obvykle zkoumány hromadné hroby. Je důležité si uvědomit, že začátek a konec epidemii byl provázen nižší mortalitou než v obdobích, kdy nemoc kulminovala, mrtvých z této doby bylo proto poměrně málo a mohli tedy být pohřbíváni jednotlivě. Tyto hroby je však velmi těžké, pokud vůbec možné, v archeologickém kontextu jako epidemické identifikovat. V dobách zvýšené úmrtnosti bylo na území některých států či měst nařízeno pohřbívání těl (např. obětí moru) do několika hodin od smrti (Devaux 2013, 182). V důsledku nutné urgencye pohřbů, tak mohlo docházet k degradaci pohřebních rituálů (Hutchinson – Mitchem 2001, 61), uložení těl přímo do země, bez rakve, a mnohdy i k jejich zasypaní vápnem na ochranu proti šíření nákazy (Castex et al. 2008, 9; Bianucci et al. 2009, 616–617). Na některých pohřebištích bylo identifikováno shlukování vícečetných hrobů na jedno místo, což vede k úvahám o existenci vyčleněného prostoru, aby snad zemřelí během krize nebyli směřováni s „přirozeně“ zemřelými (Castex et al. 2008, 10). Předmětem paleodemografických studií bývá i snaha o zjištění selektivnosti infekčních nemocí a sleduje se tak míra úmrtnosti v jednotlivých věkových kategoriích, podle pohlaví, nebo podle

zdravotního stavu (pro mor například DeWitte 2009; 2010; DeWitte – Wood 2008; Hughes – Morey 2012; Gowland – Chamberlain 2005; Margerison – Knüsel 2002). V této souvislosti nelze pravděpodobně ponechat stranou ani sociální postavení jedinců (DeWitte – Hughes – Morey 2012, 1418). Oběťmi infekčních nemocí bývají nějakým způsobem oslabení jedinci, ať už se jedná o děti, staré lidi, nebo o lidi podvyživené, postižené jinou nemocí či vyčerpané. To se projevuje i u vojáků, kteří jsou sice mladí, ale většinou vyčerpaní dlouhými pochody a poznamenání nedostatečnou výživou. Do kategorie katastrofických hromadných hrobů bychom zařadili i pohřbené, kteří zemřeli v důsledku hladomorů.

Studium vícečetných hrobů by nám mělo doplnit poznání o chování minulých populací tváří v tvář zvýšené úmrtnosti. Svou roli hraje i podíl zemřelých a přeživších ve společnosti, nebo okolnost, zda pohřbívání byli zemřelí z dané populace, nebo naopak „cizinci“, což se může odrazit právě v pietnosti uložení. V neposlední řadě do hry vstupoval i faktor času potřebný k pohřbení více zesnulých. Válečné hroby bývají zkoumány z pohledu zranění a možné interpretace použitých zbraní a technik boje. Na základě demografické skladby jedinců uložených ve vícečetných hrobech se odhaluje, zda událost postihla populaci jako celek, nebo se jednalo o její určitý sociální výsek. V současné době vstupují do analýz i moderní nástroje jako rozbor DNA, imunologické reakce, CT snímky apod., které mají sloužit k odhalení příčin smrti a k doplnění znalostí o událostech, které v tehdejší společnosti probíhaly.

3. Semonice u Jaroměře

3.1. Okolnosti výzkumu

Podnět k předstihovému záchrannému výzkumu na katastrálním území obce Semonice u Jaroměře (okr. Náchod) vyvolala plánovaná výstavba dálnice D11 v úseku Smiřice – Jaroměř (obr. 2). Tato trasa byla rozdělena na 5 úseků, hranicím katastru Semonice odpovídal úsek 1107-02. Tuto část trasy stavby zkoumali pracovníci Katedry archeologie při Filozofické fakultě Univerzity v Hradci Králové pod vedením Pavla Drnovského. Záchranný výzkum se uskutečnil na tomto úseku od dubna roku 2017 do dubna následujícího roku. Druhá fáze výzkumu probíhající během stavby dálnice pak trvala od prosince roku 2018 do srpna roku 2019.

Popisované území zasažené stavbou dálnice se nachází na labské pravobřežní terase. Jedná se o severovýchodní cíp staré sídelní oblasti, s tradicí stálého osídlení od mladší doby kamenné (Burgert 2019). Pro krajinný ráz tohoto území je charakteristická převaha polního hospodaření s minimálním výskytem zalesněných míst, které lze sledovat od nejstarších kartografických zobrazení oblasti sahajících do 18. století. Vedení trasy dálnice bylo naprojektováno západně od intravilánu Semonice a téměř kolmo protíná polní systém záhumníkové plužiny vsi scelený během minulého století. Stavbou byla zasažena i cesta vedoucí ze Semonice severozápadním směrem do sousední vsi Rožnova (obr. 3). U této

Obr. 2. Semonice, okr. Náchod. Lokalita a její okolí. Přerušovanou linií je vyznačen průběh trasy stavby dálnice. — **Fig. 2.** Semonice, Náchod district. The site and the surrounding area. The motorway construction route is marked by a dashed line.

cesty se ve vzdálenosti zhruba 800 metrů od Semonice nacházela při levé jižní straně výklenková kaple, po jejíchž stranách se nacházely dvě vzrostlé lípy (obr. 4).¹ Ke skrývkce ornice v okolí kaple došlo ke konci června 2017. Od počátku byla tomuto prostoru věnována zvýšená pozornost, neboť panovala obava, že by v okolí drobné sakrální stavby mohly být eventuálně přítomny novověké pohřby. Skrývka ornice probíhala strojově, a když se pod vrstvou podorničí začaly rýsovat první obdélné objekty, byla mocnost odebrání snížena. Na většině plochy pohřebiště tak bylo dosaženo úrovně, ve které bylo možné rozeznat jednotlivé objekty a dále se pokračovalo

ručním snižováním terénu.² Půdní profil byl v místech výzkumu tvořen kultivovanou vrstvou ornice a podorničí. Podloží je tvořeno spraší, která je ve svrchních partiích tmavší kvůli styku s tmavším podorničím, ale s přibývajícím hloubkou je spraš světlejší. Jednotlivé hrobové jámy tak bylo možné rozpoznat díky nepatrně světlejší výplni, která byla v kontrastu s tmavě probarveným svrchním podložím. Exkavace jednotlivých hrobů probíhala od počátku za účasti antropologa.

3.2. Katalog hrobů a nálezů

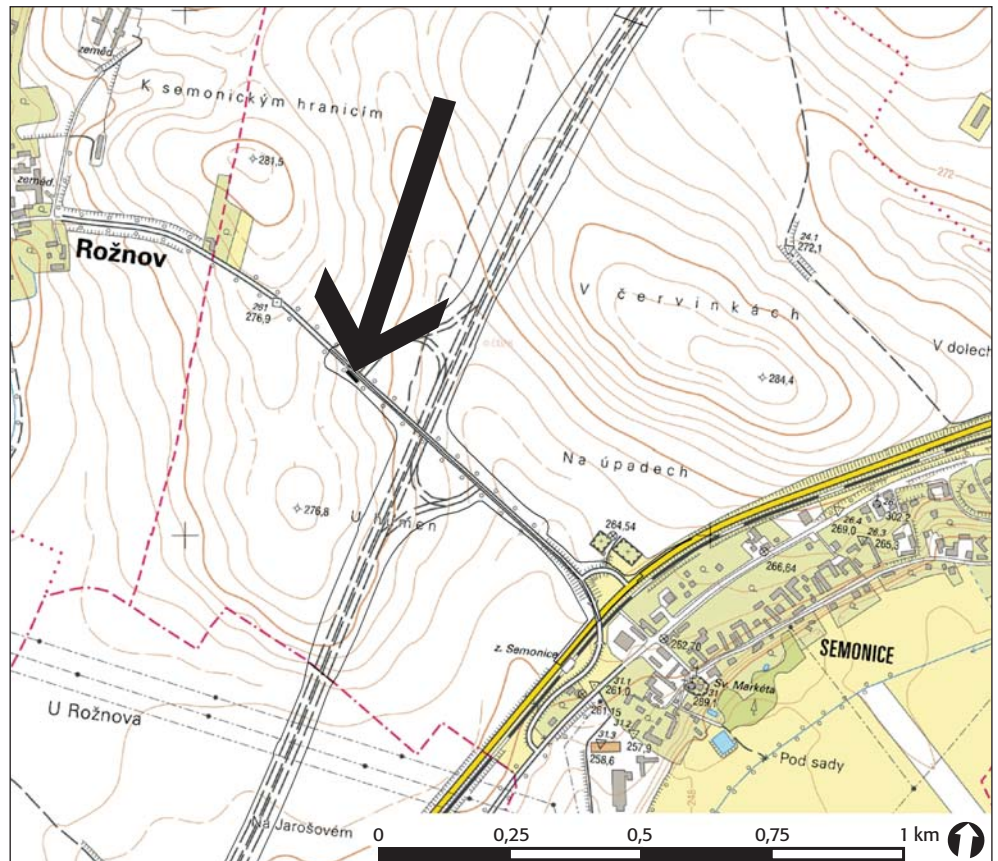
Pohřebiště

Celkem bylo odkryto 33 hrobových jam. Důležitým faktem je, že se díky výměře záchranného výzkumu po-

¹ Kaple byla vystavěna z pálených cihel pojených maltou. Vyznačuje se předstupujícím středním rizalitem završeným trojúhelníkovou atikou. Oltářní výklenek uzavíratelný kovovou mříží byl doplněn dřevěným frontonem. Stavba dálnice si vynutila pokácení obou lip a kaple byla po dohodě s ŘSD na jaře roku 2019 *en bloc* přenesena zhruba 80 m jihozápadním směrem mimo zábor stavby. Během výzkumu tak mohlo být sledováno založení kaple a jeho vztah k hrobovým jamám.

² Přesto byl jeden z hrobů (obj. 175), umístěný na rozhraní první a druhé fáze výzkumu, poškozen strojní skrývkou.

Obr. 3. Semonice, okr. Náchod. Poloha lokality (označena šipkou) mezi Semonicemi a Rožnovem. — **Fig. 3.** Semonice, Náchod district. Location of site (arrow) between Semonice and Rožnov.

dařilo prozkoumat pohřebiště v celém jeho rozsahu (obr. 5). Disponujeme tedy celistvým nálezcovým souborem složeným jak z movitých artefaktů, tak z kolekce lidských skeletů (obr. 6–9). Pohřebiště bylo tvořeno dvěma řadami hrobových jam, jejichž půdorys měl většinou tvar obdélníku se zaoblenými rohy. Hrobové jámy se vzájemně respektovaly a nedocházelo k překryvům. Orientace jednotlivých hrobových jam byla přibližně ve směru jihozápad – severovýchod. Toto poněkud netypické směřování respektuje silnici vedoucí ze Semonice do Rožnova, ke které jsou jednotlivé hrobové jámy umístěny kolmo svými kratšími stranami. V severní řadě bylo zachyceno 19 hrobových jam a v jižní pak celkem 14. Základy výklenkové kaple a jednotlivých hrobových jam se vzájemně nenarušovaly. Při začišťování povrchu a vyrýsování prvních objevených hrobových jam se zprvu zdálo, že se bude jednat sice o nekostelní, avšak standardní pohřebiště co se týče pohřebního ritu. Ale ukázalo se, že tomu tak není. V celkem 33 hrobových jamách se totiž nacházely ostatky 66 jedinců. Při číslování jedinců ve dvoučetných hrobech byl číslem 1 označen jedinec ležící při západní stěně. V případech jiného číslování je rozmístění jedinců zmíněno v textu popisu konkrétního hrobu. U orientace je jako první uvedena světová strana, ke které směřuje lebka. Dolní končetiny u většiny jedinců spočívaly souběžně vedle sebe. Pouze v případech, kde tomu tak nebylo, je poloha dolních končetin v katalogu hrobů popsána.

Antropologické metody

Po vypreparování kostry následovala její fotografická dokumentace. Základem byl celkový kolmý snímek a dále snímky detailů, především kloubních spojení, případně zdravotních anomálií či uložení přítomných artefaktů. Následovalo vyplnění terénního protokolu (*Průchová – Chroustovský – Kacl 2017*). Popis nálezcové situace (poloha, dekubitus a orientace ke světovým stranám) a údaje o polohových změnách kostí jsou podkladem pro tafonomické vyhodnocení a následnou rekonstrukci pohřebního ritu. Ta zahrnuje určení, zda se jednalo o primární pohřeb, zda byl pohřeb nějakým způsobem narušen a zda rozklad těla proběhl v primárním dutém, nebo naopak v zaplněném prostoru, tedy zda zemřelý byl uložen do rakve, nebo naopak bezprostředně po uložení do jámy jen zasypan zeminou (*Čech – Černý 1996; Černý 1995; Duday et al. 1990; Duday 2005; Duday 2009*). Podkladem pro kvantitativní hodnocení míry zachovalosti skeletu byla metoda Stojanowského – Seidemanna – Dorana (*Stojanowski – Seidemann – Doran 2002*). Autoři metody sestavili seznam 35 párových a 10 nepárových znaků, což tvoří celkem 80 možných pozorování na jednoho jedince. Každému znaku byla přiřazena buď hodnota „skórovatelný/přítomný“ v případě dochování sledovaného znaku, a to i u patologických nebo kulturních modifikací znaku, nebo „neskórovatelný/poškozený“ v případě poškození morfologie post-depozičními procesy a s tím spojené redukce použitelnosti znaku pro případné odhady. Po zhodnocení všech

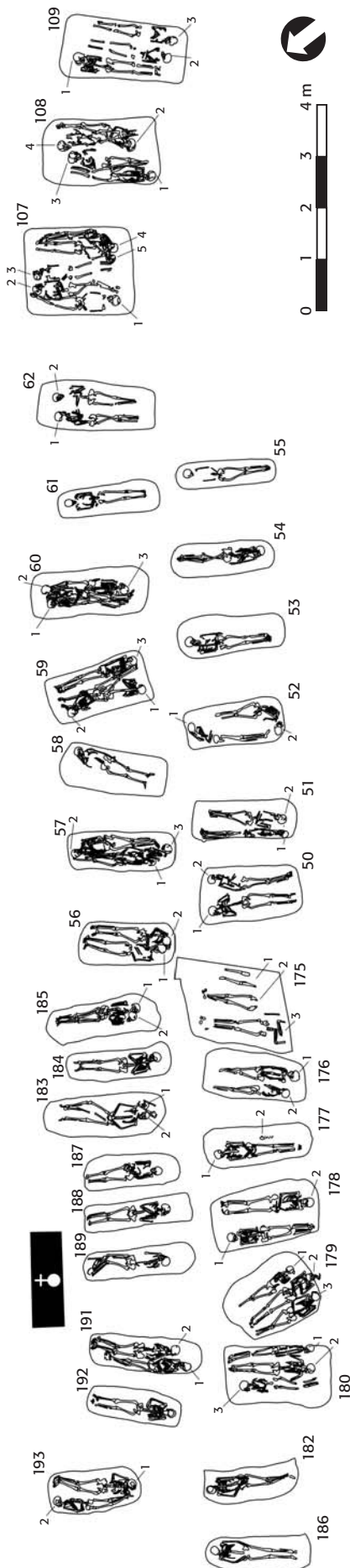

Obr. 4. Semonice, okr. Náchod. Vztah kaple, pohřebiště a cesty vedoucí ze Semonic do Rožnova. Fotografie pochází z první fáze výzkumu během roku 2017 (foto Pavel Drnovský, Štěpán Kravciv, Petr Pinc a Roman Sirovátka). — **Fig. 4.** Semonice, Náchod district. Relationship between the burial ground, chapel and the path running from Semonice to Rožnov. The photographs come from the first phase of the excavation in 2017 (photos by Pavel Drnovský, Štěpán Kravciv, Petr Pinc and Roman Sirovátka).

uvedených znaků se vypočítává IS (individuální skóre) jako součet všech přítomných znaků, skóre zubů dolní a horní čelisti a výsledné číslo se vydělí 80, což je celkový počet pozorování. Tuto metodu je možné modifikovat pro potřeby každého badatele. Pro hodnocení stavu zachovalosti semonického souboru bylo vybráno 28 párových a 7 nepárových znaků a skórování zubů horní a dolní čelisti (celkem 65 pozorování).

Stárnutí organismu je procesem, na kterém se podílí vnitřní i vnější faktory. Každý organismus je svým způsobem jedinečný, a proto je nutné počítat s jistou mírou variability (White – Black – Folkens, 2012). Z tohoto důvodu je věk dožití odhadován v intervalech. U některých použitých metod je uváděna střední hodnota věku. Jedinci jsou na základě intervalu odhadnutého věku, případně středního věku, zařazeni do následujících věkových kategorií: *juvenis*: 14–20 let; *adultus*: 20–40 let (případně *adultus I*: 20–30 let a *adultus II*: 30–40 let);

maturus: 40–60 let a *senilis*: 60+ (Dobisíková 1999, 236). Pro odhad věku dožití u juvenilních jedinců byly použity metody založené na stavu osifikace kostry (Ferembach – Schwidetzky – Stloukal 1980; Scheuer – Black 2000). Metoda Ferembacha a jeho spolupracovníků je založena na hodnocení stavu spojení růstových center jednotlivých kostí, který byl rozdělen do 3 kategorií: A – epifýza je zcela přirostlá k diafýze a rýha mezi nimi již není viditelná; O – spojení je ve stavu osifikace, což znamená, že centra nejsou samostatná a pokud jsou již zcela přirostlá, tak je stále patrná rýha mezi nimi; N – epifýza s diafýzou jsou zcela oddělené. Mezi ženami a muži je mírný posun, kdy dochází k uzavírání epifyzárních štěrbin. Výsledný odhad je učiněn na základě průniku intervalů hodnocených epifyzárních štěrbin. U dospělých jedinců byla, v případě jejího zachování, upřednostňována metoda založená na sledování změn reliéfu *facies auricularis* pánevní kosti (Buckberry –

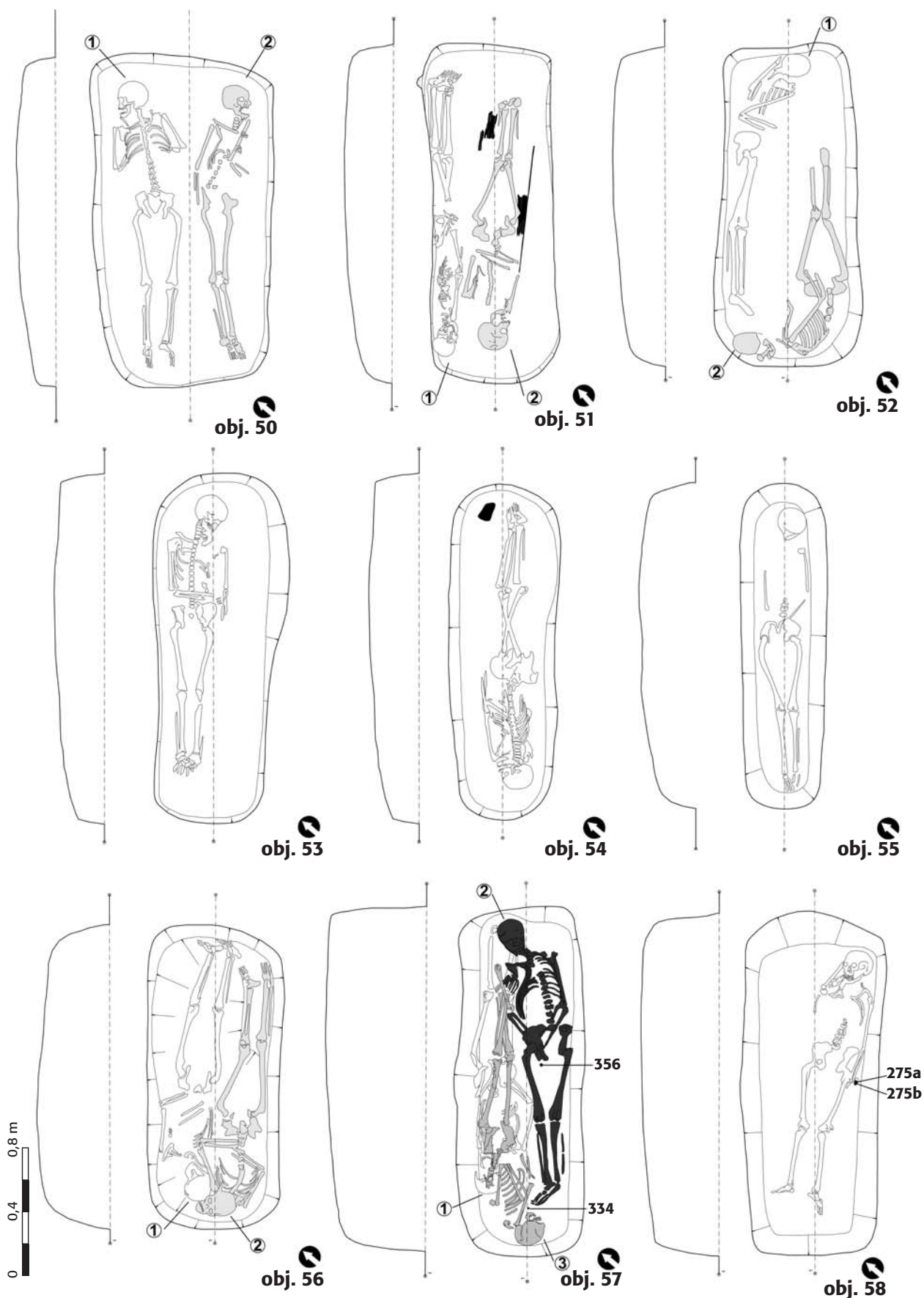
Obr. 5. Semonice, okr. Náchod. Celkový plán pohřebišť. U vícečetných pohřbů jsou uvedena čísla jedinců. Zakreslen je i základ kaple (autor Pavel Drmovský). — **Fig. 5.** Semonice, Náchod district. Overall map of burial ground. The numbers of the individuals are provided for multiple burials. The foundation of the chapel is also drawn (author Pavel Drmovský).

Chamberlain 2002). Autoři přepracovali metodu podle Lovejoy et al. (1985). Sledovány jsou změny kloubního povrchu pánevní kosti pro spojení s kostí křížovou a změny ve tvaru hrotu. Hodnoceno je pět znaků, kterým je přiřazena bodová škála. Na základě součtu bodů je přiřazen stupeň rozvoje, pro který autoři uvádí rozmezí věku, průměrný a střední věk a směrodatnou odchylku (Buckberry – Chamberlain 2002, 237, tab. 12). U několika jedinců byla vzhledem ke špatnému stavu zachovalosti využita metoda sledující míru obrusu zubů druhé dentice (Lovejoy 1985). U této metody se sleduje míra obrusu skloviny a následné odhalení dentinu a na jejich základě se podle grafického zobrazení přiřazuje dentice do určité fáze. Zvlášť se skórují zuby horní a dolní čelisti. U dítěte 2 z hrobu 177 byl pro odhad věku sledován stav mineralizace zubů (Ubelaker 1989), tedy míra utváření koronek, případně krčků a kořenů zubů. K přiřazení vývoje zubů hodnoceného jedince slouží grafické zobrazení fází s uvedeným intervalem věku.

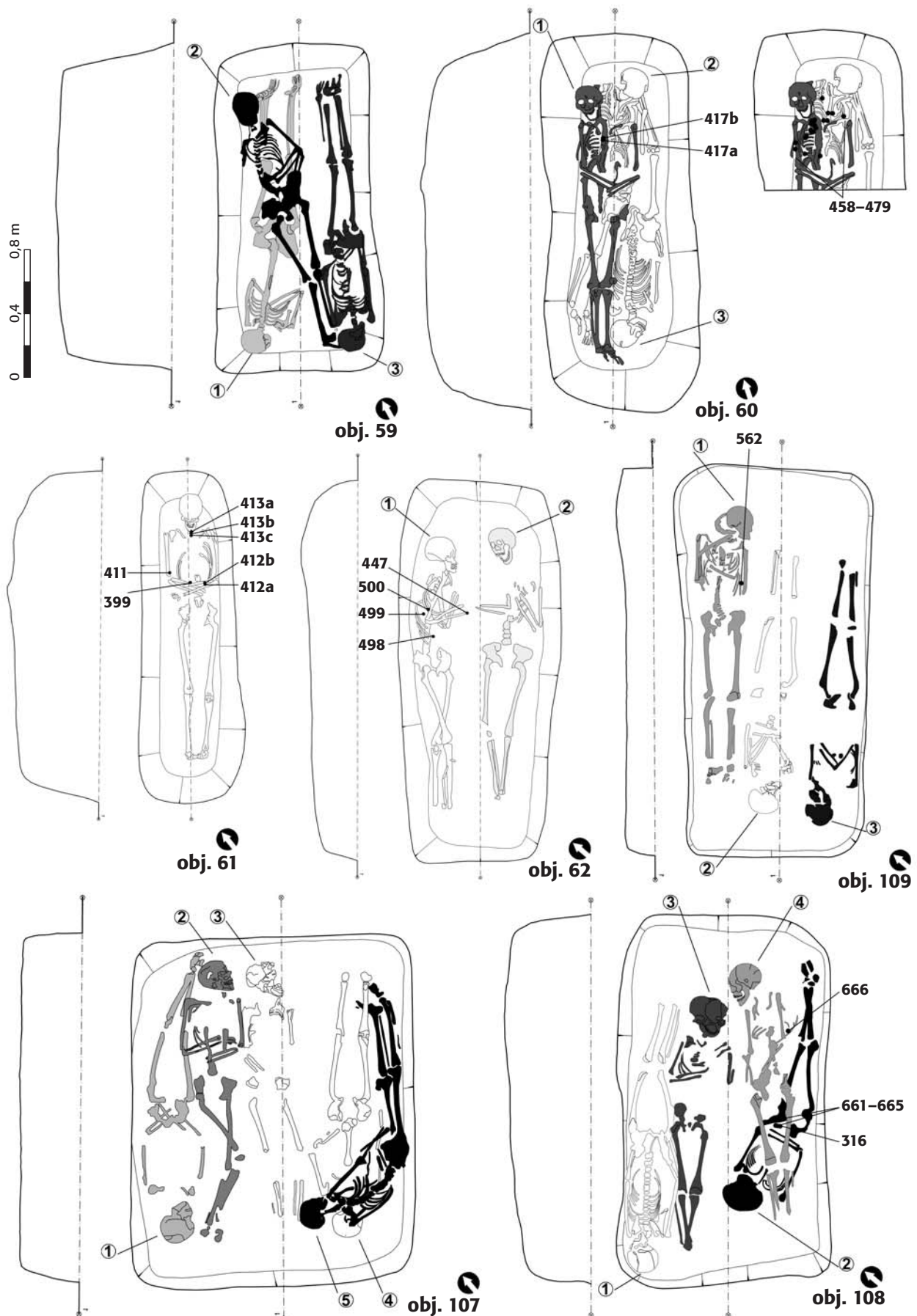
Pro odhad pohlaví byly využity dvě metody, a to podle stavu zachovalosti. Upřednostňována byla metoda sledující pohlavně specifické znaky na pánevních kostech (Bruzek 2002), které se přizpůsobují reprodukčním a lokomočním tlakům. Metoda je spolehlivá v 95 % případů s chybou u 2 % a neschopností určit pohlaví u 3 % případů. Nespornou výhodou je i její spolehlivost při hodnocení nekompletních kostí. Jedincům se přiřazují tyto hodnoty: žena (F), muž (M), indiferentní jedinec (I) v případě, že není možné rozhodnout, zda převažují znaky charakteristické spíše pro ženu, či pro muže a pohlaví neurčeno (týká se především jedinců se špatnou zachovalostí kostí, kde chybí znaky potřebné pro odhad pohlaví). V případě nedochování pánevních kostí bylo pohlaví odhadováno podle znaků na lebce (kombinace metod Buikstra – Ubelaker /eds./ 1994 a Ferembach – Schwidetzky – Stloukal 1980).

Pro výpočet výšky postavy byla použita metoda podle Sjøvolda (Sjøvold 1990) založená na měření délek dlouhých kostí končetin. Metoda vychází ze vztahu mezi kosterními elementy a výškou. Jistou nevýhodou je různá proporcionalita jednotlivých dlouhých kostí končetin u populačních skupin v prostoru a čase. Jako nejspolehlivější kost se uvádí stehenní ($r = 0,9530$), proto se v případě jejího zachování používá přednostně. Odhadnuté výšky postavy jsou uváděny v intervalech, které jsou výsledkem regresní rovnice. V případě zlomené kosti či kosti měřené přímo při terénní části výzkumu je údaj uveden v kulaté závorce z důvodu možné drobné odchylky. V případech, kdy kost byla zlomena na více částí a slepována, je údaj uveden v hranaté závorce. V textu je u jedinců uvedena i střední hodnota výšky a kost, na jejímž základě byla výška postavy odhadována.

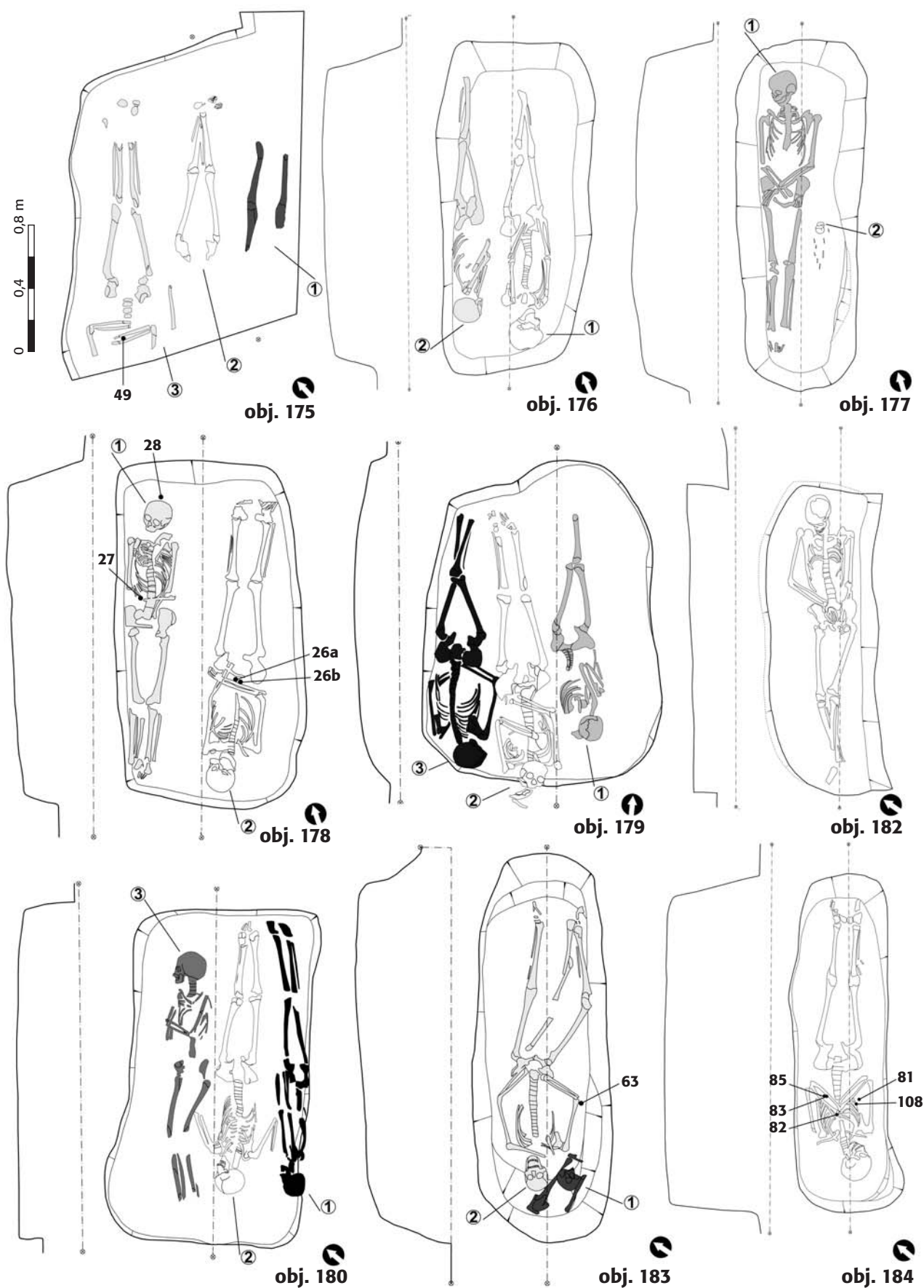
Zdravotní stav byl hodnocen na aspektivní úrovni. Z patologických změn byly sledovány doklady úrazů či zranění (např. zlomeniny kostí), výskyt zubních kazů, případně doklady nemocí. Zubní kaz je bakteriálním onemocněním, které se projevuje demineralizací tvrdých zubních tkání, jež vytváří léze (Hillson 2005, 290; Waldron 2009, 237). U zubních kazů byla hodnocena jejich přítomnost na zubu a nebyla k nim započítána intravitální ztráta, která byla hodnocena zvlášť. K vypadnutí zubu mohly vést i jiné příčiny. Pro započítání

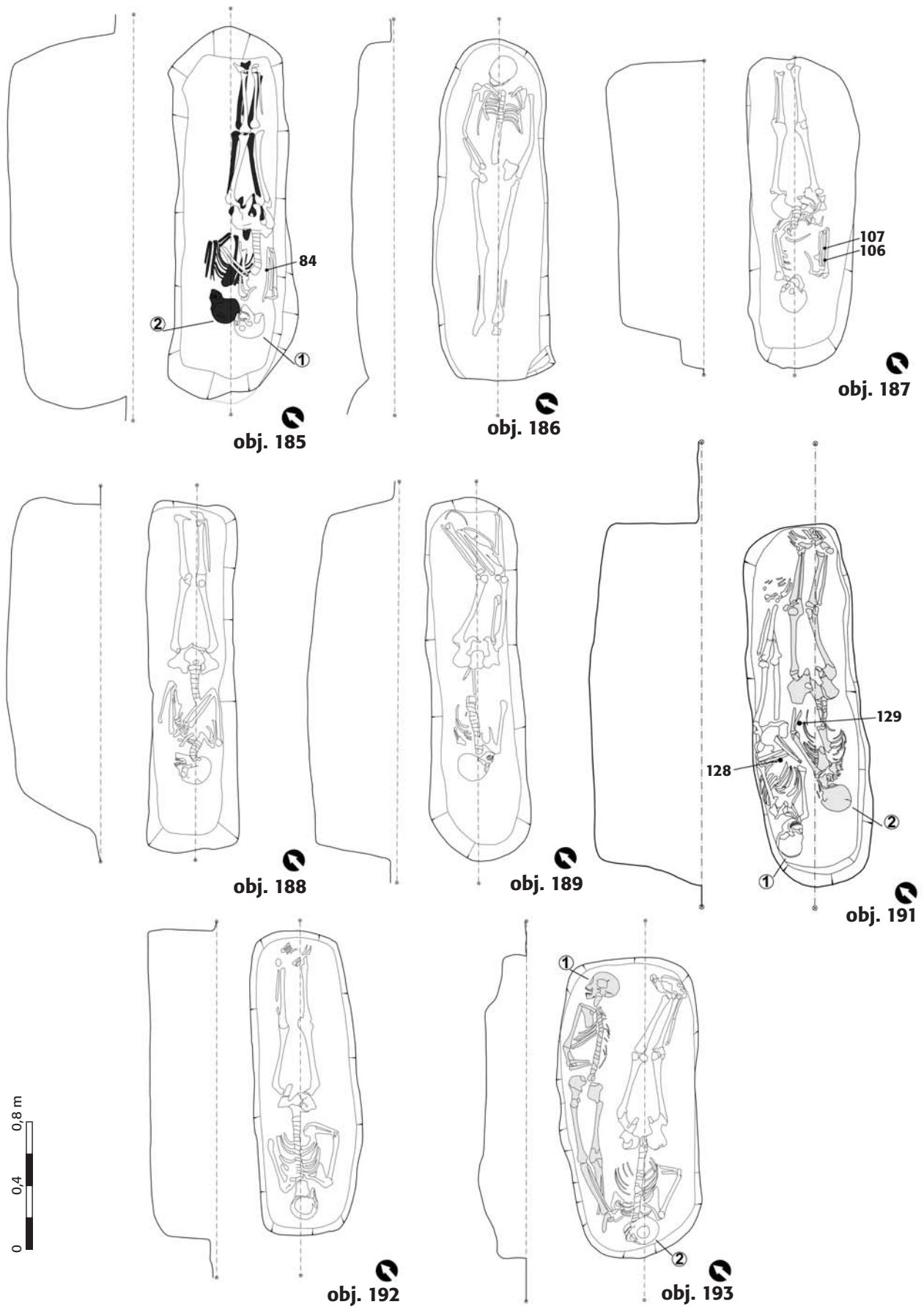
Obr. 6. Semonice, okr. Náchod. Dokumentace hrobových jam. Na plánu je označena pozice artefaktů s uvedením evidenčního čísla nálezů používaného v textu. Čísla jedinců jsou v kroužku (autor Pavel Drnovský). — **Fig. 6.** Semonice, Náchod district. Documentation of grave pits. The plan shows the position of artefacts with the registration number of the find used in the text. The numbers of individuals are in a circle (author Pavel Drnovský).

Obr. 7. Semonice, okr. Náchod. Dokumentace hrobových jam. Na plánu je označena pozice artefaktů s uvedením evidenčního čísla nálezů používaného v textu. Čísla jedinců jsou v kroužku (autor Pavel Drnovský). — **Fig. 7.** Semonice, Náchod district. Documentation of grave pits. The plan shows the position of artefacts with the registration number of the find used in the text. The numbers of individuals are in a circle (author Pavel Drnovský).

Obr. 8. Semonice, okr. Náchod. Dokumentace hrobových jam. Na plánu je označena pozice artefaktů s uvedením evidenčního čísla nálezů používaného v textu. Čísla jedinců jsou v kroužku (autor Pavel Drnovský). — **Fig. 8.** Semonice, Náchod district. Documentation of grave pits. The plan shows the position of artefacts with the registration number of the find used in the text. The numbers of individuals are in a circle (author Pavel Drnovský).

Obr. 9. Semonice, okr. Náchod. Dokumentace hrobových jam. Na pláncu je označena pozice artefaktů s uvedením evidenčního čísla nálezů používaného v textu. Čísla jedinců jsou v kroužku (autor Pavel Drnovský). — **Fig. 9.** Semonice, Náchod district. Documentation of grave pits. The plan shows the position of artefacts with the registration number of the find used in the text. The numbers of individuals are in a circle (author Pavel Drnovský).

kořenů (po destrukci korunky) k zubním kazům byl sledován povrch plochy a stav okolních zubů, zda torzo zubu není výsledkem např. výrazné atrice (Strouhal 1964, 52). Zaznamenána byla přítomnost zubního kamene, který je výsledkem mineralizace zubního plaku (Hillson 2005, 288; Waldron 2009, 240). Z projevů zátěže na skeletu byly sledovány nekloubní i kloubní projevy. Mezi nekloubní projevy zátěže se řadí například výskyt lineární hypoplazie na zubech, atrice zubů či entezopatie. Lineární hypoplazie je defektem zubní skloviny ve formě vodorovných linií, může se vyskytovat i ve formě jamek. K deformaci dochází v době vytváření skloviny, tedy v období dětství jedince. Mezi příčinami jejího vzniku bývají uváděny infekční choroby, metabolická či endokrinní onemocnění, někdy podvýživa jedince. (Aufderheide – Rodriguez – Martin 1998, 405–407; Larsen 1997; Ortner 2003, 595; Waldron 2009, 244). Atypická atrice zubů může vzniknout při jejich užití jako nástrojů nebo v důsledku nějakého zlovyku (kouření dýmky, zatínání zubů apod.). Entezopatiemi se označuje skupina změn v oblasti úponů svalů, šlach a vazů. Hodnotí se robusticita jako „normální“ reakce skeletu na obvyklé používání svalů při každodenní aktivitě, výskyt osteolytických lézí ve formě jamek, erozí či perforací, které vznikají lokálním nedostatečným přívodem okysličené krve při nadměrném zatížení, a entezopatické formace ve formě exostóz a kostěných valů (Velemínský – Dobisíková 2000, 494–495; Mariotti – Facchini – Belcastro 2004; Molnar 2006). Přítomnost změn bývá obvykle hodnocena na makroskopické úrovni ve tříbodové škále: 1 – nepatrné změny, 2 – střední rozvoj a 3 – výrazné či rozsáhlé změny (Velemínský – Dobisíková 2000, 495; Molnar 2006, 15). Sledování entezopatií má však několik omezení, z nichž poměrně zásadním je subjektivní hodnocení badatele, dále nereálnost přesného vymezení hranic oblastí úponů a časté překrývání, kdy se do jedné oblasti upíná více různých svalů (Velemínský – Dobisíková 2000, 494–495). Z těchto důvodů a vzhledem ke stavu zachovalosti byla zaznamenána pouze přítomnost zřetelných změn v místech úponů. Z nezařazených osteopatií byl sledován výskyt Schmorlových uzlů, které se projevují jako vklesliny jamkovitého či žlábkovitého charakteru po vyhřeznutí jádra meziobratlového disku. Jejich výskyt v osteologickém materiálu je poměrně četný a převažuje ve spodní hrudní a v bederní oblasti páteře. Příčina vzniku není známa, uvažuje se o dopadu aktivit, které vedou k většímu zatížení spodní části páteře (Vyhnánek 1999, 432; Waldron 2009, 45). V souboru byl zaznamenáván i výskyt anatomických znaků, pro jejichž identifikaci byla použita práce P. Velemínského (Velemínský 1999). Tyto znaky jsou odchylkami od běžné morfologie kostí a nemají funkční dopad, u některých z nich se uvažuje o jejich výskytu jako výsledku funkční zátěže, zatímco u některých byla prokázána jistá míra dědičnosti (Velemínský 1999, 128 s literaturou; Velemínský – Dobisíková 2000, 499 s literaturou). Z dentálních znaků byla sledována hypodontie, která se týká vrozené absence zubů (Velemínský 1999, 167). Do této kategorie nebyla zařazena nepřítomnost třetích stoliček, vzhledem k věkovému složení souboru a variabilitě v jejich prořezání.

Hrob 50³

Jedinec 1 byl pohřben na břicho ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Horní končetiny se nacházely anteriorně pod hrudníkem. Artikulace kloubů byla anatomicky těsná až volná a levá pánevní kost byla zafixována v nestabilní poloze.

Žena (pánev), věk 20–25 let (osifikace, kategorie *adultus* I), výška postavy 172–180 cm (střední hodnota 176 cm, stehenní kost), zachovalost 17,8 %.

Jedinec 2 spočíval na zádech s mírným pootočením na levý bok a orientován byl shodně s jedincem 1. Zatímco pravá horní končetina spočívala volně podél těla, tak levá byla loketním kloubem přitažená k páteři a překrývala ji žebra levé strany. Artikulace kloubů byla anatomicky těsná až volná.

Muž (pánev), věk 18–25 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy 170–179 cm (střední hodnota 175 cm, stehenní kost), zachovalost 25,8 %.

Hrob 51⁴

Jedinec 1 spočíval na pravém boku ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka ležela na obličejové části. Podle kolegů byl kontext částečně poškozen strojní technikou. Dále uvádí, že jedinec byl vtěsnán mezi stěnu hrobové jámy a rakev obsahující jedince 2. Artikulace byla hodnocena pouze u pěti kloubů.

Muž (pánev), věk 24–35 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy 170–179 cm (střední hodnota 175 cm, stehenní kost), zachovalost 36,8 %.

Jedinec 2 byl pohřben na zádech ve směru severovýchod – jihozápad. Horní končetiny byly překřížené anteriorně přes hrudník. Artikulace kloubů byla anatomicky volná, některé však byly dislokované, což bylo výrazné např. v oblasti páteře. V okolí skeletu byly nalezeny zbytky dřeva.

Žena (pánev), věk 18–24 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy 151–160 cm (střední hodnota 156 cm, stehenní kost), zachovalost 21,8 %.

Hrob 52

Uložení dvou jedinců v tomto hrobě lze označit za atypické, protože každý z protilehlých skeletů kopíroval dvě stěny jámy. Z tohoto důvodu zde neuvádíme orientaci ostatků.

Jedinec 1 spočíval na levém boku. Lebka se nacházela oproti zbytku skeletu o něco výše a v úseku krční a části hrudní páteře došlo „k záklonu“. Pažní kosti byly přitaženy až posteriorně za záda (jako při konečném pohybu u veslování). Artikulace hodnocených kloubů byla anatomicky těsná až volná. Některé kosti byly fixovány v nestabilních polohách.

³ Tento nález v terénu hodnotili kolegové Mgr. M. Mazáč a Bc. L. Velebová. Při rozboru nálezu vycházíme z jejich pozorování a fotografické dokumentace.

⁴ Jedince 1 v terénu hodnotili kolegové Mgr. M. Mazáč a Bc. L. Velebová. Při rozboru nálezu vycházíme z jejich pozorování a fotografické dokumentace.

Muž (pánev), věk 17–25 let (osifikace, kategorie *juvenis – adultus I*), výška postavy 173–182 cm (střední hodnota 178 cm, stehenní kost), zachovalost 36,8 %.

Jedinec 2 měl horní polovinu těla na levém boku a dolní končetiny se nacházely v dorzálním dekubitu. Lebka spočívala na obličejové části. Ramenní kloub levé horní končetiny byl odkryt posteriorně za lebku, ke které byl přitažen. Většina artikulací byla anatomicky těsných.

Žena (lebka), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 167–176 cm (střední hodnota 172 cm, pažní kost), zachovalost 38,3 %.

Hrob 53

V této hrobové jámě se nacházel pouze jeden jedinec, a to ve standardní poloze pro křesťanský pohřební ritus, tedy v natažené poloze na zádech. Orientován byl ve směru severovýchod – jihozápad. Předloktí pravé horní končetiny leželo kolmo k ose páteře a levá horní končetina spočívala volně podél těla. Artikulace kloubů byla těsná. Pravá pánevní kost byla zafixována v nestabilní poloze.

Žena (lebka), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy 157–165 cm (střední hodnota 161 cm, holenní kost), zachovalost 30,8 %.

Hrob 54

V tomto hrobě byl pohřben pouze jeden jedinec, ale v nestandardní poloze a v orientaci jihozápad – severovýchod. Zatímco horní polovina těla spočívala spíše v poloze na břiše, stejně jako pravá dolní končetina, tak levá dolní končetina ležela spíše na levém boku. Rovněž lebka byla uložena na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla natažená podél těla, levá byla v lokti ohnutá a nacházela se pod tělem. Levá lopatka vykazovala „efekt příčky“ (byla držena v nestabilní poloze). Artikulace většiny kloubů byla těsná.

Muž (pánev), věk 16–21 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy 169–178 cm (střední hodnota 174 cm, stehenní kost), zachovalost 55,3 %.

Hrob 55

V hrobové jámě byl odkryt pouze jeden jedinec v nestandardní poloze na břiše. Orientován byl ve směru severovýchod – jihozápad. Z horní části těla se téměř nic nedochovalo. Patrně je pouze mírné ohnutí v lokti pravé horní končetiny, kdy ruka směřovala pod pánev. Artikulace kloubů dolních končetin se nacházela v anatomicky těsných spojeních. Levá pánevní kost byla fixována v nestabilní poloze.

Muž (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy 165–173 cm (střední hodnota 169 cm, holenní kost), zachovalost 16,7 %.

Hrob 56

Jedinec 1 byl uložen na břiše a orientován jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na obličejové části. Obě horní končetiny ležely anteriorně pod tělem, pravá směřovala do pánve, levá diagonálně přes hrudník. Pravá pažní kost se nacházela cca 15 cm nade dnem (a tím v podstatě i nad skeletem) při stěně jámy. Vzhledem ke

stavu zachovalosti nebylo možné hodnotit segmentaci páteře. Dochovaná kloubní spojení byla v těsné artikulaci.

Žena (lebka), věk 24–35 let (obrus zubů, kategorie *adultus*), výška postavy 168–177 cm (střední hodnota 172 cm, stehenní kost), zachovalost 33,8 %.

Jedinec 2 byl rovněž pohřben v poloze na břiše a shodně orientován s jedincem 1. V důsledku velmi silného záklonu v úseku krční páteře lebka spočívala v podstatě na týlní kosti a směřovala obličejovou částí vzhůru. Pravé předloktí bylo kolmé na osu páteře a levá horní končetina směřovala do oblasti pánve. Většina dochovaných kloubních spojení se nacházela v anatomicky těsné artikulaci.

Žena (lebka), věk 24–30 let (obrus zubů, kategorie *adultus I*), výška postavy 169–178 cm (střední hodnota 174 cm, stehenní kost), zachovalost 39,7 %.

Jedinci byli navzájem v kontaktu. Anteriorně pod pravou pažní kostí jedince 2 se částečně nacházela lebka jedince 1, jehož levý ramenní kloub a levá část hrudníku ležely anteriorně pod pravým loketním kloubem jedince 2. Ostatní části skeletů se již nepřekrývaly. Z pohledu stratigrafie byl do jámy nejprve vložen jedinec 1, a pak byl pohřben jedinec 2.

Hrob 57

V relativně úzké jámě byli pohřbeni tři jedinci, kteří se značně překrývali.

Jedinec 1 byl uložen na zádech ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na týlní kosti a byla přitažena k levému rameni. Obě horní končetiny byly mírně ohnuté v loktech a směřovaly do pánve. O stěnu jámy byla opřena levá lopatka, pažní kost a stranově levá žebra. Zatímco levá část skeletu působila smíšeným dojmem, tak pravá byla oproti ní rozvolněná. Většina kloubních spojení se nedochovala.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 164–173 cm (střední hodnota 168 cm, stehenní kost), zachovalost 19,9 %.

Jedinec 2 spočíval na břiše ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka ležela na obličejové části. S mírným ohnutím v loktech se horní končetiny nacházely anteriorně pod tělem. Dolní končetiny byly k sobě v kolenou přitaženy a bérce ležely těsně vedle sebe. Páteř nebyla segmentovaná. „Efekt příčky“ působil v oblasti stranově levých žeber a pravé pánevní kosti. Páteř byla v úseku od posledních krčních obratlů po sedmý hrudní vyhnuta laterálně doleva. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 30–40 let (obrus zubů, kategorie *adultus II*), výška postavy 171–180 cm (střední hodnota 176 cm, stehenní kost), zachovalost 33,8 %.

Jedinec 3 se nacházel uprostřed mezi jedinci 1 a 2. Horní polovina těla ležela na pravém boku a dolní v poloze na zádech. Orientován byl ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Pravá horní končetina ležela v podstatě podél těla, za-

tímco levé předloktí směřovalo diagonálně přes hrudník. Dolní končetiny byly překřížené přibližně v polovině délky bérců, přičemž levá křížila pravou anteriorně. Páteř nebyla segmentovaná. Většina dochovaných kloubů se nacházela v anatomicky těsných artikulacích.

Muž (pánev), věk 40–60 let (degenerativně produktivní změny, kategorie *maturus*), výška postavy 170–180 cm (střední hodnota 175 cm, stehenní kost), zachovalost 32,1 %.

Jedinci se překrývali následovně: distální konce kostí bérců a kostry nohou jedince 1 se nacházely posteriorně na lebce jedince 2. Jedinec 1 svou pravou polovinou těla překrýval většinu skeletu jedince 3. Pod levou horní končetinou jedince 2 se nacházely distální konce kostí bérců a kostry nohou jedince 3. Z pozorování vyplývá, že do hrobové jámy byl nejprve uložen jedinec 3, následoval pohřeb jedince 2 a na závěr byl do jámy vložen jedinec 1.

Popis nálezů

Ev. č. 356: **prsten** – vnější průměr 19,5 mm; vnitřní průměr 17,1 mm; výška obroučky 1,1 mm; váha 2,3 g. Mosaz, stříbro. Obroučka prstenu doplněna o motiv spojených rukou (poškozeno korozi) a dvěma stylizovanými pětilistými květy po stranách. V kontextu s jedincem č. 2.

Ev. č. 334: **tisk** – dva samostatné papírové tisky s mariánskou tematikou uložené mezi dvě skleněné tabulky, vše spojeno obvodovým kovovým rámečkem. Původně uloženo v dřevěném pouzdru, které se rozpadlo při preparaci. Výška 24,5 mm; šířka 22 mm. V kontextu s jedincem č. 3.

Hrob 58

V poměrně rozlehlé hrobové jámě úhlopříčně spočíval pouze jeden jedinec v natažené poloze na zádech a ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na týlní kosti. Pravá pažní kost směřovala supero-posteriorně za lebku. Kostí předloktí ani kostra ruky nebyly přítomné. Levá horní končetina ležela natažená podél těla. Pravá pánevní kost byla držena „efektem příčky“ v nestabilní poloze. Většina dochovaných kloubních spojení se nacházela v těsné artikulaci, včetně kostry levé ruky.

Žena (pánev), věk 20–30 let (obrus zubů, kategorie *adultus I*), výška postavy 164–173 cm (střední hodnota 168 cm, stehenní kost), zachovalost 32,1 %.

Popis nálezů

Ev. č. 275a: **knoflík** profilovaný, kruhový se zasazeným sklem. Mosaz, sklo. Průměr 14,5 mm; váha 1,30 g.

Ev. č. 275b: **knoflík** profilovaný, kruhový se zasazeným sklem. Mosaz, sklo. Průměr 13,1 mm; váha 1,63 g.

Hrob 59

V jámě byli uloženi tři jedinci, kteří se různě překrývali.

Jedinec 1 spočíval v poloze na břiše a byl orientován jihozápad – severovýchod. Lebka ležela na obličejové části, přičemž čelní kost se opírala o stěnu jámy a v krčním úseku páteře došlo k jejímu mírnému pro-

hnutí. Horní končetiny spočívaly anteriorně pod hrudníkem a předloktí byla téměř diagonálně. Páteř nebyla segmentovaná a většina hodnocených kloubů se nacházela v těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 25–30 let (obrus zubů, kategorie *adultus I*), výška postavy (165–177) cm (střední hodnota 171 cm, pažní kost *in situ*), zachovalost 49,0 %.

Jedinec 2 byl v prostoru jámy uložen diagonálně v poloze na břiše a orientaci severovýchod – jihozápad. Lebka ležela na obličejové části. Obě horní končetiny ležely anteriorně pod skeletem. Pravá směřovala do pánve, levá předloktím diagonálně přes hrudník. Dolní končetiny byly k sobě přitaženy v kolenech a bérce spočívaly těsně vedle sebe. K disartikulaci levého kyčelního kloubu došlo v důsledku vyhnití měkkých tkání hýždí jedince 1. Většina přítomných kloubů se nacházela v anatomicky těsných až volných artikulacích.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 167–177 cm (střední hodnota 172 cm, stehenní kost), zachovalost 58,3 %.

Jedinec 3 byl rovněž pohřben v poloze na břiše a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti a částečně na levé straně obličejové části. Obě horní končetiny se nacházely anteriorně pod hrudníkem a směřovaly do oblasti pánve. Dolní končetiny byly k sobě přitaženy v kolenech a bérce spočívaly těsně vedle sebe. Páteř nebyla segmentovaná. Většina přítomných kloubů byla v anatomicky těsných artikulacích, včetně koster rukou.

Muž (pánev), věk 16–65 let (střední věk 37 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus II*), výška postavy 168–177 cm (střední hodnota 173 cm, stehenní kost), zachovalost 46,2 %.

Kosterní ostatky jedinců se částečně překrývaly. Dolní polovina skeletu jedince 1 se nacházela pod horní polovinou skeletu jedince 2. Naopak distální konce pravých bérců a kostí nohou jedince 2 se nacházely pod lebkou a pravou pažní kostí jedince 3. Z pohledu stratigrafie lze usuzovat, že do hrobové jámy byl nejprve uložen jedinec 1, následovalo uložení jedince 2 a na závěr byl do jámy vložen jedinec 3.

Hrob 60

V jámě byli pohřbeni tři jedinci, kteří se vzájemně překrývali.

Jedinec 1 spočíval v poloze na zádech s orientací severovýchod – jihozápad. Lebka ležela na týlní kosti. Obě horní končetiny byly ohnuté v loktech a předloktí se nacházela na pánevních kostech. Čelisti byly silně rozevřené, zatímco páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl mírně oboustranně zploštělý. Pozorován byl „efekt příčky“ u několika kostí: pravá lopatka a pažní kost byly opřené o stěnu hrobové jámy a pravá pánevní kost se opírala o pravou stehenní kost jedince 2. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních. K rozvolnění některých kloubních spojení došlo v důsledku vyhnívání měkkých tkání jedinců v těsném kontaktu, čímž docházelo ke vzniku

sekundárních dutých prostorů, které umožňovaly mírný pohyb dotčených kostí. U hrudní kosti se nacházela pravděpodobně dřevěná schránka, která obsahovala zřejmě kovový předmět. Dalšími nálezy byly kovové tyčinky, které na sebe navazovaly pomocí kovových kulovitých spojů (řetízek, na kterém byla schránka zavěšená), a které se nacházely v oblasti horních žeber, klíčních kostí a částečně zasahovaly i přes jedince 2.

Muž (pánev), věk 16–65 let (střední věk 37 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus II*), výška postavy 164–175 cm (střední hodnota 170 cm, stehenní kost), zachovalost 36,4 %.

Jedinec 2 byl uložen v dorzálním dekubitu a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla v lokti mírně ohnutá a ruka směřovala anteriorně nad pánev. Levá horní končetina byla natažená a spočívala podél těla. Dolní čelist byla oproti horní mírně posunutá. Páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl mírně oboustranně zploštělý. „Efekt příčky“ se projevil u levé lopatky, která se opírala o bérce jedince 3. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 177–186 cm (střední hodnota 181 cm, stehenní kost), zachovalost 27,4 %.

Jedinec 3 ležel ve ventrálním dekubitu v orientaci severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla natažená a ležela podél těla. Levá horní končetina byla v loketním kloubu ohnuta velmi mírně a distální konce kostí předloktí ležely anteriorně pod levou pánevní kostí. Dolní končetiny se v polovině délek bérců křížily. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. „Efekt příčky“ se projevil u pravé horní poloviny těla, která se opírala o dolní končetiny jedince 1 a u pravé pánevní kosti, kterou v nestabilní poloze držely stehenní a pánevní kosti jedinců 1 a 2. Většina sledovaných kloubů byla v anatomicky těsných spojeních.

Žena (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy nebyla odhadnuta, zachovalost 36,9 %.

Jedinci se navzájem velmi výrazně překrývali. Pod skeletem jedince 1 se nacházel téměř celý skelet jedince 2. Pod levou polovinou horní části skeletu jedince 2 spočívala pravá dolní končetina jedince 3. Stratigraficky tedy byl do hrobové jámy nejprve uložen jedinec 3, následovalo uložení jedince 2 a na závěr byl do jámy vložen jedinec 1.

Popis nálezů

Ev. č. 417a: **medailon** – symbolika sv. Benedikta. Mosaz. Výška 21 mm; šířka 17,5 mm; hmotnost 1,01 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 417b: **latinský kříž** – motiv *Immaculata conceptio*. Po obou stranách horních partií přikorodované struktury textilu. Mosaz. Výška 34 mm; šířka 17 mm; hmotnost 2,82 g. Mosaz. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 458–479: 35 kusů segmentů **kovového drátku**. Jednotlivé segmenty tvořené drátkem se zavínutými

konci, do kterých byly napojeny sousední segmenty. V nálezové situaci byla většina spojení již rozpadlá, některé naopak zůstaly zkorodovány do sebe. Dochovalo se 25 spojení. Váha 12,4 g. Železo. V kontextu s jedincem č. 1.

Hrob 61

Ve standardní natažené poloze na zádech zde byl pohřben pouze jeden jedinec s orientací severovýchod – jihozápad. Lebka ležela na týlní kosti. Obě horní končetiny byly ohnuté v loktech a kosti předloktí spočívaly superiorně nad pánevními kostmi. Čelisti byly sevřené. Osová kostra byla značně dekomponovaná. Většina hodnocených kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních.

Žena (lebka), věk 20–30 let (obrus zubů a osifikace, kategorie *adultus I*), výška postavy 159–167 cm (střední hodnota 163 cm, holenní kost), zachovalost 18,1 %.

Popis nálezů

Ev. č. 399: torzo profilovaného **knoflíku** s ložem pro osazení skla. Mosaz. Rekonstruovaný průměr 8,4 mm; váha 0,38 g.

Ev. č. 411: **drátěný háček** – výška 12 mm; šířka 5,1 mm; průměr drátku 0,4 mm; hmotnost 0,29 g.

Ev. č. 412a: **knoflík** profilovaný, kruhový se zasazeným sklem. Mosaz, sklo. Průměr 11,1 mm; váha 1,34 g.

Ev. č. 412b: **knoflík** profilovaný, kruhový se zasazeným sklem. Mosaz, sklo. Rozpadlý na segmenty. Průměr 11,1 mm; váha 1,31 g.

Ev. č. 413a: **latinský kříž** – motiv *Immaculata conceptio*. Mosaz. Výška 38,5 mm; šířka 21,5 mm; hmotnost 5,29 g.

Ev. č. 413b: torzo **knoflíku**. Mosaz. Průměr 13 mm; váha 0,48 g.

Ev. č. 413c: torzo **knoflíku**. Mosaz. Rekonstruovaný průměr 13 mm; váha 0,34 g.

Hrob 62

V hrobové jámě spočívali dva jedinci, kteří se vzájemně nepřekrývali.

Jedinec 1 byl uložen na levém boku a orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla ohnuta v lokti a kostra ruky ležela anteriorně před hrudníkem. Levá horní končetina byla silně ohnuta v lokti a kosti předloktí se nacházely souběžně vedle pažní kosti a anteriorně před hrudníkem. Dolní končetiny se křížily v distální části stehenních kostí. Čelisti byly mírně rozvěřené. Nebylo možné hodnotit segmentaci obratlů, hrudník nebyl zploštělý. Pravou lopatku podržela v nestabilní poloze pravděpodobně stěna hrobové jámy. Většina hodnocených kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních. Anatomicky volná spojení jsou zřejmě důsledkem nestability polohy na boku a rozkladu měkkých tkání. S ohledem na tuto volnou artikulaci kloubních spojení předpokládáme také vznik sekundárních dutých prostorů snad vlivem pevného oděvu jedince.

Muž (pánev), věk 29–81 let (střední věk 52 let, *f. auricularis*, kategorie *maturus*), výška postavy 179–188 cm

(střední hodnota 183 cm, stehenní kost), zachovalost 21,0 %.

Jedinec 2 byl uložen v dorzálním dekubitu a orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na týlní kosti. U pravé horní končetiny chyběla pažní kost, ale loket směřoval laterálně od těla a kosti předloktí ležely kolmo na osu páteře. Levá horní končetina byla v lokti ohnuta velmi silně a kosti předloktí spočívaly diagonálně přes pravou polovinu hrudníku. Čelisti byly značně rozevřené. Segmentaci páteře a zploštění hrudníku nebylo možné hodnotit. Zachováno bylo pouze několik kloubních spojení, která se většinou nacházela ve spojení anatomicky volném. Některé artikulační znaky by naznačovaly, že jedinec mohl být pohřben do primárního dutého prostoru (rakve), nebo zde vznikaly sekundární duté prostory jako důsledek součinnosti vnějších a vnitřních faktorů.

Muž (pánev), věk 25–30 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy [171–180] cm (střední hodnota [176] cm, stehenní kost), zachovalost 11,6 %.

Uložení jedinců se vzájemně respektovala a nijak nepřekrývala. Přesto lze předpokládat kontakt pravé ruky jedince 1 a pravého loketního kloubu jedince 2. Sice se v tomto místě kosti nedochovaly, ale vzdálenost mezi dochovanými kostmi by tomu nasvědčovala. Vzhledem k absenci překryvu ostatků nelze rozhodnout, který jedinec byl do hrobové jámy uložen jako první.

Popis nálezů

Ev. č. 447: **přezka** – mosaz. Výška 31,4 mm; šířka 37,2 mm; hmotnost 8,1 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 498: torzo **knoflíku** – mosaz. Váha 0,7 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 499: **knoflík** – vypouklý, kruhový. Mosaz. Průměr 14 mm; váha 1,2 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 500: **knoflík** – vypouklý, kruhový. Mosaz. Průměr 13,5 mm; váha 0,7 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Hrob 107

V jámě bylo uloženo pět jedinců. U západní stěny se nacházel jedinec 1 a směrem k východní stěně pokračoval jedinec 2 a 3. Při východní stěně pak přes sebe leželi jedinci 4 a 5.

Jedinec 1 byl uložen ve ventrálním dekubitu a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala částečně na pravé spánkové kosti a částečně na pravé straně obličejové části. Obě horní končetiny byly ohnuté v loketních kloubech a vzájemně se křížily, distální konce kostí předloktí ležely anteriorně pod pánví. Dolní končetiny měly překřížené oblasti kotníků. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k degradaci osově kostry nebylo možné hodnotit segmentaci páteře ani zploštění hrudníku. „Efekt příčky“ byl sledován u pravé pánvevni kosti. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních.

Muž (lebka), věk 18–25 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy [183–192] cm (střední hodnota [187] cm, stehenní kost), zachovalost 10,4 %.

Jedinec 2 měl horní polovinu těla uloženou v dorzálním dekubitu a dolní končetiny byly lehce přetočené na pravý bok. Jedinec byl orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Obě horní končetiny byly ohnuté v loketních kloubech. Dolní končetiny byly překřížené v distální části stehenních kostí a pravá dolní končetina byla pokrčená v kolenním kloubu. Čelisti byly sevřené. Páteř nebyla segmentovaná, ale zploštění hrudníku nebylo možné hodnotit. „Efekt příčky“ byl pozorován u pravé lopatky, která se opírala o bérce jedince 1. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 15–20 let (obrus zubů a osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy nebyla odhadnuta, zachovalost 13,8 %.

Jedinec 3 ležel v dorzálním dekubitu s orientací ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla lehce ohnutá v loketním kloubu a kostra ruky by směřovala do oblasti pánve. Z levé horní končetiny se dochovala pouze pažní kost. Dolní končetiny byly pokrčené v kolenních kloubech, ale ležely paralelně. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k velmi špatnému stavu zachovalosti nebylo možné hodnotit segmentaci páteře, zploštění hrudníku ani artikulace kloubních spojení.

Pohlaví neodhadnuto, věk 15–20 let (obrus zubů a osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy nebyla odhadnuta, zachovalost 4,3 %.

Jedinec 4 se nacházel pod jedincem 5 a spočíval v dorzálním dekubitu s orientací ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Pravá horní končetina ležela natažená podél těla. Levá horní končetina byla ohnutá v loketním kloubu a ruka by směřovala do oblasti pánve. Čelisti byly mírně rozevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl mírně zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních.

Muž (pánev), věk 35–45 let (obrus zubů, kategorie *adultus* – *maturus*), výška postavy 156–166 cm (střední hodnota 161 cm, pažní kost), zachovalost 24,4 %.

Jedinec 5 ležel horní polovinou těla ve ventrálním dekubitu a dolní polovinou těla na levém boku. Orientaci těla je těžké definovat, dolní končetiny ležely souběžně s východní stěnou jámy, ale v oblasti bederní páteře se jedinec předklání a horní polovina těla se tak stáčí podél jižní stěny. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina ležela natažená podél těla. Levá horní končetina byla v lokti ohnutá v tupém úhlu a kosti předloktí se nacházely superiorně nad levou pánevni kostí. Pravá dolní končetina spočívala o něco výše oproti levé. Čelisti byly mírně rozevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl mírně oboustranně zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus* I), výška postavy 173–182 cm (střední hodnota 177 cm, stehenní kost), zachovalost 35,3 %.

Jedinci se navzájem dotýkali, nebo částečně překrývali. Posteriorně přes levou dolní končetinu jedince 1 se nacházela pravá horní končetina jedince 2. Levou pažní kostí se jedinec 2 dotýkal pravé pažní kosti jedince 3. Distální konce levých bérců jedince 3 se nacházely pod lebkou jedince 5. Na horní části těla a lebce jedince 4 spočívala horní polovina těla jedince 5. Zajímavé bylo prostorové rozvržení jedinců v jámě, kdy se jedinci 1 a 2 a jedinci 4 a 5 poměrně značně překrývali, přičemž centrální jedinec 3 měl kolem sebe více volného prostoru. Z výše uvedených údajů lze vyvodit, že jako první byli do hrobové jámy uloženi jedinci 1 a 4. Poté následovalo uložení jedinců 2 a 3. Na závěr byl pohřben jedinec 5.

Hrob 108

V jámě byli uloženi čtyři jedinci. U západní stěny se nacházel jedinec 1 a z východní strany k němu přiléhal jedinec 3. Při východní stěně pak přes sebe ležely jedinci 2 a 4. Jedinci se vzájemně dotýkali a částečně překrývali.

Jedinec 1 byl uložen ve ventrálním dekubitu a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala částečně na levé spánkové kosti a částečně na levé straně obličejové části. Obě horní končetiny byly mírně ohnuté v loketních kloubech a distální konce kostí předloktí ležely anteriorně pod pánví. Čelisti byly mírně rozevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (lebka), věk 18–25 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy [176–186] cm (střední hodnota [181] cm, loketní kost), zachovalost 16,3 %.

Jedinec 2 ležel v dorzálním dekubitu pod jedincem 4 při východní stěně jámy. Orientován byl ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti a levé temenní kosti. Pravá horní končetina byla pokrčena v loketním kloubu tak, že kosti předloktí směřovaly spíše diagonálně přes hrudník. Levá horní končetina byla v lokti ohnuta mírněji a distální konce kostí předloktí spočívaly anteriorně na levé pánevní kosti. Dolní končetiny byly překřížené v distální části kostí bérců. Čelisti byly sevřené. S ohledem na degradaci osově kostry nebylo možné hodnotit segmentaci páteře a zploštění hrudníku. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (lebka), věk 25–35 let (obrus zubů, kategorie *adultus*), výška postavy [167–176] cm (střední hodnota [171] cm, stehenní kost), zachovalost 15,1 %.

Jedinec 3 ležel v dorzálním dekubitu. Orientován byl ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla ohnutá v loketním kloubu a kosti předloktí ležely kolmo k ose páteře. Levá horní končetina byla v lokti zcela ohnutá a kosti předloktí ležely souběžně s pažní kostí. Dolní končetiny byly překřížené v distální části kostí bérců. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k velmi špatnému stavu zachovalosti nebylo možné hodnotit segmentaci páteře, zploštění hrudníku ani artikulaci u většiny kloubních spojení.

Žena (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy nebyla odhadnuta, zachovalost 18,1 %.

Jedinec 4 ležel v dorzálním dekubitu při východní stěně jámy nad jedincem 2. Orientován byl ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Pravá horní končetina ležela natažená podél těla. Levá horní končetina byla ohnutá v loketním kloubu a distální konce předloktí se nacházely anteriorně na pravé pánevní kosti. Čelisti byly mírně rozevřené a páteř nebyla segmentovaná. Vzhledem ke stavu zachovalosti nebylo možné hodnotit zploštění hrudníku. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných či anatomicky volných spojeních.

Muž (pánev), věk 18–25 let (obrus zubů, kategorie *adultus* I), výška postavy (173–184) cm (průměr 178 cm, stehenní kost *in situ*), zachovalost 14,9 %.

Jedinci se vzájemně dotýkali, či překrývali. Levá strana těla jedince 1 se dotýkala pravé strany těla jedince 3. Ostatky jedince 3 nebyly v přímém kontaktu se skelety jedinců 2 a 4. Horní polovina těla a část pravé stehenní kosti jedince 2 se nacházely pod dolní polovinou těla jedince 4. Jedinec 1 se zdál být natlačený k západní stěně. Je proto možné, že jako první byli do jámy uloženi jedinci 1 a 2 a následovalo pohřbení jedinců 3 a 4.

Popis nálezů

Ev. č. 316: skleněný **korálek** – výška 9 mm; šířka 10 mm; průměr otvoru 3,1 mm; hmotnost 0,97 g. V kontextu s jedincem č. 2.

Ev. č. 661–665: šest kusů dřevěných **korálků**. V kontextu s jedincem č. 2.

Ev. č. 666: rovnoramenný **kříž** se symbolikou sv. Benedikta – mosaz. Výška 21,5 mm; šířka 22,1 mm; hmotnost 2,2 g. V kontextu s jedincem č. 4.

Hrob 109

V jámě byli uloženi tři jedinci. U západní stěny se nacházel jedinec 1 a směrem k východní stěně pokračoval jedinec 2 a 3. Jedinci se vzájemně nedotýkali a respektovali se. V hrobové jámě byly identifikovány pozůstatky činnosti norujících živočichů.

Jedinec 1 byl uložen v dorzálním dekubitu a orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla silně ohnutá v lokti a kosti předloktí ležely souběžně s pažní kostí. Levá horní končetina byla v loketním kloubu ohnutá jen mírně a ruka by směřovala do oblasti pánve. Čelisti byly disartikulované, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky volných spojeních. Vzhledem k anatomicky volným spojení a disartikulaci lebky se zde pravděpodobně tvořily sekundární duté prostory. Pod hlavou se mohl nacházet artefakt z organického materiálu.

Indiferentní (pánev), věk 40–55 let (obrus zubů, kategorie *maturus*), výška postavy 172–181 cm (střední hodnota 177 cm, stehenní kost), zachovalost 21,9 %.

Jedinec 2 ležel ve ventrálním dekubitu a byl orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla ohnutá v lokti v pravém úhlu a kosti předloktí spočívaly kolmo k ose páteře. Levá horní končetina byla v lokti silně ohnutá a jím přitažená k páteři. Levá pažní kost ležela diagonálně přes levou polovinu hrudníku a kosti předloktí spočívaly diagonálně přes pravou polovinu hrudníku. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k degradaci kostí nebylo možné zhodnotit segmentaci páteře ani zploštění hrudníku. Rovněž nebylo možné hodnotit artikulaci kloubních spojení. Patrné rozvolnění kostí horních končetin mohlo být dáno vznikem sekundárních dutých prostorů.

Pohlaví neodhadnuto, věk 15–20 let (obrus zubů, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 2,5 %.

Jedinec 3 ležel v dorzálním dekubitu s orientací ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Obě horní končetiny byly ohnuté v loketních kloubech, kosti předloktí směřovaly diagonálně přes hrudník a distálními konci se křížily. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k velmi špatnému stavu zachovalosti nebylo možné hodnotit segmentaci páteře, zploštění hrudníku ani artikulaci kloubních spojení. „Efekt příčky“ bylo možné sledovat u pravé lopatky, která byla podržená v mírně nestabilní poloze východní stěnou hrobové jámy.

Pohlaví neodhadnuto, věk 18–25 let (obrus zubů, kategorie *adultus I*), výška postavy (172–181) cm (průměr 177 cm, stehenní kost *in situ*), zachovalost 4,1 %.

Vzhledem k tomu, že se jedinci respektovali a vzájemně se nedotýkali, není možné odhadnout posloupnost jejich uložení do hrobové jámy.

Popis nálezů

Ev. č. 562: rovnoramenný **kříž** – mosaz. Výška 24,5 mm; šířka 22 mm; hmotnost 23,9 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Hrob 175

V jámě byli uloženi tři jedinci. U východní stěny se nacházel jedinec 1 a směrem k západní stěně pokračoval jedinec 2 a 3. Jedinci se vzájemně nedotýkali a respektovali se. Při zemních pracích došlo k narušení kontextu a v důsledku toho absentují horní poloviny koster u jedinců 1 a 2 a lebka u jedince 3.

Jedinec 1 byl uložen v dorzálním dekubitu a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. V důsledku narušení nálezové situace se z jedince dochovala pouze část dolních končetin (distální konce stehenních kostí, téměř kompletní levá holenní kost a proximální část pravé holenní kosti). Vzhledem k malé míře zachovalosti a k fragmentaci kostí v kolenním kloubu nebylo možné se relevantně vyjádřit ke způsobu uložení.

Pohlaví neodhadnuto, věk 14–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška neodhadována, zachovalost 0 %.

Jedinec 2 ležel ve ventrálním dekubitu a byl orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Z jedince se dochovaly dolní končetiny společně s částmi pánevních kostí. Došlo k překřížení v oblasti kotníků. Kloubní spojení koster nohou se nacházela v anatomicky těsných spojeních, stejně jako kyčelní klouby. Oproti tomu kosti v kolenních kloubech byly mírně rozvolněné. Česky spočívaly v anatomických polohách.

Pohlaví neodhadnuto, věk 16–65 let (střední věk 37 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus II*), výška postavy 168–179 cm (střední hodnota 174 cm, stehenní kost), zachovalost 12,3 %.

Jedinec 3 ležel v dorzálním dekubitu. Orientován byl ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka absentovala. Obě horní končetiny byly ohnuté v loketních kloubech, kosti předloktí směřovaly téměř kolmo k ose hrudníku, ale vzájemně se nekřížily. Většina kloubních spojení se nacházela v anatomicky těsných artikulacích. V úseku proximální části pravé stehenní kosti došlo k poškození – růst kořene nedaleké lípy ji zlomil a posunul.

Indiferentní jedinec (pánev), věk 20–40 let (stárnutí organismu, kategorie *adultus*), výška postavy (177–186) cm (střední hodnota 181 cm, stehenní kost), zachovalost 9,2 %.

Vzhledem k tomu, že se jedinci respektovali a vzájemně se nedotýkali, není možné odhadnout posloupnost jejich uložení do hrobové jámy.

Popis nálezů

Ev. č. 49: kostěný **knoflík** – průměr 15 mm; váha 1,15 g. V kontextu s jedincem č. 3.

Hrob 176

V jámě byli uloženi dva jedinci, kteří se vzájemně nedotýkali a respektovali se.

Jedinec 1 byl uložen v dorzálním dekubitu a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka ležela na pravé spánkové kosti. Pravá horní končetina spočívala vedle těla. Levá horní končetina byla v loketním kloubu ohnutá jen mírně a ruka by směřovala do oblasti pánve. Došlo k posunutí levé horní končetiny vzhledem k lopatce, která se tak nacházela laterálně od ní. Důvodem bylo postavení lopatky a následně sesunutí pažní kosti do vzniklého sekundárního dutého prostoru v oblasti hrudníku. Dolní končetiny byly v kotnících překřížené. Čelisti byly mírně pootevřené, páteř byla segmentovaná a hrudník byl mírně oboustranně zploštělý. Drobné kosti rukou a nohou, stejně jako krční úsek páteře, se nacházely v anatomicky těsných spojeních. Pravděpodobně se zde vytvořily sekundární duté prostory a důvodem jejich vzniku mohlo být oblečení zemřelého.

Žena (lebka), věk 16–20 let (obrus zubů, kategorie *juvenis*), výška postavy (169–178) cm (střední hodnota 173 cm, stehenní kost *in situ*), zachovalost 14,8 %.

Jedinec 2 ležel na pravém boku opřený o západní stěnu hrobové jámy. Skelet byl orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Obě horní končetiny byly silně ohnuté v loketních

kloubech, kdy kosti předloktí ležely souběžně s pažními kostmi. Pánev, především levá pánevní kost, si držely své anatomické polohy v nestabilních pozicích. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k degradaci kostí osově páteře nebylo možné zhodnotit segmentaci páteře. Hrudník nebyl zploštělý, naopak si částečně uchovával svůj objem. Většina kloubů se nacházela v anatomicky volných spojeních. Patrné mírné rozvolnění některých kostí, stejně jako uchování objemu hrudníku a postavení pánve, mohlo být dáno polohou jedince, který se „opíral“ o stěnu hrobové jámy.

Muž (pánev), věk 17–21 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy 165–174 cm (střední hodnota 170 cm, stehenní kost), zachovalost 32,3 %.

Vzhledem k tomu, že se jedinci respektovali a vzájemně se nedotýkali, není možné odhadnout posloupnost jejich uložení do hrobové jámy. Jejich uspořádání v prostoru by však mohlo být vysvětleno prvotním uložením jedince 1, který zabírá většinu plochy hrobu, a následným uložením jedince 2 ke stěně hrobové jámy.

Hrob 177

V jámě byli uloženi dva jedinci, kteří se vzájemně nedotýkali a respektovali se.

Jedinec 1 byl pohřben v dorzálním dekubitu a orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Obě horní končetiny byly mírně ohnuté v loketních kloubech a v pánevní oblasti se v distálních částech kostí předloktí překřížovaly. Čelisti byly značně rozevřené, páteř byla segmentovaná a hrudník byl oboustranně zploštělý. Téměř všechna kloubní spojení byla anatomicky volná, s výjimkou kostí rukou. Vzhledem k anatomicky volným spojení zde zřejmě docházelo ke vzniku sekundárních dutých prostorů. Důvodem jejich vzniku mohlo být oblečení zemřelého. To by korespondovalo i s anatomicky těsnou polohou kostí rukou, které mohly být položeny na oblečeném těle a přitom fixovány okolní zeminou.

Žena (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 39,7 %.

Jedinec 2 bylo velmi malé dítě (novorozenec) a okolnosti výzkumu (30. listopadu 2018) exkavaci takto drobných kostí příliš nepřály. Vzhledem k tomu, že nebylo možné vypreparovat kosti ze zmrzlé hlíny, přistoupili jsme s kolegy k vyjmutí ostatků v bloku. Jedinec patrně ležel v poloze na zádech a orientován byl ve směru severovýchod – jihozápad. Ačkoliv byl kontext preparován v laboratoři, tak vzhledem k jeho fragmentárnosti nebylo možné zachytit stav kloubních spojení a vyjádřit se ke způsobu uložení.

Pohlaví neodhadnuto, věk narození až 2 měsíce (mineralizace zubů, délka *pars petrosa*, kategorie *neonatus*), výška neodhadnuta, zachovalost 11,1 %.

Vzhledem k tomu, že se jedinci respektovali a vzájemně se nedotýkali, není možné odhadnout posloupnost jejich uložení do hrobové jámy. Ze samotného kontextu a následného odhadu věku dožití a pohlaví jedinců se nabízí domněnka o současném pohřbu matky a dítěte zesnulých krátce po porodu.

Hrob 178

V jámě byli uloženi dva jedinci, kteří se vzájemně nedotýkali a respektovali se.

Jedinec 1 byl uložen v dorzálním dekubitu a orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na týlní kosti. U pravé horní končetiny se vřetenní kost nacházela v oblasti pánve a loketní mezi bércei, proto se k její poloze nelze vyjádřit. Levá horní končetina byla v lokti mírně ohnutá a ruka se nacházela v oblasti pánve. „Efekt příčky“ byl sledován u levé pánevní kosti, která byla držena v nestabilní poloze. Dolní čelist byla disartikulovaná. A to nejen posunutím vlevo od páteře a současně i od lebky, ale i svou polohou – ležela na své levé straně a superiorní částí se odkláněla latero-inferiorně od lebky. Páteř byla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Rozevřená žebra levé strany byla držena levou pažní kostí. S výjimkou kostí nohou, které se nacházely v anatomicky těsných spojeních, byly ostatní klouby v anatomicky volných spojeních a některé (např. drobné kosti rukou, dolní čelist či loketní klouby) byly disartikulované. Bezprostřední zasypání zeminou bez přítomnosti primárního dutého prostoru (rakve) je otázkou. Některé polohy kostí, jako např. sklopení pravé pánevní kosti a vytočení pravé dolní končetiny laterálně, by pro něj svědčily. Vzhledem k většině anatomických volných spojení lze předpokládat vytvoření sekundárních dutých prostorů. Důvodem jejich vzniku mohlo být oblečení zemřelého. Přemístěné kosti jsou pravděpodobně důsledkem činnosti norujících živočichů.

Žena (lebka), věk 29–81 let (střední věk 52 let, *f. auricularis*, kategorie *maturus*), výška postavy 162–171 cm (střední hodnota 166 cm, stehenní kost), zachovalost 58,4 %.

Jedinec 2 ležel v natažené poloze na zádech a byl orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Předloktí pravé horní končetiny leželo kolmo na osu páteře a křížilo předloktí levé horní končetiny. Levá horní končetina byla v lokti jen mírně ohnutá a ruka se nacházela v pánevní oblasti. Levá klíční kost byla posunutá kaudálním směrem patrně v důsledku činnosti norujícího živočicha. Čelisti byly silně rozevřené v důsledku sklopení dolní čelisti. Páteř nebyla segmentovaná a nedošlo ke zploštění hrudníku. Většina kloubů se nacházela v anatomicky volných spojeních. Mírné rozvolnění kostí je patrně výsledkem sekundárního dutého prostoru.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 170–180 cm (střední hodnota 175 cm, stehenní kost), zachovalost 59,8 %.

Vzhledem k tomu, že se jedinci respektovali a vzájemně se nedotýkali, není možné odhadnout jejich posloupnost při ukládání do hrobové jámy.

Popis nálezů

Ev. č. 26a: **knoflík** – vypouklý, kruhový. Mosaz. Průměr 12 mm; váha 0,88 g. V kontextu s jedincem č. 2.

Ev. č. 26b: **knoflík** – vypouklý, kruhový. Mosaz. Průměr 12 mm; váha 1,95 g. V kontextu s jedincem č. 2.

Ev. č. 27: **náušnice** – kovová se zasazeným sklem, rozpadlá. Mosaz, sklo. Váha 1,89 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 28: **náušnice** – kovová se zasazeným sklem, rozpadlá. Mosaz, sklo. Váha 1,76 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Hrob 179

V jámě byli uloženi tři jedinci, kde u východní stěny ležel jedinec 1, uprostřed jedinec 2 a u západní stěny jedinec 3. Jedinci se vzájemně nedotýkali.

Jedinec 1 byl uložen horní částí těla na pravém boku a dolní částí těla v dorzálním dekubitu. Orientován byl ve směru jih – sever. Lebka spočívala na týlní kosti. Obě horní končetiny byly silně ohnuté v loketních kloubech a kosti předloktí ležely souběžně s příslušnými pažními kostmi. Dolní končetiny se v místě kolenních kloubů křížily. Dolní čelist absentovala. Segmentace páteře nebyla hodnotitelná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. „Efekt příčky“ byl velmi dobře patrný u levé pánevní kosti, která byla držena v nestabilní poloze. Většina kloubních spojení byla nepřítomná nebo se nacházela v anatomicky volných spojeních. Drobné pohyby kostí v kloubech jsou důsledkem vzniku sekundárních dutých prostorů a činnosti růstu kořenů.

Žena (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 155–164 cm (střední hodnota 160 cm, stehenní kost), zachovalost 19,3 %.

Jedinec 2 ležel v dorzálním dekubitu s orientací ve směru jih – sever. Ačkoliv lebka spočívala na týlní kosti, byla obrácená (jako při poloze na bříše) a faciálním aspektem směřovala superiorně od skeletu. Předloktí pravé horní končetiny spočívalo kolmo na osu hrudníku. Levá pažní kost byl v lokti ohnutá a předloktí leželo diagonálně přes hrudník. Vzhledem k posunutí lebky byly čelisti jedince disartikulované. Páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Kloubní spojení se nacházela v anatomicky těsných či volných artikulacích.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy (168–178) cm (střední hodnota 173 cm, pažní kost), zachovalost 27,0 %.

Jedinec 3 ležel v poloze na bříše a orientován byl shodně s ostatními jedinci. Lebka spočívala na obličejové části. Obě horní končetiny byly v loktech ohnuté jen mírně a kostry rukou spočívaly v oblasti pánve. Dolní končetiny se v místě kolenních kloubů křížily. Čelisti byly sevřené. Páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 160–169 cm (střední hodnota 165 cm, stehenní kost), zachovalost 36,9 %.

Na základě nálezových okolností a následné analýze dochovaných zubů jsme přiřazovali dolní čelisti k jedincům 1 a 2, které obě byly nalezené u jedince 2. Pohřeb

těchto tří jedinců byl z pohledu polohových transformací značně poškozen růstem kořenů nedalekých lip. V důsledku tohoto faktoru došlo k pootočení a zřejmě i fragmentaci lebky jedince 1 a ke značné disartikulaci lebky jedince 2. U jedince 3 došlo pouze k jejich prorůstání pánevní a břišní oblastí, ale nikoliv k disartikulaci kostí.

Vzhledem k tomu, že se jedinci respektovali a vzájemně se nedotýkali, není možné odhadnout posloupnost jejich uložení do hrobové jámy.

Hrob 180

V jámě byli uloženi tři jedinci, přičemž u východní stěny ležel jedinec 1, uprostřed jedinec 2 a u západní stěny jedinec 3. Jedinci se vzájemně respektovali.

Jedinec 1 byl pohřben na levém boku a orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Obě horní končetiny ležely natažené podél těla. Pravá pánevní kost spolu s pravou stehenní kostí se nacházely výše a byly opřené o stěnu hrobové jámy. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 16–65 let (střední věk 37 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus II*), výška postavy 170–179 cm (střední hodnota 174 cm, stehenní kost), zachovalost 24,5 %.

Jedinec 2 ležel v dorzálním dekubitu a byl orientován ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Obě horní končetiny odstupovaly od těla a byly silně ohnuté v loketních kloubech, takže kosti předloktí ležely souběžně s pažními kostmi. Čelisti byly mírně pootevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Většina kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních. Okolních jedinců 1 a 3 se dotýkal loketními klouby.

Muž (pánev), věk 17–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 21,3 %.

Jedinec 3 ležel v dorzálním dekubitu a byl orientován ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Pravá horní končetina byla v lokti silně ohnutá a kosti předloktí ležely souběžně s pažní kostí. Levá pažní kost spočívala přes hrudník a kosti předloktí směřovaly diagonálně a křížily pravou horní končetinu. Čelisti byly sevřené. Vzhledem k degradaci osově kostry nebylo možné hodnotit segmentaci páteře ani zploštění hrudníku. S výjimkou pravého loketního kloubu byla ostatní kloubní spojení kvůli špatnému stavu zachovalosti nehodnotitelná.

Pohlaví neodhadnuto, věk 16–20 let (obrus zubů, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 6,2 %.

Poloha ostatků se vzájemně respektovala a pouze jedinec 2 se okolních jedinců dotýkal svými loketními klouby. Na základě prostorového uspořádání ostatků by mohl být učiněn pokus o pravděpodobnou rekonstrukci v ukládání těl. Vzhledem k centrální poloze a zaujmutí značného prostoru v hrobové jámě byl zřejmě jako první uložen jedinec 2. Poté následovalo uložení obou

stranních jedinců, u kterých však již nelze odhadovat, který z nich byl pohřben dříve. Zdá se, jako by pro jedince 1 již nebylo v jámě dostatek místa a byl tak přiložen ke stěně jámy.

Hrob 182

Jedinec 1 byl uložen v téměř standardní natažené poloze na zádech s orientací ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti a částečně i kosti týlní. Byla mírně přitažena „bradou k hrudníku“. Vzhledem k absenci známek disartikulace, lze uvažovat o podložení hlavy nějakým stabilním „podhlavníkem“. V tomto případě se zdá, že hlava spočívala na jakémsi výstupku okolního sedimentu. Pravá horní končetina byla v lokti mírně ohnutá a ruka směřovala do oblasti pánve. Levá horní končetina spočívala v natažené poloze podél hrudníku přes pánev a ruka se nacházela inferiorně od levé pánevní kosti. Dolní končetiny se křížily v oblasti kotníků. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Kostra pravé ruky měla klouby v anatomicky těsných spojeních. Většina ostatních kloubů měla artikulaci volnou. Předpokladem však je nějaký obal/oblečení, který se spolupodílel na vzniku sekundárních dutých prostorů.

Muž (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 36,7 %.

Hrob 183

V hrobové jámě byli uloženi dva jedinci.

Z **jedince 1** byly zachovány pouze lebka a dlouhé kosti, obojí disartikulované. Vzhledem k typu kostí a jejich prostorové distribuci se jednalo o sekundární uložení jedince. Předmětem manipulace se staly „suché“ kosti, již zbavené měkkých tkání. Variantu, že by byl jedinec 2 pohřben do „obsazené“ hrobové jámy, čímž by došlo k sekundárnímu narušení ostatků jedince 1, nepředpokládáme, protože pak bychom očekávali nález i jiných kostí jedince 1 (např. zlomků žeber, obratle apod.).

Pravděpodobně žena (lebka), věk 16–20 let (obrus zubů, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 8,9 %.

Jedinec 2 spočíval na zádech v orientaci ve směru jihozápad – severovýchod. Jednalo se o centrální pohřeb v hrobové jámě. Lebka ležela na týlní kosti. Obě horní končetiny byly mírně ohnuté v loktech a ruce spočívaly v pánevní oblasti. Zatímco levá dolní končetina ležela standardně natažená, tak pravá byla v kolenu pokrčená a vytočená mediálním aspektem. Čelisti byly silně rozevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Pánev se nacházela v anatomické poloze a nebyla sklopená. Většina sledovatelných kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 20–25 let (osifikace, kategorie *adultus* I), výška postavy 175–185 cm (střední hodnota 180 cm, stehenní kost), zachovalost 45,7 %.

Popis nálezů

Ev. č. 63: **knoflík** letovaný ze dvou částí. Čočkovitý tvar, horní strana zdobena květinovým ornamentem. Mosaz. Průměr 22 mm; váha 3,72 g. V kontextu s jedincem č. 2.

Hrob 184

V centrálním prostoru jámy se nacházel standardní pohřeb jednoho jedince. Jedinec ležel v natažené poloze na zádech a orientován byl ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Horní končetiny byly silně ohnuté v loktech a ruce spočívaly složené na hrudníku. Čelisti byly mírně rozevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Většina kloubních spojení se nacházela v anatomicky volných či těsných spojeních.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus* I), výška postavy 164–174 cm (střední hodnota 169 cm, stehenní kost), zachovalost 44,6 %.

Popis nálezů

Ev. č. 81: **knoflík** s plochou horní hranou. Mosaz. Průměr 17,5 mm; váha 2,67 g.

Ev. č. 82: **prsten** – rozlámaný na 7 kusů. Mosaz. Odhadnutý vnější průměr 22 mm; výška obroučky 3,2 mm; váha 0,56 g.

Ev. č. 83: **knoflík** s plochou horní hranou. Mosaz. Průměr 16,5 mm; váha 1,92 g.

Ev. č. 85: **knoflík** s plochou horní hranou. Mosaz. Průměr 18 mm; váha 2,25 g.

Ev. č. 108: **knoflík** s plochou horní hranou. Mosaz. Průměr 17 mm; váha 2,68 g.

Hrob 185

Při východní stěně jámy spočívali v podstatě na sobě dva jedinci.

Jedinec 1 byl pohřben v natažené poloze na zádech a orientován byl ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levých kostech spánkové a temenní. Pravá horní končetina byla silně ohnutá v lokti a kosti předloktí ležely paralelně s pažní kostí. U levé horní končetiny kosti předloktí směřovaly diagonálně (a superiorně) přes hrudník. Čelisti byly silně rozevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně silně zploštělý. Pravá část těla se částečně opírala o hranu hrobové jámy. Většina kloubních spojení byla v artikulaci volné, u některých kostí došlo i k částečné disartikulaci (např. atlanto-occipitální spojení, či levý kyčelní kloub). Jde o důsledek vzájemné polohy obou jedinců, kdy při jejich dekompozici měkkých tkání docházelo k uvolňování a posunu kostí.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus* I), výška postavy 171–181 cm (střední hodnota 176 cm, stehenní kost), zachovalost 31,8 %.

Jedinec 2 ležel horní polovinou těla na levém boku, zatímco spodní část těla se nacházela v poloze na břicho. Orientován byl ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Horní končetiny byly v loktech silně ohnuté, pravé předloktí leželo souběžně vedle pravé pažní kosti a levé předloktí leželo diagonálně přes hrudník. Čelisti byly mírně pootevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. S výjimkou koster nohou, kde

se kloubní spojení nacházela v těsné artikulaci, byla ostatní spojení volná.

Žena (pánev), věk 12–18 let (mineralizace zubů, kategorie *infans II/juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 27,1 %.

Jedinec 1 spočíval bez intersticiální zeminy přímo na těle jedince 2. Při dekompozici těl došlo k posunu kostí vrchního jedince. Tyto pochody měly za následek i částečné skulení lebky jedince 1. Charakter rozvolnění kloubů bez výhrady neodpovídá přítomnosti primárního dutého prostoru. Jednalo se tedy o současné uložení dvou jedinců a jejich bezprostřední zasypání zeminou.

Popis nálezů

Ev. č. 84: **přezka** – mosaz. Výška 24,5 cm; šířka 29,3 cm; hmotnost 7,59 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Hrob 186

Mírně excentricky byl v jámě uložen jeden jedinec v natažené poloze na zádech s orientací ve směru severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na týlní kosti až téměř na bazi. Pod hlavou zemřelého se pravděpodobně mohl nacházet nějaký (organický) předmět, který způsobil, že se lebka po dekompozici měkkých tkání dostala do této „postavené“ pozice. Obě horní končetiny byly v loktech mírně ohnuté a ruce spočívaly v pánevní oblasti. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně silně zploštělý. Dochovaná kloubní spojení se nacházela v anatomicky těsných artikulacích.

Muž (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 23,0 %.

Hrob 187

V natažené poloze na zádech byl ve směru jihozápad – severovýchod v jámě uložen pouze jeden jedinec. Jeho lebka spočívala na levé spánkové kosti. Obě horní končetiny byly v loktech silně ohnuté. Kostí předloktí ležely souběžně se stranově příslušnými pažními kostmi. Čelisti byly silně rozevřené. Vzhledem ke stavu zachovalosti a k porušení situace – disartikulaci kostí – kořeny stromů nebylo možné hodnotit segmentaci páteře. Hrudník nebyl zploštělý. Většina drobných kloubů se nedochovala. Ostatní se nacházely v anatomicky těsných či volných spojeních.

Muž (pánev), věk 16–65 let (střední věk 37 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus II*), výška postavy 167–177 cm (střední hodnota 172 cm, stehenní kost), zachovalost 47,0 %.

Popis nálezů

Ev. č. 106: **medailon** – symbolika P. Marie a sv. Jana Nepomuckého. Mosaz. Výška 31 mm; šířka 19,5 mm; hmotnost 5,45 g.

Ev. č. 107: **medailon** – symbolika sv. Benedikta. Mosaz. Výška 29 mm; šířka 19,5 mm; hmotnost 5,50 g.

Hrob 188

V jámě se nacházel excentricky uložený pohřeb jednoho jedince v natažené poloze na zádech, jen hrudník byl nepatrně přetočen dorzo-laterálně (na levou stranu). Orien-

tace těla byla ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé spánkové kosti. Horní končetiny byly silně ohnuté v loketních kloubech. Pravé předloktí směřovalo diagonálně přes hrudník, zatímco levé spočívalo laterálně od pažní kosti. Čelisti byly mírně pootevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Krční páteř se nacházela v mírném záklonu. Kostry nohou byly „opřené“ o stěnu hrobové jámy. Vzhledem k patrně nerovnému dnu došlo k umístění bérců nepatrně výše oproti stehenním kostem. Většina kloubních spojení se nacházela v anatomicky těsné artikulaci.

Muž (pánev), věk 23–57 let (střední věk 35 let, *f. symphysialis*, kategorie *adultus II*), výška postavy 165–176 cm (střední hodnota 170 cm, stehenní kost), zachovalost 65,9 %.

Zvláštní je excentrické uložení těla vzhledem k dlouhé ose jámy. Zatímco se nohy opírají o stěnu jámy, tak superiorně za hlavou zbývá poměrně značný volný prostor.

Hrob 189

V úzké obdélníkové jámě byl excentricky uložen jeden jedinec v poloze na břiše a s orientací ve směru jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Kostí předloktí obou horních končetin byly disartikulované (předloktí pravé strany se nacházelo v oblasti břicha a levé předloktí v okolí bérců společně s několika žebry). Dolní končetiny byly pokrčené v kolenou, ale ležely souběžně vedle sebe. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Pánev si podržela anatomickou polohu a nedošlo ke sklopení kostí. Téměř všechna kloubní spojení se nacházela v anatomicky volných artikulacích. Archeologicky nebylo detekováno sekundární narušení hrobu, jehož výsledkem by byl posun kostí předloktí a žeber. Vysvětlení polohových transformací tak lze hledat v bioturbaci.

Žena (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 164–174 cm (střední hodnota 169 cm, stehenní kost), zachovalost 59,9 %.

Zvláštností je excentrické uložení těla vzhledem k dlouhé ose jámy. Zatímco dolní končetiny byly pokrčené a nohy se nacházely v severním rohu, tak superiorně za lebkou zbylo k hraně jámy cca 44 cm volného prostoru.

Hrob 191

V jámě byli uloženi 2 jedinci.

Jedinec 1 ležel v natažené poloze na zádech a orientován byl jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na týlní kosti. Pravá horní končetina byla v lokti mírně ohnutá a ruka se nacházela v oblasti pánve. Levá horní končetina byla v lokti více ohnutá a ruka se nacházela superiorně od pravé pánevní kosti. Dolní končetiny se křížily v polovině délky bérců. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Jedinec byl částečně opřený o severozápadní stěnu jámy. Většina kloubních spojení se nacházela ve volných artikulacích. Rozvolnění kloubů pravé strany bylo důsledkem tlaku vedle ležícího jedince 2, který se jej dotýkal a v některých partiích jej i překrýval.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 167–176 cm (střední hodnota 172 cm, stehenní kost), zachovalost 36,9 %.

Jedinec 2 ležel v natažené poloze na břicho a orientován byl jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na obličejové části. Pravá horní končetina byla v lokti jen mírně ohnutá a ruka spočívala pod pánevními kostmi. Levá horní končetina byla v lokti výrazně ohnutá a předloktí směřovalo diagonálně přes hrudník. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Pánev si držela původní anatomickou polohu. Zatímco drobné kosti a pánev se nacházely v anatomicky těsných spojeních, tak některé větší klouby byly ve volné artikulaci.

Muž (pánev), věk 15–24 let (střední věk 17 let, *f. auricularis*, kategorie *juvenis*), výška postavy 167–176 cm (střední hodnota 172 cm, stehenní kost), zachovalost 39,9 %.

Vzhledem k částečnému překryvu jedinců se lze domnívat, že jako první byl pohřben jedinec 1 a po něm následovalo uložení jedince 2.

Popis nálezů

Ev. č. 128: **knoflík** se zdvojeným profilem, horní část osazena sklem. Mosaz, sklo. Průměr 15 mm; váha 2,21 g. V kontextu s jedincem č. 1.

Ev. č. 129: **knoflík** s plochou horní hranou. Mosaz. Průměr 14 mm; váha 1,4 g. V kontextu s jedincem č. 2.

Hrob 192

V jámě byl uložen pouze jeden jedinec, avšak v nestandardní natažené poloze na břicho v orientaci jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na obličejové části. Předloktí pravé horní končetiny leželo kolmo k ose páteře. Levá horní končetina byla v lokti ohnutá jen mírně a ruka směřovala k pánvi. Čelisti byly sevřené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník byl oboustranně mírně zploštělý. Pánev si částečně podržela anatomickou polohu. Většina kloubních spojení se nacházela ve volných až těsných artikulacích.

Muž (pánev), věk 21–38 let (střední věk 27 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus I*), výška postavy 166–175 cm (střední hodnota 170 cm, stehenní kost), zachovalost 27,7 %.

Hrob 193

V jámě byli uloženi současně dva jedinci.

Jedinec 1 ležel v natažené poloze na břicho a orientován byl jihozápad – severovýchod. Lebka spočívala na levé lící kosti. Obě předloktí ležela kolmo na osu páteře. Čelisti byly mírně pootvorené, páteř nebyla segmentovaná, hrudník byl oboustranně zploštělý. Lebka se nacházela výše a navíc v poloze v záklonu, přičemž krční páteř byla kompletně v anatomicky těsných spojeních. Dno hrobové jámy bylo nerovné a v jeho důsledku se i kostry nohou nacházely výše než hrudník a pánev. Většina kloubních spojení byla anatomicky těsná.

Muž (pánev), věk 16–65 let (střední věk 37 let, *f. auricularis*, kategorie *adultus III*), výška postavy 173–183 cm (střední hodnota 178 cm, stehenní kost), zachovalost 33,8 %.

Jedinec 2 ležel v natažené poloze na břicho a orientován byl severovýchod – jihozápad. Lebka spočívala na pravé spánkové kosti. Pravé předloktí spočívalo kolmo k ose páteře, zatímco levá horní končetina byla v lokti mírně ohnutá a ruka ležela v oblasti pánve. Dolní končetiny se křížily v polovině délky bérců. Čelisti byly mírně pootvorené, páteř nebyla segmentovaná a hrudník nebyl zploštělý. Pánevní kosti byly sklopené. Většina kloubů byla v anatomicky těsné artikulaci.

Žena (pánev), věk 15–20 let (osifikace, kategorie *juvenis*), výška postavy neodhadnuta, zachovalost 21,4 %.

Jedinci se pouze nepatrně překrývali tak, že nohy jedince 2 posteriozně překrývaly pravé rameno jedince 1. Z toho lze usuzovat na prvotní uložení jedince 1 následované pohřbením jedince 2.

3.3. Antropologické zhodnocení

Míra zachovalosti kostí dosahovala v souboru průměrně 28,5 % (mediánově 27,3 %). Charakter ostatků byl velmi fragmentární, velmi často se nedochovaly artikulární konce dlouhých kostí, erozi a abrazi byl u většiny skeletů značně poškozen periost.

Jedinci byli zařazeni do věkových kategorií na základě odhadnutého věku dožití. Celkový počet jedinců je v tomto případě o tři vyšší. Důvodem je přiřazení jedinců 052-01, 107-04 a 185-02 do dvou věkových kategorií, protože jejich věk přesahuje „vymezené“ hranice kategorií. Jedinec 052-01 (17–25 let) byl zařazen do kategorií *juvenis* a *adultus I*, jedinec 107-04 (35–45 let) byl zařazen do kategorií *adultus* a *maturus* a jedinec 185-02 (12–18 let) byl zařazen do kategorie *infans II* a *juvenis*. U odhadnutého věku pomocí metody *Buckberry – Chamberlain 2002* jsme pro přiřazení jedince do kategorie použili hodnotu středního věku. Téměř ¾ souboru (73,9 %) tvořili jedinci z kategorií *juvenis* a *adultus I*, tedy ve věku 14–30 let. Mezi pohřbenými se v podstatě nevyskytují děti. Výjimku tvoří ostatky 177-02, které patřily dítěti zemřelému záhy po narození (kategorie *neonatus*, věk 0–2 měsíce) a uloženému v hrobě s juvenilní ženou. Otázkou zůstává, zda se mohlo jednat o jeho matku. V kategorii *infans II* se díky svému věku dožití nachází pouze jedinec 185-02, o kterém je zmínka výše. Kategorie *adultus II* (30–40 let) je zastoupena osmi jedinci (11,6 %) a kategorie *maturus* (40–60 let) pěti nebožtíky (7,2 %). Zbývající 3 jedinci jsou zařazeni do kategorie *adultus* (20–40 let, 4,3 %).

Pohlaví se podařilo odhadnout u 59 jedinců z celkových 66. Ženské pohlaví, či pravděpodobné ženské pohlaví bylo odhadnuto u 19 jedinců (28,8 %), mužské pohlaví, či pravděpodobné mužské pohlaví bylo odhadnuto u 40 jedinců (60,6 %). Pohlavní příslušnost nebylo možné odhadnout u dvou jedinců (3,0 %) z důvodu nejednoznačnosti pohlavních znaků a u pěti jedinců (7,6 %) vzhledem k nedostatečné zachovalosti kostry. Ženy jsou tak zastoupeny méně než polovinou oproti počtu přítomných mužských jedinců.

Obr. 10. Semonice, okr. Náchod. Kosterní nálezy s patologickými změnami. **1** – typické prožlabení u kuřáků dýmek (jedinec 108-01). **2** – nepravá hypodontie, kdy horní druhé řezáky se vytvořily, ale nedošlo k jejich prořezání (jedinec 061-01). **3** – nepravá hypodontie na RTG snímku (jedinec 061-01). **4** – hyperdontie, nadpočetný horní druhý pravý řezák (jedinec 062-01). **5** – sklovinná perla (jedinec 062-01). Foto Erika Průchová. — **Fig. 10.** Semonice, Náchod district. Bones finds with pathological changes. **1** – typical wear found on pipe smokers (individual 108-01). **2** – false hypodontia, where the upper second incisors formed but did not erupt through (individual 061-01). **3** – false hypodontia on X-ray image (individual 061-01). **4** – hyperdontia, supernumerary upper second right incisor (individual 062-01). **5** – enamel pearl (individual 062-01). Photos by Erika Průchová.

Odhad výšky postavy bylo možné provést u 48 jedinců, u nichž byla změřena délka minimálně jedné dlouhé kosti končetiny. Interval střední výšky postavy souboru činil 167–178 cm (průměrná výška je cca 172 cm). Výška byla odhadnuta u 13 žen a jejich interval střední výšky byl odhadnut na 161–174 cm (průměr pak na cca 168 cm). U výšky 36 mužů byl interval střední výšky odhadnut na 169–179 cm (průměr na cca 174 cm). V intervalu střední výšky ± 1 směrodatná odchylka se nachází nejvíce členů (67 %) každé populace (Brůžek – Černý – Stránská 2005, 167). Rozdíl mezi průměrnou výškou žen a mužů by byl 6 cm.

Zdravotní stav hodnocené populace, zkoumaný na základě kosterního materiálu, byl velmi dobrý, patologických změn a projevů zátěže na kostře bylo pozorováno velmi málo. Nejhorší zdravotní stav vykazovaly zuby – nejčastějším onemocněním byl zubní kaz. Alespoň jeden postižený zub byl identifikován u 27 jedinců (40,9 %), z toho u 13 jedinců byl zubní kaz identifikován na jednom zubu (19,7 % z celkového počtu jedinců), u 6 jedinců byl kaz přítomen na dvou zubech (u 9,1 % ze sledovaného souboru), u 5 jedinců byly zubním kazem postiženy 3 zuby (7,6 % ze všech zkoumaných jedinců) a nejvyšší zaznamenaný počet byly 4 zuby s kazy u 3 jedinců (4,6 % na pohřebišti). Z odhadnutých žen na pohřebišti jich 52,6 % trpělo zubním kazem

(10 jedinců), zatímco u mužů to bylo 42,5 % (17 jedinců). Nejčastěji byly zubní kazy identifikovány v kategorii *adultus II*, kde jimi bylo postiženo 62,5 % jedinců (5 jedinců z celkových 8), shodně po 40 % byl zaznamenán výskyt v kategoriích *juvenis* (8 jedinců z 20), *adultus I* (12 jedinců z 30) a v kategorii *maturus* (2 jedinci z 5). U 19 jedinců (28,8 % ze souboru) byla pozorována zhojená zubní lůžka po intravitální ztrátě zubu, která mají vyšší výskyt u mužů (32,5 % oproti 21,1 % žen). Intravitální ztráta byla nejpočetnější v kategorii *adultus II*, kde tvořila 62,5 %. V kategorii *adultus I* se vyskytovala u 30 % jedinců a v kategoriích *juvenis* a *maturus* shodně u 20 % jedinců. Zubní kámen byl identifikován u třinácti jedinců (19,7 %). Zubní kazy a kameny jsou obecně dávány do souvislosti s kombinací konzumované stravy a stavu ústní hygieny (cf. Waldron 2009). Za doklad možného úrazu lze předpokládat zhojenou zlomeninu v distální části pravé loketní kosti (kost byla v tomto úseku mírně deformovaná a vyhnutá laterálně; tento předpoklad by bylo vhodné doplnit RTG snímky) u muže ve věku 30–40 let. U jedné ženy ve věku 20–30 let byl identifikován zánět holenní kosti.

Mezi nejčastější pozorované projevy zátěže na kostře patřila lineární hypoplazie, která se vyskytovala u 35 jedinců (53 %). Výskyt převažoval u mužů (22 jedinců), kteří byli postiženi v 55,0 %, zatímco u žen (8 jedinců)

Obr. 11. Semonice, okr. Náchod. Kosterní nálezy s patologickými změnami. **1** – jamky na terminálních plochách obratlů – Schmorlovy uzly (jedinec 187-01). **2** – jamky na kaudálních plochách při mediálních okrajích klíčních kostí – osteolytické léze (jedinec 179-03). **3** – zvýrazněný úpon u pažní kosti jako důsledek opakované fyzicky náročné činnosti (jedinec 191-02). Foto Erika Průchová. — **Fig. 11.** Semonice, Náchod district. Bone finds with pathological changes. **1** – depressions on the terminal surfaces of vertebrae – Schmorl's nodes (individual 187-01). **2** – depressions on the caudal surfaces at the medial ends of clavicles – osteolytic lesions (individual 179-03). **3** – robusticity of the attachment of the humerus as a result of repeated physically demanding activity (individual 191-02). Photos by Erika Průchová.

se hypoplazie vyskytovala ve 42,1 %. Čtyři jedinci (6 %) ze souboru měli atypický obrus zubů. U dvou jedinců (3 %, *obr. 10: 1*) lze předpokládat, že se jedná o důsledek kouření dýmky, která zanechává charakteristické obloukové obroušení většinou u zubů jedné strany čelistí. Oba jedinci byli shodně odhadnuti jako muži ve věkové kategorii *adultus I* (20–30 let). U dalších dvou jedinců lze uvažovat o použití zubů jako pracovních nástrojů. Jednalo se o prožlabení okluzních hran zubů u dvou mužů, z nichž jeden spadl do věkové kategorie *juvenis* (14–20 let) a druhý do kategorie *adultus II* (30–40 let). Nekloubním projevem zátěže na kostře jsou rovněž entezopatie, jako doklad dlouhodobé a opakované činnosti. Robusticita byla sledována v místě *tuberositas deltoidea* pažní kosti (*obr. 11: 3*) u dvou jedinců (3,0 %).⁵ Osteolytické léze ve formě jamek či žlábků byly pozorovány především na klíčních kostech (*obr. 11: 2*), výjimečně na kostech pažních, a to u pěti jedinců (7,6 %).⁶ Jedná se především o napojení kostoklavikulárního vazy, případně vazy sterno-klavikulárního. Jde o součást spojení pletence horní končetiny a s tím spojené pohyby v této oblasti (Čihák 1987, 235–237). S výjimkou dvou pohlavně neurčitelných jedinců a jedné ženy byli všichni ostatní jedinci s projevy fyzické zátěže na kosterním aparátu odhadnuti jako muži. Z kloubních projevů zátěže byla identifikována pouze osteoartróza loketního kloubu (změny byly pozorovány na proximálním konci levé loketní kosti) u muže ve věku 20–30 let.

⁵ Výrazné úpony na pažních kostech byly identifikovány u jedinců: 060-01 (muž) a 191-02 (muž).

⁶ Osteolytické léze na klíčních kostech se vyskytovaly u jedinců: 054-01 (muž), 108-01 (muž), 109-01 (indiferentní) a 179-03 (muž). Na pažní kosti byly pozorovány u jedince 180-02 (muž).

Z nezařazených osteopatií byl zaznamenán výskyt Schmorlových uzlů (7 jedinců, 10,6 %, *obr. 11: 1*),⁷ které se vyskytují na terminálních plochách těl obratlů především ve formě jamek. Mohou být příznakem Scheuermannovy nemoci, která někdy bývá řazena mezi aseptické nekrózy (Vyhnánek 1999, 432). Uvažuje se, že příčinou tohoto postižení může být stresové trauma a bývá vztaheno k míře napínání zad, např. při nošení těžkých břemen či jízdě na koni (např. Wentz – de Grummond 2009).

Z anatomických znaků byl v hodnoceném souboru zaznamenán poměrně vysoký podíl výskytu hypodoncie (absence či neprořezání zubů u 5 jedinců, 7,6 %, *obr. 10: 2, 3*). Ve třech případech se jednalo o horní druhý řezáky, v jednom případě o horní levý špičák a u jednoho jedince o dolní druhý levý řezák nebo špičák (s ohledem na stav zachovalosti to nebylo přesně rozeznáno). Hypodoncie byla identifikována u tří žen (dvě z kategorie *juvenis* a jedna z kategorie *adultus I*) a u dvou mužů (jeden z věkové kategorie *juvenis* a jeden z *adultus I*). V souboru se vyskytovala i hyperdencie (blíže např. Kuklík et al. 2011), tedy nadpočetný zub (1 jedinec, 1,5 %, *obr. 10: 4*). Konkrétně byly u jedince identifikovány dva horní pravé druhé řezáky. U tohoto jedince (muž z věkové kategorie *maturus*) byly zaznamenány i tvarové deformace stoliček (jejich oploštění) a výskyt skloviných perel. Sklovinné perly byly v souboru identifikovány u dvou jedinců (3,0 %, *obr. 10: 5*). Jedná se o jistou formu „zatékání“ sklovin, kdy se perla nachází v oblasti krčku či kořenu a nemá přímý kontakt se sklovinou korunky (Velemínský 1999, 161).

⁷ Schmorlovy uzly byly pozorovány u jedinců: 051-01 (muž), 056-02 (žena), 062-01 (muž), 175-03 (indiferentní), 178-01 (muž), 188-01 (muž) a 193-01 (muž).

Z anatomických znaků na lebce byl relativně vysoký výskyt vmezeřených kostí v lambdovém švu (*ossiculi suturae lambdoidae*; 12 jedinců, 18,2 %). Dále se zde vyskytovala *sutura metopica*, která byla identifikována u tří jedinců (4,5 %). Jedná se o přetrvávající šev čelní kosti u jedinců starších osmi let (*Velemínský 1999*, 133). Rovněž byla zaznamenána *os Incae incompletum*. Na postkranialním skeletu byl nejčtenější výskyt *foramen olecrani* (4 jedinci, 6,1 %), vymizení kostěné přepážky v distální části pažní kosti. Tento znak je častější u gracilních jedinců (*Velemínský 1999*, 148). Výskyt dalších anatomických variet byl v počtu jednoho případu a lze zmínit např. *hiatus sacralis* či *ossiculum trigonum tali*.

Závěrem lze říci, že z osteologického hlediska se jednalo o relativně zdravou populační skupinu. Vedle horšího zubního zdraví se v souboru pouze okrajově (v počtu jednoho jedince) vyskytovaly projevy úrazů, zranění či nemocí. Demografická skladba souboru neodpovídá složení běžné, přirozené populace. Téměř ¾ souboru tvořili jedinci ve věku 14–30 let, s absencí dětí a s výraznou převahou mužů (z pohlavně odhadnutých bylo 60,6 % mužů a pouze 28,8 % žen). Příčinu úmrtí a důvod vzniku pohřebiště by bylo možné spatřovat v nějakém zatím blíže nespecifikovaném infekčním onemocnění.

3.4. Pohřební ritus

Pohřebiště u kapličky bylo odkryto celé a ve 33 hrobových jamách bylo pohřbeno 66 jedinců. Ohledně počtu pohřbených se ve 12 jamách nacházel pouze jeden jedinec, v dalších 12 jamách byli pohřbeni dva jedinci, v sedmi kontextech byli uloženi tři jedinci a po jednom připadal kontext na čtyř- a pětičlenný hrob.

Všichni zemřelí se nacházeli v natažených polohách, s výjimkou jedince 177-02 (novorozenec, u kterého nebyla poloha rozeznána), 183-01 (sekundární uložení) a 189-01 (skřčené dolní končetiny). Oproti tomu byly dekubity jedinců různorodé. V dorzálním dekubitu (poloze na zádech) bylo odkryto 33 jedinců (50,0 %), ve ventrálním dekubitu (poloze na břiše) bylo uloženo 19 jedinců (28,8 %) a v poloze na boku spočívalo 5 jedinců (z toho 2 na pravém boku – 3,0 % a 3 na levém – 4,5 %). U dvou jedinců (177-02 a 183-01) nebylo možné určit dekubitus těla (3 %). Zbývajících sedm jedinců mělo atypické polohy. Tři jedinci měli sice dolní končetiny v dorzálním dekubitu, ale horní část těla se nacházela na boku (2x na levém a 1x na pravém; celkem 4,5 %). Další tři jedinci měli dolní končetiny na boku (2x na levém a 1x na pravém), ale v jednom případě byla horní část těla uložena dorzálně a ve dvou případech ventrálně (opět celkem 4,5 %). Jeden jedinec pak měl dolní končetiny ve ventrálním dekubitu a horní část těla na levém boku (1,5% zastoupení).

Orientace se u pohřbených jedinců pohybovala od severu až severovýchodu k jihu až jihozápadu, či v obrácené orientaci od jihu až jihozápadu k severu až severovýchodu. Jiné orientace ke světovým stranám se zde nevyskytovaly, což je dáno směřováním hrobových jam k trase komunikace. Uložení ve směru S až SV – J až JZ s hlavou na sever až severovýchod jsme evidovali

u 27 jedinců (40,9 %). V poloze opačné, tedy J až JZ – S až SV s hlavou k jihu až jihozápadu, pak spočívalo zbývajících 36 jedinců (54,5 %). U třech jedinců (052-02, 107-05 a 183-01), vzhledem k jejich polohám podél dvou stěn hrobové jámy a sekundárnímu uložení, nebyla orientace určena (4,5 %).

Ve všech případech, s výjimkou jedince 183-01, se jednalo o primární pohřeb, kdy krátce po úmrtí došlo k pohřbu jedince na místě konečného spočinutí, kde proběhla i dekompozice těla. Jedinec 183-01 byl výjimečný tím, že se jednalo buď o sekundárně narušené ostatky, nebo o ostatky přepohřbené (sekundární uložení). Vzhledem k charakteru zachycených kostí (lebka a dlouhé kosti) a k absenci jakýchkoliv drobnějších kostí (obratů, žeber, kostí rukou či nohou), se spíše jednalo o sekundární uložení do hrobové jámy k jedinci 183-02 (*obr. 12: 1*).

Pouze u jednoho jedince (051-02) jsme odkryli zbytky dřeva, které by mohly indikovat pohřeb na dřevěné desce, případně v rakvi. Případnému pohřbu v rakvi by odpovídalo i antropologické zjištění, že kosterní ostatky byly rozvolněné. Otázka možné přítomnosti rakve, nebo vzniku sekundárního dutého prostoru, vyvstává rovněž u jedinců 062-02 a 178-01. Zbylí nebožtíci na pohřebišti byli pohřbeni patrně bez rakví. Jejich ostatky měly klouby povětšinou v anatomicky těsných spojeních. Ke vzniku sekundárního dutého prostoru došlo u osmi jedinců: 062-01, 109-01, 109-02, 176-01, 177-01, 178-02, 179-01 a 182, a dále pravděpodobně u dvou výše zmíněných (kontexty 062-02 a 178-01). Na vzniku sekundárních dutých prostorů se mohl podílet i nějaký obal či oděv, do kterého byli zemřelí zabaleni/oblečeni. V případech vícečetných hrobů s překrývajícími se těly docházelo v důsledku dekompozice k posunu ostatků.

Na základě sledování poloh, ve kterých se nacházely ostatky, je možné vyčlenit tři skupiny pohřbů. Pro první skupinu je charakteristická pietnost uložení a vysoká míra dodržování zvyklostí křesťanského pohřebního ritu. V případě vícečetných pohřbů k těmto diskriminantům ještě přistupuje respektování uložených těl, konkrétně jejich nepřekrývání se (*obr. 12: 2*). Do této kategorie by spadalo 39 jedinců (59,1 %) jak z jednočetných, tak vícečetných hrobů.⁸ Druhá skupina se vyznačuje určitou mírou nepietnosti, většinou způsobenou atypickou polohou ostatků (u jednočetných pohřbů například poloha na břiše; *obr. 12: 3, 5*). Do této skupiny bylo zařazeno 22 jedinců (33,3 %).⁹ Třetí kategorii bychom charakterizovali jako dodatečné pohřby. Jedná se o čtyři jedince (6,1 %)¹⁰ z vícečetných hrobů, ve kterých se ostatní jedinci respektovali a tito je překrývali (*obr. 12: 4*), jako by byli dodatečně vhozeni do již zaplněné jámy (*obr. 12: 6*). Mohlo se jednat o hroby připravené

⁸ Konkrétně se jedná o kontexty: 050-02, 051-01 a 02, 053, 058, 059-01 a 02, 061, 062-01 a 02, 107-01, 02, 03 a 04, 108-01, 02 a 03, 109-01, 02 a 03, 175-01, 02 a 03, 176-01 a 02, 177-01 a 02, 178-01 a 02, 180-01, 02 a 03, 182, 183-02, 184, 186, 187, 188 a 191-01.

⁹ Nepietní či atypická poloha byla pozorována u jedinců: 050-01, 052-01 a 02, 054, 055, 056-01 a 02, 057-01, 02 a 03, 060-01, 02 a 03, 179-01, 02 a 03, 185-01 a 02, 189, 192, 193-01 a 02.

¹⁰ O dodatečných pohřbech lze uvažovat v případě uložení jedinců: 059-03, 107-05, 180-04 a 191-02.

Obr. 12. Semonice, okr. Náchod. Fotodokumentace vybraných kontextů. **1** – přítomnost lebky a dlouhých kostí zároveň s absencí drobných kostí vedla k domněnce sekundárního uložení ostatků jedince 183-01 k jedinci 183-02. **2** – vzájemně se respektující uložení dvou jedinců v objektu 178 ve standardních polohách bylo interpretováno jako pietní uložení. **3** – vzájemně překrývání tří jedinců v objektu 057 bylo interpretováno jako nepietní způsob uložení. **4** – pravděpodobně dodatečné přidání jedince 059-1 do hrobu 59. **5** – příklad nepietního uložení jedinců v hrobě 52. **6** – uložení pěti jedinců v hrobě 107 a pravděpodobně dodatečné přidání jedince 107-5. Foto Petr Pinc. — **Fig. 12.** Semonice, Náchod district. Photo documentation of selected contexts. **1** – the presence of the skull and long bones together with the absence of small bones led to the presumption of the secondary deposition of the remains of individual 183-01 with individual 183-02. **2** – the mutually respecting placement of two individuals in feature 178 in standard positions was interpreted as a pious burial. **3** – the overlapping of three individuals in feature 057 was interpreted as an impious burial. **4** – probable additional deposition of individual 059-1 in grave 59. **5** – example of impious burial of individuals in grave 52. **6** – deposition of five individuals in grave 107 and probable supplemental addition of individual 107-5. Photos by Petr Pinc.

pro určitý počet zemřelých, když nenadále zemřel další člověk, který k nim byl přidán. Zvláštní však je, že zatímco dříve uložení jedinci se nacházejí v pietních polohách, kosterní ostatky těchto dodatečně uložených zemřelých by spíše svědčily o nepietním nakládání s nimi. Otázkou zůstává, z jakého důvodu s nimi bylo takto zacházeno. Do vymezených kategorií ne zcela zapadá kontext 183, kde se nachází sekundární uložení jedince 183-01. Souhrnem lze však říci, že více než polovina jedinců byla uložena ve standardní poloze a pietně.

Výzkum byl prováděn ve dvou sezónách, po jejichž ukončení byla odkryta celá plocha zdejšího pohřebiště. V jednočetných hrobech byl poměr pohlaví 33,3 % žen ku 66,7 % mužů. Zastoupení žen, mužů a indiferentních jedinců v konkrétních vícečetných hrobech je uvedeno v grafickém přehledu (tab. 1). Ve dvoječetných hrobech se nacházelo 45,8 % žen, 50 % mužů a 4,2 % neodhadnutých. Ve většině případů se jednalo o pohřbeny a muže. Po ukončení výzkumu pocházelo z troječetných hrobů 9,5 % žen, 66,7 % mužů, 9,5 % indiferent-

Kontext	Číslo jedince				
	1	2	3	4	5
50	F	M			
51	M	F			
52	M	F			
56	F	F			
57	M	M	M		
59	M	M	M		
60	M	M	F		
62	M	M			
107	M	M	?	M	M
108	M	M	F	M	
109	I	?	?		
175	?	?	I		
176	F	M			
177	F	?			
178	F	M			
179	F	M	M		
180	M	M	?		
183	F	M			
185	M	F			
191	M	M			
193	M	F			

Tab. 1. Semonice, okr. Náchod. Obsazení ženami (F), muži (M), indiferentními (I) a neodhadnutými (?) jedinci ve vícečetných hrobech. — **Tab. 1.** Semonice, Náchod district. Females (F), males (M), indifferent (I) and undetermined (?) individuals in multiple graves.

ních a 14,3 % neodhadnutých jedinců. Ze sedmi odkrytých trojčetných hrobových kontextů se ve třech z nich nacházeli pouze muži a po jednom z nich dva muži a žena či pohlavně neodhadnutý jedinec. Ve čtyřčetném hrobě byli identifikováni tři muži a žena a v pětičetném pak čtyři muži a jeden pohlavně neodhadnutý jedinec. V hrobech s vyšším počtem pohřbených než dva, tak značně převažují muži a to v míře 70 %, zatímco ženy se na nich podílejí deseti procenty, indiferentní pak tvoří 6,7 % a neodhadnutí jedinci 13,3 %.

3.5. Rozbor nálezů

Předmětem vyhodnocení jsou nálezy, které byly objeveny v kontextu s pohřbenými jedinci (obr. 13). Stranou tak ponecháme obsahy zásypů hrobových jam, ty sporadicky obsahovaly nálezy, které se do kontextu záhozu dostaly nezáměrně. Jedná se o drobné úlomky keramických nádob obecně náležející pravěkému, středověkému a novověkému období, či o amorfní úlomky kovových předmětů, které nelze blíže určit. Jsou to nálezy, které byly v době hloubení hrobových jam přítomny v ornici v místech pohřebiště. Hodnocené nálezy jsou označeny evidenčními čísly, která jim byla přiřazena při výzkumu. V textu níže uvádíme pouze analogické nálezy, které jsou uloženy ve sbírkách muzeí, či byly odborně publikovány. Jsme si vědomi nepřehledného množství analogických nálezů získaných detektorovou prospekci, dostupných na internetových doménách, avšak často bez kontextu.

A) Devocionálie

Kříže

Dva nalezené kříže (ev. č. **413a**, **417b**) se v zásadě shodují ve většině formálních znaků. Jedná se o menší kříže latinského typu s příčným kroužkem umístěným k horní straně svislého břevna. Rovněž symbolika je shodná, oba kříže nesou motiv Panny Marie Immaculaty. Na líci je zobrazen ukřižovaný Kristus s Adamovou lebkou při dolní straně svislého břevna. Hlava Krista je mírně natočena k pravému rameni, paže jsou napnuté a v pravém úhlu umístěné na vodorovné břevno. Na rubu je v centrální části svislého břevna umístěna postava Panny Marie s rukama sepnutými v modlitebním gestu. Panna Marie stojící na srpku měsíce je oděná v dlouhém oděvu. Oba kříže se odlišují v dílčích částech mariánského výjevu. Panna Marie na exempláři ev. č. 413a má svatozář tvořenou sedmi hvězdami, na obou koncích příčného břevna je umístěna dvojice andělů s křídly (hlavami orientovanými do středu kříže) a nad Pannou Marií se vznáší holubice. Oproti tomu postava Panny Marie na exempláři ev. č. 417b je doplněna o nápisy. Na svislém břevně: VI (nahore), GR (dole), na příčném břevně: MA (levé rameno), MA (pravé rameno).¹¹ Reliéf exempláře 417b je hůře čitelný z důvodu přikrodovaných struktur textilu (horní partie obou stran kříže). H. Březinová při technologické analýze rozpoznala dva druhy tkanin – na líci tkaninu tvořenou lnem, na rubu pak tkaninu o jemnější tloušťce nití (0,2 mm), typ textilie se jednoznačně určit nepodařilo, jedná se pravděpodobně o len, či hedvábí (Březinová 2019, 7). Oba dva křížky mají mezi publikovanými nálezy shodné analogie v souboru ze zaniklého hřbitova při kostele sv. Jana v Oboře v Praze Šporkově ulici (ev. č. 413a: *Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010*, 508, pol. č. 334a; ev. č. 417b: *Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010*, 508, pol. č. 879).¹² Tyto exempláře autoři datují na základě uložení do mladších partií pohřebiště a stratigrafických vztahů do období konce první poloviny a až druhé třetiny 18. století.

Další kříž lze přiřadit k okruhu svátostek se symbolikou sv. Benedikta (ev. č. **562**). Jedná se o rovnoramenný kříž s trojúhelníkovým úchytem pro očko při horní straně. Po obou stranách kříže je reliéfní výzdoba, okraj kříže je lemován perlovcem. Na lící straně je umístěn centrální kříž s nápisem CSSML na svislém břevně a NDSMD na příčném břevně, kolem centrálního kříže jsou dále písmena CSPB. Opis na ramenech kříže nese tato písmena: V.R.S.N.S.M.V.S.M.Q.L.I.V.B.IHS. Rubová strana nese v centru oválný medailon s vyobrazením mužské postavy oděné do roucha a držící pohár (sv. Benedikt). Na ramenech kříže je nápis (zapsáno od vrcholu kříže, čteno zleva): +Z+DIA+BIZ | +SAB | +Z | +HG | F+B | FRS, dolní část kříže pak nese písmena: SSEB|ASTIA. V obou případech se jedná o formy tzv. Zachariášova (rub) a Benediktova (líc) požehnání, které

¹¹ Jedná se o zkratku latinského nápisu: VIRGO MARIA MATER GRATIA.

¹² Kolektiv autorů uvádí ještě nepublikovanou analogii k ev.č. 413a z Chrudimska uloženou ve Východočeském muzeu v Pardubicích (*Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010*, 484, poznámka pod čarou č. 90).

Obr. 13. Semonice, okr. Náchod. Nálezy pocházející z pohřebiště. Čísla odpovídají evidenčním číslům nálezů používaným v textu (foto Pavel Drnovský). — **Fig. 13.** Semonice, Náchod district. The finds come from the burial ground. The numbers correspond to the registration numbers of finds used in the text (photos by Pavel Drnovský).

byly běžně užívány na novověkých devocionáliích.¹³ Publikované analogie z našeho území pochází z již výše zmíněného hřbitova ve Šporkově ulici na Malé Straně (*Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010*, 480–481, pol. č. 16d, 279a, 786a, 791). I zde se jedná o kříže s motivy sv. Benedikta, rozdílná je ale kombinace nápisu a reliéfní výzdoby. Rub semonického kříže nesoucí ve středu zobrazení postavy sv. Benedikta má identický nápis s malostranskými kříži, které však nesou zobrazení sv. Šebestiána (pol. č. 786a, 791), což je vzhledem k nápisu na patě kříže (SSEB|ASTIA) logické. Nápis na líci semonického kříže je pak identický se třemi malostranskými nálezy (pol. č. 16d, 279a, 786a). Náš náleze se rovněž liší užitím oběžného perlovce, které pražské exempláře nemají. Autoři zpracování malostranské lokality datují nalezené exempláře do závěru 1. poloviny 18. století (*Omelka – Řebounová – Šlancarová 2010*, 481). Rovněž v Chrudimi se během výzkumu v Hradební ulici podařilo objevit dva kříže, které jsou identické se semonickým nálezem, včetně nápisu odkazujícího na sv. Šebestiána při patě kříže, avšak v medailonu znázorňující sv. Benedikta (*Frolík et al. 2010*, 193–197). Vzhledem obdobnému provedení všech výše uvedených křížů lze očekávat stejný výrobní okruh těchto devocionálií.

Do stejné skupiny křížů patrně patřil i další náleze (ev. č. **666**), který je však natolik špatně dochován, že neumožňuje bližší popis. Jedná se o rovnoramenný kříž, který nesl nyní nečitelný nápis. Na rentgenovém snímku artefaktu se podařilo rozeznat středový medailon, ve kterém se nachází blíže neurčená postava.

Medailony

Symbolika spojená s úctou ke sv. Benediktu je přítomna i na nalezených medailonech. V prvním případě se jedná o svátostku nepravidelného osmihranného tvaru, která by na svém vrcholu byla opatřena očkem k uchycení, jež se však nedochovalo (ev. č. **417a**). Na rubu lze rozeznat štít s vyobrazením kříže svatého Benedikta s písmeny CSPB umístěnými kolem kříže. Ve svislém břevně jsou pak písmena CSSML a ve vodorovném NDSMD. Opis kříže je tvořen písmeny V.R.S.N.S.M.V.S.M.Q.L.I.V.B.IHS, jež jsou lemovány perlovcem. Líc předmětu je překryt příkorodovanými strukturami textilu, nelze tedy určit motiv. Surovina tvořící tkaninu překrývající lícovou stranu medailonu byla H. Březinovou (*Březinová 2019*, 7) určena jako len. Na základě zvyklostí známých z jiných medailonů, zde můžeme očekávat zobrazení stojící postavy sv. Benedikta s atributy a identifikačními znaky. Analogický náleze pochází ze hřbitova u kostela sv. Jakuba v Jihlavě, určený před rok 1741 (*Omelka – Šlancarová 2012*, 89, 112, pol. J08/B/14752). Další četné analogické nálezy pak pochází ze hřbitova u sv. Jana v Oboře na Malé Straně, které jsou určeny do rozmezí od 1. pol. 18. století až k roku 1784 (*Omelka – Řebounová 2012*, 1008, pol. č. 321a, 1009, pol. č. 321b, 1011, pol. č. 467e, 1013, pol. č. 577, 1017, pol. č. 795c, 1018, pol. č. 1096c).

Na lící straně dalšího medailonu (ev. č. **107**) je zobrazen rovněž sv. Benedikt, jenž v pravé ruce drží hůl ve tvaru kříže. U pravé nohy má umístěn štít, který patrně nesl text kompletní verze světcova pozhánání. Vhledem ke špatnému dochování však lze přečíst pouze písmena vepsaná do kříže a okolo něj (svislé břevno: CSSML, vodorovné břevno: NDSMD, písmena okolo kříže: CSPB). Při okraji samotného medailonu je uveden opis CRVX S. BENEDICT_ _ . Na rubu medailonu je zachyceno poprsí světce držícího berlu. Z opisu jsou čitelné pouze čtyři počáteční (S.IOM) a tři závěrečná písmena (MPM). Z našeho území prozatím není publikován analogický náleze. Totožná medaílka je publikována v katalogu sestaveném A. J. Corbierrem (*Corbierre 1904*, pol. 78, Tab. XVIII).

Poslední medailon (ev. č. **106**) nese na lící straně zobrazení stojící korunované Panny Marie, která drží v levé ruce Ježíška. Opis umístěný při okraji je nečitelný, lze určit pouze závěr opisu: _ _ NC. IN. BO. Na rubu je zobrazen stojící sv. Jan Nepomucký držící kříž a palmový list. Na pozadí výjevu je umístěn Karlův most. Při okraji je umístěn nápis S. IOH. N. Analogický medailon byl nalezen v kontextu hrobu 21/526 z plzeňského pohřebiště u špitálního kostela sv. Máří Magdalény s datováním mezi léty 1719 až 1732 (*Omelka – Řebounová 2015*, 102, pol. 517c).

Tištěné svátostky v kovovém zaskleném pouzdře

V kontextu jedince č. 3 v hrobě 57 byly objeveny dva tisky nacházející se uvnitř rozpadlého, pouze částečně zachovaného mosazného rámečku (ev. č. **334**).¹⁴ Oba tisky mají rozměry přibližně 35 x 35 mm a v rámci mosazného rámečku byly chráněny z obou stran skleněnými destičkami, díky kterým se v nálezevém prostředí dochovaly. Svátostka byla ještě tvořena prázdným papírovým páskem sedmkrát složeným do stejného rozměru jako tisky; tento složený pásek tvořil vnitřní výplň mezi tisky, které tak odděloval a zároveň je a skleněné tabulky přidržoval uvnitř kovového rámečku.

První tisk zobrazuje Pannu Marii do pasu, s Ježíškem v náručí. Na pravé tváři Madony jsou znázorněny dvě rovnoběžné rány. Ježíšek oděný v roucho drží v levé ruce knihu, pravou má v gestu pozhánání. Výjev na tisku je ohraničen hladkou linkou. Na spodní hraně tisku je nápis „*Maria Cesintachowensii*“, díky němuž lze výjev spojit s produkcí vázanou k poutnímu místu Jasná Hora v obci Čenstochová (Slezské vojvodství). Druhý tisk zobrazuje rovněž korunovanou Pannu Marii stojící s Ježíškem v náručí. Roucho Madony je jemně kolorováno modrou barvou. V levé ruce drží Marie jablko, na pravém předloktí pak nezahalené dítě, které má v pravé ruce holubici. Obě postavy jsou umístěny do mandorly tvořené paprsky a lemované dvojitou linkou. V rozích tisku jsou umístěny rokaje. Tento mariánský výjev lze přiřadit k poutnímu místu Vamberice (dříve Albendorf, Dolnoslezské vojvodství, okres Kladsko).

Oba tisky mají na svých rubových stranách další nevyrazná zobrazení, která snad můžeme vysvětlit jako nedopatřením vzniklé otisky z jiného archu, který byl

¹³ Plné znění textů pozhánání a jejich výklad viz *Omelka 2006*.

¹⁴ Podrobný rozbor nálezu viz *Drnovský et al. v tisku*.

snad ještě za vlhka položen na ruby našich tisků. Na obrázku s Pannou Marií Čenstochovskou je na rubu otisknut stejný výjev, který je zrcadlově převrácen. Na tisku s Pannou Marií Vamberskou je na rubu otisknuta pieta, jejíž bližší určení je problematické.

Forma provedení svátostky (dva „protiobrazy“ rozdílných Madon umístěných na rubu a lici předmětu) ji řadí do kategorie tzv. „Zwitterpfennigů“ (Omelka – Řebounová 2014, 256). Přesné analogie prozatím neznáme. Z obdobných předmětů z archeologického kontextu lze uvést nález ze hřbitova u kaple sv. Lukáše v Ostravě (Moravec et al. 2014, 94, pol. č. 18/07-000/4). Další dva nepublikované nálezy pochází z malostranské lokality u kostela sv. Jana v Oboře. Ze sbírkových souborů je našemu nálezu podobný předmět jihoněmecké proveniencí (Keller /ed./ 2008, 174, Kat. Nr. 2.113). Jedná se o růženec s jeruzalémským křížem a dalšími apotropaickými závěsky, z nichž jeden má podobu tištěné piety v kovovém zaskleném pouzdře. Kromě toho, že semonický nález pravděpodobně rovněž sloužil jako jeden z apotropaických závěsků růžence, náleží artefakt zároveň k tzv. polykacím obrázkům, které měly v případě potřeby pomoci majiteli s úlevou a vyléčením v případě zdravotního ohrožení.

Růžence

Přítomnost růženců můžeme s jistotou rozpoznat ve dvou případech, kdy se našly jejich nedílné součásti. V prvé řadě se jedná o soubor šesti kusů dřevěných korálků (ev. č. **661–665**), z nichž čtyři se dochovaly pouze jako fragmenty. Zbylé dva se podařilo vypreparovat a vyzvednou v celistvé podobě. Tyto korálky představují soustružené dřevěné výrobky, které lze přiřadit typu 20c (segmentový) a 3a (soudkovitý s podstavami) dle třídění M. Omelky a O. Řebounové (Omelka – Řebounová 2008, 887–889). V kontextu s těmito dřevěnými korálky se nacházel ještě jeden skleněný korálek (ev. č. **316**) soudkovitého tvaru vyrobený ze skla modré barvy. Výzdoba je tvořena dvěma řadami pupků obíhajících celý obvod korálku. Analogický korálek byl publikován z plzeňského pohřebiště u kostela sv. Máří Magdalény (Omelka – Řebounová 2015, 78, obr. IVa: 746). Tvarově obdobné, avšak jinak barevné skleněné korálky pochází i z hřbitova u sv. Jana v Oboře na Malé Straně (Omelka – Řebounová 2008, 941, pol. sk 083; 949, pol. sk 182), či u kostela sv. Jakuba v Brně (Zúbek 2018, 114, pol. 877, 378).

V druhém případě se naopak z růžence dochovaly pozůstatky ohnutých kovových drátků, které tvořily jeho jednotlivé články, a na které se navlékaly jednotlivé komponenty (ev. č. **458–479**). V nalezové situaci byla většina spojení již rozpadlá. Některé dvojice drátků naopak koroze pevně spojila. Doložený typ spojení (tzv. ketlování) byl běžně užíván při výrobě růženců na konci 18. století (Omelka – Řebounová 2008, 897).

Původní počet růženců na lokalitě jistě mohl být větší. Je totiž pravděpodobné, že již výše popsané kříže mohly být také součástí růžence jako tzv. credo kříže (latinské formy křížů), nebo jako apotropaické přívěsky (rovnoramenné kříže). Stejnou funkci přívěsku mohly mít i medailony.

B) Osobní výbava

Prsteny

Oba nalezené prsteny se nacházely v téže pozici, ve které byly s dotýčnými jedinci uloženy do hrobové jámy – na čtvrtém prstu levé ruky. V prvním případě se jedná o prsten s oblou obroučkou, která je doplněna motivem sepnutých rukou, které drží stylizované srdce (ev. č. **356**). Za rukama je na obou stranách umístěn motiv stylizovaného pětilistého květu. Tento typ prstenu je přítomen v nalezových kontextech sahajících od středověku až po 19. století (Štancarová 2010, 448–451; 2011, 137). Nepřekvapí tedy, že se objevují i na pohřebišti při kostelu sv. Jana v Oboře na Malé Straně, kde jsou přiřazeny do horizontu 16. až 1. poloviny 17. století (Omelka – Štancarová 2007, 689, pol. č. 421b), obecně se však jedná o chronologicky méně citlivý nález. Téměř identický prsten je uložený v Britském muzeu (The Department of Britain, Europe and Prehistory). Tento exemplář nalezený v Západním Sussexu je však vyroben ze zlata a oproti semonickému prstenu se liší zobrazením rukávů na obou sepnutých rukou. Datován je opět do širšího období po roce 1709 a před rokem 1800.¹⁵ Z druhého prstenu (ev. č. **82**) se dochovaly pouze zlomky oblé, nezdobené hladké obroučky, které neumožňují bližší určení, pouze obecné datování do období novověku.

Náušnice

V souboru se nachází pouze jeden pár identických náušnic (ev. č. **27, 28**). Obě se našly v kontextu s jedincem 1 (antropologicky odhadnutým jako žena) v hrobě 178. Náušnice se zapínáním na brizuru byly vyrobeny z mosazi. Ozdoba náušnice je tvořena zeleným broušeným sklem vloženým do kovového lůžka. Z nečetných analogií lze uvést exemplář nalezený v kryptě kostela Nanebevzetí Panny Marie v Křižanovicích na Vyškovsku (Králiková 2007, 141, obr. 148) či v Brně v Pekařské ulici (Štancarová 2016, 42).

C) Součásti oděvu

Přezky

První nalezená přezka (ev. č. **447**) je oválného tvaru se středovou příčkou. Přezka je odlita z mosazi, tvar trnu a příčky nelze určit z důvodu příkorodovaných organických zbytků. Přezky tohoto typu bývaly součástí pánské obuvi typické zejména pro 18. století (Vaňková – Pilná 2013, 89). Použití této přezky jako součásti obuvi podporuje i její průhyb přízpusobující se tvaru kotníku. Typ druhé nalezené přezky je rovněž charakteristický pro období 18. a počátku 19. století (ev. č. **84**). Jedná se o přezku pravidelného obdélníkového tvaru s pravouhly lomenými nezaoblenými rohy a kromě dvojice trnů (jeden odlomen) má na příčce umístěnu i kotvu pro zašítí do části oděvu, na kterém byla používána.

¹⁵ <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/253488> (přístup 11. 2. 2021)

Knoflíky

Nejčastější nález v kontextu hrobových jam představují knoflíky (celkem 20 kusů). Soubor jsme rozdělili podle tvaru do několika skupin. Pěti zástupci jsou v souboru obsaženy lité kovové knoflíky, které byly osazeny broušeným sklem (ev. č. **275a**, **275b**, **399**, **412a**, **412b**). Sklo bylo uloženo do kuželového lože, s čímž korespondoval jeho tvar, který lze pozorovat, neboť několik knoflíků se dochovalo torzovitě a v nekompaktním stavu. Vzhledem k tomu, že ve dvou případech tvořily páry a byly nalezeny při sobě, je pravděpodobné, že se jednalo o vícedílné knoflíky, které se původně skládaly ze tří částí a sloužily jako dnešní manžetové knoflíky. Spojovací (třetí) část se nedochovala. Jako analogie může sloužit knoflík zobrazený ve studii M. Omelky (Omelka et al. 2018, 720, obr. 13). Obdobný manžetový knoflík byl součástí výbavy hrobu H2 u kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku (Čiháčková – Omelka – Řebounová 2011, 1048, pol. 3).

Za manžetový vícedílný knoflík lze označit i dvě torza (ev. č. **413b**, **413c**) litých knoflíků se zdobenou pohledovou stranou. Oba knoflíky se nacházely při sobě a opět se nedochoval spojovací třetí článek. Analogický nálezy pochází ze hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře na Malé Straně (Omelka et al. 2018, 734, pol. č. 133b).

Celkem čtyřikrát jsou přítomny knoflíky vyráběné litím do formy, které mají kruhový tvar a plochou horní hranu (ev. č. **81**, **83**, **85**, **108**). K odlišit knoflíku došlo naráz společně s kolmo nasazeným plochým ouškem, do kterého byl otvor pro našití vyvrtán až posléze (umístění průvrtu je u každého exempláře odlišné). Všechny tyto knoflíky vykazují morfologickou jednotnost. Někteří badatelé tyto knoflíky spojují s armádní produkcí (Hostert 2005, 38–43). Přes společné umístění všech čtyř knoflíků v kontextu jedince 1 v hrobě 184, nelze uvažovat o přítomnosti vojenského kabátce či vesty, neboť ty podle předpisů obsahovaly desítky těchto knoflíků.

Čtyřmi exempláři jsou zastoupeny knoflíky, které byly vyrobeny litím do formy, mají kruhový tvar a hladké vypouklé tělo (ev. č. **26a**, **26b**, **499**, **500**). Po obvodu okraje horní strany knoflíku je umístěna oběžná rýha. Záchytná ouška byla ke knoflíkům přiletována, ale ani v jednom případě se nedochovala. Dle jejich bázi na vnitřní straně knoflíků lze určit, že měla kruhový průřez. Z publikovaných analogií je možno uvést exemplář z Malé Strany, Šporkovy ulice (Omelka et al. 2018, 734, pol. č. 129a).

Jeden knoflík (ev. č. **63**) byl vyroben lisováním a spojením dvou částí. Exemplář má čočkovitý tvar a očko, které je tvořeno drátkem. Tento drátek je provlečen až k horní straně knoflíku a uchycen k ozdobnému nýtku. Pohledová strana je pak zdobena květinovým ornamentem okružující nýtek. Analogické tvary opět pochází z pohřebiště u kostela sv. Jana v Oboře na Malé Straně (Omelka et al. 2018, 737, 738, pol. č. 237, 467).

Dva knoflíky mají zdvojený profil, tedy dva příčné profily spojené drátkem. Zatímco nálezy ev. č. **128** je mosazný a do horní plochy je zasazeno broušené sklo, druhý knoflík je z organického materiálu (ev. č. **49**). Byl vysoustružen z kosti a horní profil má o 2 mm větší průměr. Pro oba knoflíky opět disponujeme analogiemi z pohřebiště u kostela sv. Jana v Oboře na Malé Straně

(Omelka et al. 2018, 733, 735, 737, pol. č. 38b, 150, 294). Torzo posledního kovového knoflíku, z něhož se dochoval pouze střed a náběh ouška, nelze blíže určit (ev. č. **498**). Všechny analogie z pohřebiště u kostela sv. Jana v Oboře na Malé Straně autoři datují před rok 1784, kdy hřbitov přestal být využíván (Omelka et al. 2018, 731).

Spínadla

Jako součást oděvního spínadla byl určen nálezy háčku (ev. č. **411**) tvořený jedním kusem drobného drátku (průměr 1 mm) z mosazi. S obdobnými typy spínadel se v oděvní kultuře setkáváme po celé středověké a novověké období (Šlancarová 2016, 73–76), nepřekvapí tedy, že jsou doloženy i v hrobových kontextech (Kovář – Thomová 2017, 633; Omelka – Šlancarová 2012, 96; Zúbek 2018, 103–104). Popisovaný artefakt mohl být alternativně součástí garnitury korálků růžence, zde by pak plnil stejnou funkci spínadla. V tomto kontextu byly kovové háčky součástí korálků například v souboru z pohřebiště u kostela sv. Jana v Oboře (Omelka – Řebounová 2008, 909–952, pol. at 015, dr 017, dr 098, dr 165, dr 2010, ja 147, ko 073, ko 127, sk 082, sk 116, sk 152, sk 201).

Shrnutí poznatků o pohřební výbavě

Na lokalitě bylo v kontextu s pohřebními jedinci objeveno celkem 43 artefaktů, respektive 77 pokud bychom počítali každý jednotlivý segment kovového drátku tvořící růženec v objektu 60 (tab. 2; obr. 13). Před souhrnným zhodnocením je nutné připomenout skutečnost, že až na výjimky se dochoval pouze anorganický nálezy inventář (obr. 14). Původní počet předmětů ulo-

Objekt	Jedinec	Pohlaví	Nález	Kusů	Evidenční číslo
57	2	M	prsten	1	356
	3	M	tištěná svátostka	1	334
58	1	F	knoflík	2	275a, 275b
60	1	M	medailon	1	417a
	1	M	kříž	1	417b
	1	M	růženec	35	458–479
61	1	F	knoflík	5	399, 412a, 412b, 413b, 413c
	1	F	háček	1	411
	1	F	kříž	1	413a
62	1	M	přezka	1	447
	1	M	knoflík	3	498, 499, 500
108	2	M	korálek	7	316, 661–665
	4	M	kříž	1	666
109	1	I	kříž	1	562
175	3	I	knoflík	1	49
178	1	F	náušnice	2	27, 28
	2	M	knoflík	2	26a, 26b
183	2	M	knoflík	1	63
184	1	M	knoflík	4	81, 83, 85, 108
	1	M	prsten	1	82
185	1	M	přezka	1	84
187	1	M	medailon	2	106, 107
191	1	M	knoflík	1	128
	2	M	knoflík	1	129

Tab. 2. Semonice, okr. Náchod. Přehled artefaktů v hrobových kontextech.
Tab. 2. Semonice, Náchod district. Summary of artefacts in grave contexts.

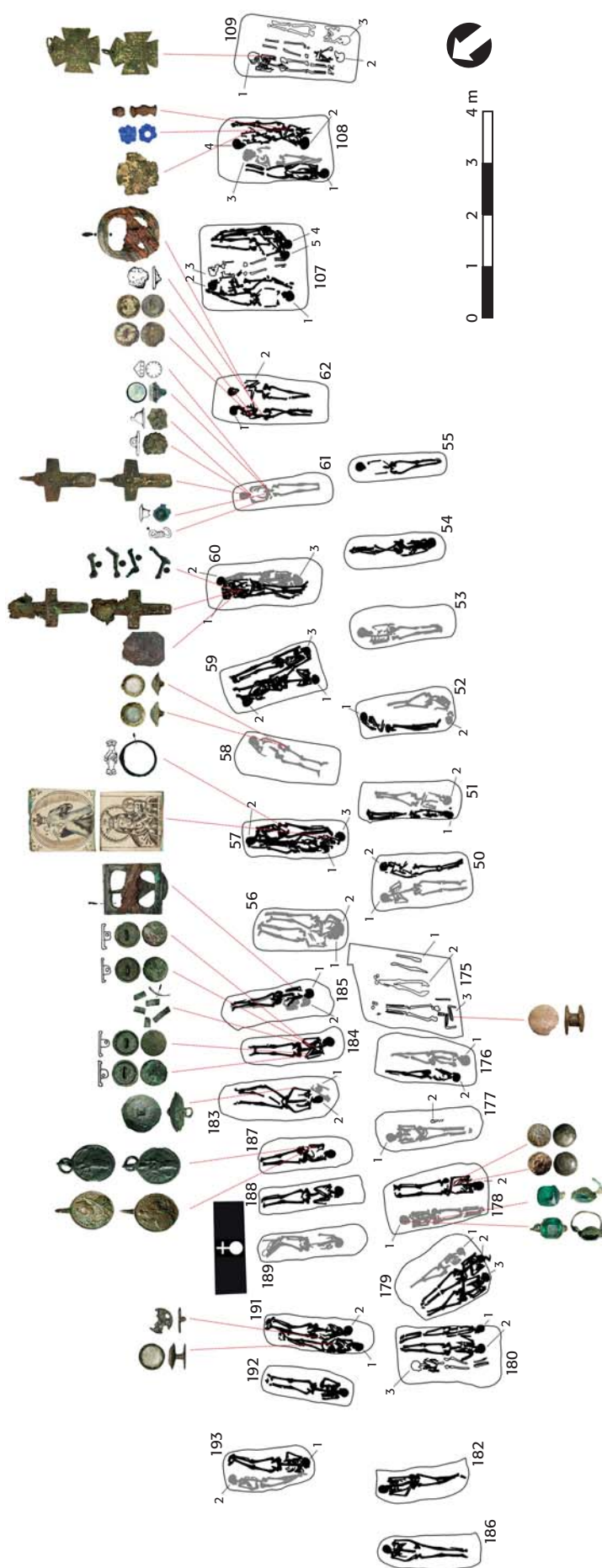
Obr. 14. Semonice, okr. Náchod. Celkový plán pohřebiště doplněný přehledem pozic nálezů. Pohlaví jedinců jsou označena barvou: černé – mužské; šedé – ženské; bez barvy – neurčeno a indifferenční jedinci (autor plánu Pavel Drnovský). — **Fig. 14.** Semonice, Náchod district. Overall map of burial ground showing the position of finds. The sexes of individuals are colour coded: black – male; grey – female; without colour – undetermined and indifferent individuals (plan by Pavel Drnovský).

žených společně s pochovanými byl nepochybně vyšší, ale výrobky z organických materiálů se pravděpodobně nedochovaly. Výjimku tvoří pouze jeden kostěný knoflík, šest dřevěných korálek (pouze dva jsou celistvé) a tisky s mariánskými výjevy (zde se papír dochoval díky skleněnému obložení). Malý výskyt korálek náležejících k různěcům potvrzuje domněnku, že původní počet předmětů z organických materiálů byl vyšší, ale na lokalitě nepanovaly vhodné podmínky k jejich zachování. Korálky z organického materiálu nebyly zachyceny ani v situacích, kde je lze předpokládat – v kontextu se segmenty kovového drátku či s křížky a medailony, které patrně alespoň v části případů sloužily jako apotropaické přívěsky růženců.

Nejčastější nález představují součásti oděvu (20 knoflíků, 2 přezky), devocionálie jsou přítomny jedenácti kusy a předměty osobní výbavy jsou zastoupeny čtyřmi nálezy (2 prsteny, 2 náušnice). Z celkem 66 jedinců mělo 23 při sobě alespoň jeden artefakt. Pokud nebudeme brát v potaz součásti oděvu, tak doprovodnou pohřební výbavu mělo pouze 12 jedinců (devocionálie, prsteny, náušnice).

Dle antropologického určení náležela většina pohřební výbavy jedincům mužského pohlaví. Z 23 jedinců, kteří při sobě měli alespoň jeden artefakt, je celkem šestnáct mužů, pouze pět žen a jeden pohlavně neurčený jedinec. Vyšší zastoupení počtu nálezů u mužského pohlaví se vyskytuje u všech složek pohřební výbavy: součásti oděvu (8 mužů, 2 ženy, 1 neurčený), devocionálie (9 mužů, 1 žena) a osobní výbava (2 muži, 1 žena).

Z celkového počtu 33 hrobových jam obsahovalo výše uvedené nálezy 14 hrobů, ve většině situací více jak dva artefakty najednou. Nejvíce předmětů bylo uloženo v ženském hrobě 61. Kromě křížku (ev. č. 413a) a háčku (ev. č. 411), které byly patrně součástmi růžence, se zde našla jednotlivá torza manžetových koflíků se zasazenými skly (ev. č. 399, 412a, 412b) či se zdobenou plochou horní hranou (ev. č. 413b, 413c). V hrobě 184 pak byl pohřben muž s prstenem (ev. č. 82) a čtyřmi identickými knoflíky s plochou horní hranou (ev. č. 81, 83, 85, 108). V hrobě 62 byla v kontextu jedince 1 objevena přezka (ev. č. 447) a v kontextu jedince 2 tři knoflíky, z toho dva identické (ev. č. 498, 499, 500). Jedinec 2 (muž) uložený do hrobové jámy 108 měl při sobě jeden skleněný a šest dřevěných korálek (ev. č. 316, 661–665), jedinec 4 (muž) ze stejného objektu pak kříž – patrně součást růžence (ev. č. 666). Žena uložená do hrobu 178 byla vybavena párem náušnic (ev. č. 27, 28), muž ze stejného objektu dvojicí knoflíků s vypouklou hlavou (ev. č. 499, 500). V kontextu muže (jedinec 1) pohřbeného do hrobu 60 se našel křížek, medailon a série segmentů kovového drátku, vše bylo patrně součástí růžence. Muž pohřbený v hrobě 187 měl u sebe dva me-

Ev. č. nálezu	Al	Si	P	S	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Ni	Cu	Zn
500	0	3,567750692	0	0	0,019863533	0	0	0,010559208	2,971051455	0,022671148	53,02544785	29,90745735
81	0	0	0	0	0,040860243	0	0	0,106797069	1,171304703	0,119231507	48,62083817	26,0663166
27	0	5,120325089	0	0	0,19128117	0,05683222	0	0,040685371	0,842101276	0,055971127	58,73468399	23,88583565
82	0	1,43185997	0	0	0	0	0	0,024567125	1,35099113	0,021978196	68,8013916	22,66194534
399	0	3,345118523	0	0	0	0	0	0,009812267	2,858862877	0,022740055	48,3847084	21,4705658
499	0	2,088100433	0	0	0	0	0	0,010799716	2,321187735	0,027616976	63,61766052	20,73028755
107	0	1,992656231	0	0	0	0	0	0,008100248	0,834127963	0,14358294	69,64518738	19,44938278
412	0	1,194152474	0	0	0	0	0,010809768	0,01760746	3,573796034	0,026865166	62,17639542	19,29442406
562	0	1,835371017	1,709897876	0	0	0	0	0,003190311	0,173162669	0,055049002	73,61600494	17,45358086
411	0	16,93676567	0	0	0,211552918	0,04367869	0,006963808	0,076110743	3,168682575	0,047119398	59,9513092	16,8381691
26a	0	0	0	0	0,102614626	0	0	0	1,15293014	0,035349425	41,03200912	15,74045658
413a	0	1,354496002	0	0	0,035616495	0	0	0,0229482	0,44608441	0,093172684	73,23521423	14,68928814
26b	0	4,608005524	0	0	0	0	0	0,054722659	0,878677607	0,023248851	46,26375961	14,64658451
28	0	2,225187302	0	0	0,099164501	0	0	0,033207171	0,450691313	0,091756716	69,61553955	14,37956524
106	0	1,726764917	0	0	0	0	0	0,008334363	0,421723574	0,092333712	74,39441681	13,38071918
108	0	4,231733799	0	0	0,103742309	0	0	0,046016984	2,809659481	0,082456455	66,91728973	13,08037376
417a	0	1,012792587	0,38048327	0	0	0	0	0,003580349	0,078291982	0,032669749	80,78568268	11,80974197
413b	0	2,486706495	0	0	0,0571297	0	0	0,043570288	3,280069351	0,015139469	74,8837204	11,8016319
417b	0	1,082397461	0,605706155	0	0	0	0,007210729	0	1,59834516	0,063631818	76,22227478	10,99048424
666	1,537209511	5,987823009	0	0	0,037166797	0	0	0,005252943	0,573413551	0,035309382	77,38329315	9,931674957
63	0	2,511924744	1,025391102	1,298643351	0	0	0	0,007158221	0,228567064	0,029455133	85,30654907	7,962114334
84	0	0	0	0	0,086600929	0	0,128046095	0,073237546	3,940332651	0,313877612	53,29231644	7,823369026
83	0	2,238071203	0	0	0,057504188	0	0	0,051305491	2,897625685	0,051521655	63,26118088	6,911642551
85	0	1,724077582	0	0	0	0	0	0,0110493	2,292446375	0,022092806	85,45506287	3,461500406
413c	0	2,14917016	0	0	0,051877212	0	0	0,023924459	3,235269785	0,007047006	82,21831512	3,008634806
447	0	2,800308466	0	0	0,054111369	0	0	0,081343167	1,51850462	0,083455339	26,64168739	1,306698561
356	0	0	0	0	0,041614056	0,050564732	0,020408109	0,021609386	1,202581882	0	58,05668664	0,877501309
458	0	21,05992508	0	0	0,267849803	0,048945207	0	0,266327471	77,81723022	0,068663314	0,086354442	0,165004209

Ev. č. nálezu	Zr	Mo	Pd	Ag	Cd	Sn	Sb	Au	Hg	Pb	Bi
500	0,007500629	0	0	0	0	1,004338861	0	0	0	9,307933807	0,155427232
81	0,016432954	0	0	0	0	1,101695299	0,112503611	0	0,357388556	22,22463226	0,061996404
27	0,01821458	0,006002018	0	0	0	0,739323676	0	0	0,268140703	9,989952087	0,050650503
82	0,009596718	0	0	0	0	0,016742302	0	0	0	5,614200115	0,066724449
399	0,012676234	0	0	0	0	0,080403045	0,058755986	0	0	23,67340279	0,082953878
499	0,006522091	0	0	0	0	0,130429253	0	0	0	10,99692917	0,070464678
107	0,004945109	0	0	0	0	0,134986401	0,041914336	0	0	7,720319748	0,024799475
412	0,007961312	0,00295548	0	0	0,032180175	0,412760079	0,0776124	0	0	12,97158432	0,200895712
562	0	0	0	0	0	0,015124461	0,066790648	0	0	5,071831703	0
411	0,029622296	0,01451788	0	0	0	0	0	0	0	2,642251968	0,033255525
26a	0,011262339	0	0	0	0	24,6099968	0,054220922	0	0,215199992	16,90956116	0,136400834
413a	0,004969372	0	0	0	0	0,079883754	0,358880132	0	0	9,636171341	0,043277487
26b	0,017358959	0	0	0	0	14,6357069	0	0	0,180357009	18,60420418	0,087375253
28	0,006890327	0	0	0	0	1,032530546	0,034636758	0	0	11,97220612	0,058628187
106	0,003652205	0	0	0	0	0,017626712	0,09581846	0	0	9,829238892	0,029367041
108	0,021847492	0	0	0	0	1,235869884	0	0	0	11,43004894	0,040960971
417a	0	0	0	0,083337396	0	0,013213195	0,021055812	0	0	5,7447052	0,034447089
413b	0,007749572	0	0	0	0	0,186839968	0	0	0	7,277650833	0,131257609
417b	0	0	0	0	0,024203915	0,66613704	0,141222894	0	0	8,55865097	0,039736096
666	0,00394113	0	0	0	0	0,009299515	0,024403295	0	0	4,446864605	0,024349106
63	0	0	0	0,356806785	0	0,230754212	0,051461834	0	0	0,991175711	0
84	0	0	0	0	0	19,55716705	0,923595607	0	0,475877732	13,25384712	0,131732121
83	0,01162952	0,002091692	0,022018902	0,119873621	0,042420547	0,782993078	0,259835005	0	0	22,80056381	0,05567443
85	0,010136028	0	0	0	0	0,606385469	0,110270768	0	0	6,306976795	0
413c	0,010807062	0,002223107	0	0	0	0,034405891	0	0	0	8,863574028	0,394754261
447	0,015184074	0	0	0	0,041408375	11,87848186	0,371152759	0	0,607335925	54,47343063	0,12689729
356	0	0	0,021246169	38,48443604	0	0,209265664	0	0,341140687	0	0,594953418	0
458	0,089758962	0	0	0	0	0	0	0	0	0,119438618	0

Tab. 3. Semonice, okr. Náchod. Materiálové složení vybraných artefaktů. — Tab. 3. Semonice, Náchod district. Material composition of selected artefacts.

dailony (ev. č. 106, 107), které možná také byly součástí růžence. Žena uložená do hrobu 58 byla pochována v oděvu se dvěma manžetovými knoflíky osazenými broušenými skly (ev. č. 275a, 275b). Každý z jedinců v hrobě 191 měl po jednom z knoflíků (ev. č. 128, 129). V hrobě 57 byl muž (jedinec 2) uložen i s prstenem (ev. č. 356), další muž (jedinec 3) měl u sebe tisky s mariánskými motivy (ev. č. 334).

V několika případech se morfologicky identické knoflíky objevily ve více hrobových jamách. Jedná se o lité knoflíky s plochou horní hranou (ev. č. 81, 83, 85, 108) doložené v objektu 184, manžetové knoflíky s broušenými skly (ev. č. 399, 275a, 275b, 412a) z objektů 58, 61 a kovové vypouklé knoflíky (ev. č. 26a, 26b, 499, 500) z hrobů 62 a 178.

Kovové artefakty byly podrobeny analýze chemického složení s cílem zjištění materiálů použitých na jejich výrobu.¹⁶ Většina výrobků byla zhotovena z mosazi, tedy slitiny mědi a zinku (tab. 3). Podíl zinku odpovídá koncentraci, které mohlo být dosaženo tehdejší úrovní znalostí zpracování zinku, kdy se uvádí, že podíl zinku ve slitině nepřesahuje 25 % (*Frána – Fikrle 2007, 713*). Tuto hranici nepatrně překračují pouze dva knoflíky (ev. č. 500 a 81), a stejně tak pouze dva knoflíky (ev. č. 85, 413c) mají obsah zinku nižší než 6 %. Mosaz jako hlavní surovina pro výrobu knoflíku, křížku a prstenů figuruje i na malostranském pohřebišti u sv. Jana v Oboře, jediné srovnatelné lokality, kde byl proveden materiálový rozbor hrobového inventáře (*Frána – Fikrle 2007; 2009; Omelka et al. 2018*). Z pohledu složení se v semonickém souboru odlišuje pouze několik předmětů. Jedná se o prsten (ev. č. 356) s 38,48% příměsí stříbra, které vylepšovalo výrobku finální vzhled a o přezku (ev. č. 447), která je tvořena slitinou olova (54,47 %) a mědi (26,64 %). Segmenty drátiku (ev. č. 458) tvořícího růžec pak byly vyrobeny ze železa.

Obecně nelze stanovit žádné vztahy v distribuci artefaktů na pohřebišti. Sledovat lze pouze, že výbavu mají zpravidla muži, a že pohřby s výbavou se nachází spíše v severní řadě hrobových jam. Výskyt předmětů v hrobech nijak neovlivňuje skutečnost, zda jsou jedinci pochováni samostatně, nebo v rámci vícečetných hrobů, stejně jako jejich pietní/nepietní uložení. Vyzdvížené svátostky nasvědčují katolické konfesi zemřelých.

V otázce datování souboru představují určité vodítko devocionálie, které oproti dalším nálezům (součásti oděvů, osobní výbava) mají alespoň dílčí chronologickou citlivost. Analogické nálezy z jiných publikovaných lokalit Čech a Moravy pochází zpravidla z pohřebišť, na kterých probíhalo pohřbívání po většinu novověkého období. Důležité pro srovnání jsou hřbitovy, jejichž funkce zanikla na počátku 80. let 18. století ve spojitosti s josefínskými reformami. Na těchto hřbitovech pak většinu náleзовých souborů tvoří předměty uložené ke konci jejich užívání, přičemž z důvodu sanace nejmladších hrobů po zrušení hřbitova mohou chybět nálezy z posledních let provozu. Pro zatím nejpodrobněji zpracovaný soubor nálezů z území České republiky ze hřbitova u zaniklého kostela

sv. Jana v Oboře na Malé Straně se předpokládá uložení většiny pohřbů během 30.–70. let 18. století (*Omelka – Řebounová 2012a, 235*). S přihlédnutím k datování publikovaných analogií semonických devocionálií a součástí oděvů předpokládáme zařazení souboru do období 2. poloviny 18. století s horní hranicí nedosahující posledního desetiletí tohoto století.

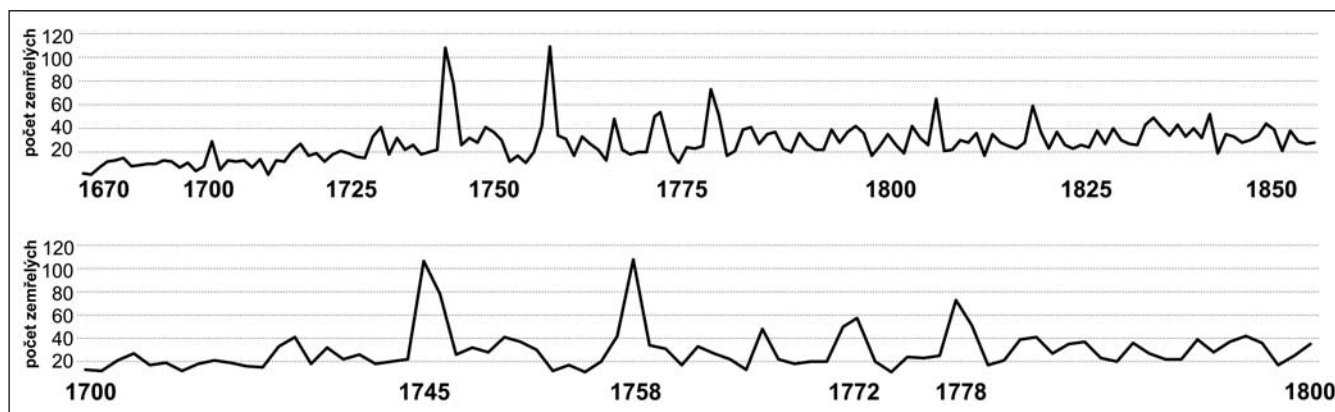
3.6. Pohřebiště v kontextu historických událostí

Přes důkladnou rešerši dostupných archivních pramenů se nepodařilo dohledat přímé písemné zmínky, které by mohly propojit popisované pohřebiště s konkrétní historickou událostí. Pro řešení otázky okolností a příčin vzniku pohřebiště je třeba věnovat nejprve pozornost církevní správě v širším okolí. Vesnice Semonice i většina sousedních vsí na pravém labském břehu (Černožice, Habřina, Neznášov, Rožnov) byla v průběhu novověku součástí děkanství se sídlem v Holohlavech (3 km od Semonic). K holohlavskému děkanství na počátku 18. století patřilo 32 obcí. Jediná sousední ves Semonic, která nebyla součástí děkanátu, byly severně ležící Jezbiny, které již spadaly pod jaromeřskou farnost. Přímou v intravilánu Semonic se nachází filiální kostel sv. Markéty doložený od poloviny 14. století (*Poche 1937, 298*). Další blízký kostel (2,5 km od Semonic) zasvěcený sv. Václavu stojí na návrší Chloumek u Habřiny, v písemných pramenech je zmiňován od 14. století (*Kurka 1915, 450*). V samotné Habřině stával ještě jeden kostel, který však byl ke konci 18. století zrušen a rozbořen (*Poche 1937, 69*). Vrcholně středověký původ má rovněž kostel sv. Jana Křtitele v Holohlavech (*Poche 1937, 78*).

Zemřelí obyvatelé Semonic tedy byli standardně pochováni u filiálního kostela stojícího přímo v jejich vsi. U této stavby pohřbívali své zemřelé i vesničané ze sousedního Rožnova (1,5 km). Obyvatelé Neznášova a Habřiny zpravidla používali hřbitov u filiálního kostela na návrší Chloumku (vzdálený shodně pro obě vesnice zhruba 1,5 km). Místem posledního odpočinku pro obyvatele Černožic byl hřbitov při děkanátním kostele v Holohlavech (přibližně 1,5 km). Obyvatelé této oblasti tedy pochovávali své zemřelé na hřbitovech vzdálených nejdále 1,5 km, přičemž usedli v Semonicích a Holohlavech mohli využívat hřbitovů při kostelech umístěných přímo v intravilánu svých obcí. Existenci zkoumaného pohřebiště tedy nelze spojit s nedostupností hřbitovů či s nedostatečným zaopatřením církevní správou. Na závěr dodejme, že sledovaná oblast se nachází v mírně členité krajině, která je dobře prostupná v kteroukoliv část roku. Regulérní hřbitovy tak svým farníkům byly dosažitelné. Vzhledem k tomu je možné ve vzniku semonického pohřebiště spatřovat odraz události, která souvisela s mimořádným nárůstem úmrtí v regionu a nemožností pohřbívat na existujících hřbitovech, které patrně kapacitně nestačily. Popřípadě lze počítat s eventualitou, že tito pohřbení nepatřili ke stálým obyvatelům regionu, nebyli farníky holohlavského děkanátu, a proto byli pohřbeni mimo tehdejší hřbitovy.

V rámci hledání dobových zpráv k lokalitě proběhla rešerše matričních záznamů okolních vsí. Cílem bylo podchytit případné záznamy o pohřbech mimo regulérní hřbitovy, záznamy kněží o zaopatření lidí, kteří nepatřili mezi stálé obyvatelstvo farností, či jakékoliv další

¹⁶ Pro analýzu chemického složení byl použit ruční rentgen-fluorescenční (XRF) analyzátor Olympus Vanta VCA. Měření proběhlo v módu alloyPlus-Extra.

Obr. 15. Křivka úmrtnosti ve sledované oblasti dle matričních záznamů. Horní řádek uvádí celkovou úmrtnost mezi lety 1670 až 1858. Druhý řádek přináší detail úmrtnosti mezi lety 1700 až 1800. — **Fig. 15.** Mortality curve in the studied area according to matrix records. The top row shows total mortality between 1670 and 1858. The second row indicates mortality between 1700 and 1800.

zprávy, které by mohly být využity pro řešení otázek spojených se zkoumanou lokalitou. K analýze byly použity matriční záznamy obce Semonice a nejbližších sousedních vsí Černožic, Neznášova a Rožnova.¹⁷ Snad i díky blízkosti sídla děkanství v Holohlavech jsou matriční knihy zpravidla vedeny v dobře uspořádané formě. Do archivní rešerše byly zahrnuty matriční záznamy od roku 1667 (nejstarší dochované) do roku 1853.

Podle počtu zemřelých v jednotlivých letech jsme schopni vytvořit graf úmrtnosti na sledovaném území. Průměrné množství se pochopitelně postupně zvyšuje úměrně s přibýváním celkové velikosti žijící populace v oblasti. V závěru 17. století je průměrný počet zemřelých 8,8 ročně, kdežto v první polovině 19. století je to již 32 zemřelých. Při pohledu na výsledný graf lze v časovém horizontu 18. století sledovat čtyři výrazné výkyvy se zvýšenou mortalitou (obr. 15). Jedná se o roky 1745 a 1746, 1758, 1771 a 1772, 1778 a 1779. Tři z těchto výkyvů, které zároveň přinesly nejvyšší počty zemřelých, lze spojit s válečnými událostmi, které souvisí se sérií konfliktů mezi Pruským královstvím a Habsburskou monarchií během panování krále Fridricha II. a císařovny Marie Terezie. Po ztrátě Kladska a většiny Slezska se severovýchodní Čechy staly regionem, kterým pruský král často procházel při vpádech do zbylých zemí Koruny české. Využíval zde vhodné přechody u Náchoda a Žacléře a následným postupem na Jaroměř a Hradec Králové se dostával do Polabí, které mu dodávalo volný operační prostor. Během první a druhé slezské války a války sedmileté prošla mezi Jaroměří a Hradcem Králové alespoň část pruské armády celkem dvanáctkrát, přičemž rakouské oddíly zpravidla tímto územím procházely v téže době v závislosti na pruském postupu do vnitrozemí, nebo na stahování vojsk zpět na pruská území (Drnovský – Hejhal – Rytíř 2019, 186–187). Pro obyvatele Semonice a okolních vsí se však stávalo osudným, když zde vojsko při pochodu zastavilo a rozložilo polní tábor. Vesničané trpěli nejen spížováním, ale zejména zhoršenými hygienickými podmínkami (konta-

minace pitných zdrojů), se kterými souvisel vyšší výskyt infekčních nemocí. Tak tomu bylo v září roku 1745, kdy se na polích u Semonice rozložilo stahující se pruské vojsko pod velením Fridricha II. (Hosák 1964, 74; von Orlich 1841, 214–215). Nutno podotknout, že zdejší oblast patrně již byla vyčerpaná z června téhož roku, kdy stejnými místy prošla rakouská armáda stahující se ze Slezska a za ní v závěsu pruské vojsko, které jí pronásledovalo. Od září 1745 matriční knihy zaznamenávají zvýšený počet úmrtí, který pokračuje i do dubna následujícího roku (celkem 137 zemřelých). Teprve poté počet zesnulých klesá k průměrným hodnotám.

Další výrazně zvýšená mortalita souvisí s událostmi roku 1758. Po neúspěšném pruském tažení během předchozího roku rakouská armáda očekávala na jaře obnovenou pruskou ofenzívu. Z tohoto důvodu se od počátku roku v okolí Jaroměře a Smiřic shromažďovaly císařské jednotky. Jejich přítomnost opět vyvolala vlnu umírání, která probíhala zejména mezi únorem a dubnem. Po květnovém útoku Fridricha na Moravu a po ukončení obléhání Olomouce byl sice tento region jednotkami opuštěn, avšak během pozdního léta tudy ještě prošla stahující se pruská vojska pod velením Fridricha II. a následně rakouská armáda maršála L. Dauna sledující pruský ústup (Kriege 1909, 56–77, 125–131; Duffý 1985, 160–161). V tomto roce lze ve sledovaných obcích napočítat 109 zemřelých.

Sledovaná oblast byla, podobně jako zbytek českých zemí, zasažena neúrodou obilí během let 1771 a 1772 způsobenou mimo jiné nadprůměrně vlhkým podnebím (Fialová et al. 1998, 116). Na Smiřicku lze pozorovat, že analogicky k dalším regionům Čech úroveň úmrtnosti stoupala během celého dvouletého období a vrcholu dosáhla až v druhém roce hladomoru (cf. Steinbachová 2001, 104). Pro okolí Holohlav můžeme jako pramen využít dochované paměti holohlavského děkana Františka Martina Uhlíře publikované L. Domečkou (Domečka 1902). Děkan Uhlíř byl přímým svědkem těchto událostí, neboť svůj úřad zde zastával od roku 1763. Píše, že v holohlavském děkanátu zemřelo jen roku 1772 na 274 lidí (v matričních záznamech sledovaných obcí je zapsáno 50 lidí k roku 1771 a 68 k roku 1772). Dále zaznamenává, že se vyhladovělí lidé z podhůří Orlických hor a Krkonoš stahovali ze zoufalství na Hradecko.

¹⁷ Matriky farního úřadu Holohlavy, sign. 42-1, 42-2, 42-3, 42-4, 42-5, 42-19, 42-23, 42-25. Matriční knihy jsou uloženy v Státním oblastním archivu v Zámruku.

Přímo na hlavní silnici pak řada z nich umírala vysílením (*Domečka 1902, 29*).

Poslední mortalitní krize 18. století souvisí s válkou o bavorské dědictví (1778–1779), která opět zasáhla prostor severovýchodních Čech. Rakouské velení během jarní přípravy na konflikt vybudovalo pás polních fortifikací, který v podstatě kopíroval pravý labský břeh. Habsburské jednotky pak zaujaly pozice podél tohoto pásu fortifikací (ve vyšší koncentraci mezi Hradcem Králové a Vrchlábím). V důsledku této defenzivní taktiky nabyl konflikt poziční povahy, neboť pruská armáda v čele s Fridrichem II. se po dosažení oblastí východně od Jaroměře neodvážila proti dobře zajištěným císařským pozicím zaútočit (*Peters 1902; von Schmettau 1789*). Obě vojska tedy proti sobě stála od počátku července až do 14. srpna, kdy se Fridrich rozhodl přesunout na Trutnovsko. Rakouská armáda v čele s císařem Josefem pak jeho postup sledovala a přeložila své pozice severněji (*Duška 1886, 23–38*). Na obou stranách se kvůli nezvykle dlouhému setrvávání na svých pozicích ve vojsku rozšířily epidemie, které se přenášely i do okolních vsí. Rakouské pluky tábořily podél silnice mezi Holohlavami a Jaroměří a mimo jiné i bezprostředně na semonických polnostech, jak ukazují četné kartografické prameny. Analyzované matriky vykazují enormní nárůst úmrtí právě korelující s počátkem zahájení vojenských operací, který pokračuje až do konce roku a setrvává až do března roku 1779, teprve poté se počty zemřelých vrací k průměrným hodnotám (celkem lze evidovat 92 záznamů). Holohlavský děkan Uhlíř zapsal, že sám osobně pochoval ve své farnosti během srpna a září roku 1778 na 200 mrtvých (*Domečka 1902, 46*).

V matrikách vybraných obcí se tak pro 18. století podařilo určit čtyři období se zvýšenou mortalitou. Na počátku 19. století, v letech 1806 a 1818, opět došlo ke zvýšení úmrtnosti (59 a 65 zesnulých). Vzhledem k datování nálezového hrobového inventáře však nepočítáme se vznikem pohřebiště po roce 1800. K těmto závěrům nás vedou i dochované písemné prameny k výklenkové kapli. V kronice školy Semonice, psané od roku 1814, se totiž k roku 1856 píše o znovuvybudování této stavby. V zápisu se nachází důležitá informace, že v této době (tedy k roku 1856) již nezůstaly v povědomí obyvatel žádné vzpomínky na původní kapli.¹⁸ Kdyby se u kaple pohřbívalo během prvních decenií 19. století, velmi pravděpodobně by se tato skutečnost uchovala v obecném povědomí.

Přítomnost drobné sakrální stavby v místech pohřebiště máme prvně doloženu díky kartografickým pramenům pro polovinu 18. století. Symbol kříže je u silnice mezi Semonicemi a Rožnovem zakreslen na mapě zachycující pozici vojsk maršála L. Dauna v srpnu roku 1758 (*obr. 16: 1*).¹⁹ Na prvním vojenském mapování (rekifikace tohoto mapového listu proběhla k roku 1780) je

použita značka symbolizující kapli (*obr. 16: 2*). Stejná značka je uplatněna i v mapových přílohách doprovázejících rukopis vzpomínek prince Alberta Kazimíra vévody Sasko-Těšínského na válku o bavorské dědictví, dotyčné plány se váží k pozici vojsk během letní kampaně roku 1778 (*obr. 16: 3*).²⁰ Druhé vojenské mapování naopak nezaznamenává žádný objekt. Oproti tomu indikační skica stabilního katastru z roku 1840 zakresluje kamennou kapli, zatímco císařské povinné otisky map stabilního katastru z téhož roku na stejném místě dokonce znázorňují kamenný hraniční kámen (*obr. 16: 4*). Rozkolísanost značení semonické kaple pak přetrvala po celé 20. století až do současnosti. Na aktuálních Základních mapách ČR je kaple chybně označena symbolem užívaným pro kříže a sloupy (boží muka), ostatně na soudobé katastrální mapě není kaple zakreslena vůbec. Pro naši lokalitu je však důležité doložení přítomnosti posvěceného místa nejpozději k roku 1758.

3.7. Možnosti interpretace nálezové situace

Pro řešení otázek spojených s okolnostmi vzniku pohřebiště je možné vycházet ze zjištění, která přinesla analýza artefaktů a kosterních pozůstatků, doplněná o nepřímé indicie získané archivním průzkumem. Datování nálezového inventáře odpovídá chronologickému zařazení do období 2. poloviny 18. století s horní hranicí před rokem 1800, což koresponduje s širším časovým rámcem oběhu daných devocionálií a omezeným poznáním soudobých pohřebišť. Antropologické vyhodnocení ostatků 66 jedinců přineslo mimo jiné základní poznatky, že na pohřebišti byla uložena populační skupina, ve které převažovali muži a kde téměř ¾ souboru tvořili jedinci z věkových kategorií *juvenis* a *adultus I*.

V otázce, kdo byli lidé pohřbení při cestě mezi Semonicemi a Rožnovem se přikláníme k variantě, že se jednalo o populaci, která nepatřila k místním venkovským komunitám. Obyvatelé Semonice i Rožnova totiž měli k dispozici svůj vlastní hřbitov při kostele sv. Markéty. I kdybychom připustili, že v období se zvýšenou mortalitou mohlo dojít k dočasnému přeplnění kapacity zdejšího hřbitova, těžko budeme vysvětlovat, proč by lidé pohřbívali své rodinné příbuzné, sousedy či známé takto nepietním způsobem. Stejně tak bychom obtížně hledali odpověď na otázku, proč zde téměř absentuje věkově mladší a starší část populace. Rovněž se ani v matričních záznamech nedochovala žádná poznámka o pohřbech mimo regulérní hřbitov. Nepřítomnost místního kněze z blízkého holohlavského děkanství je přitom těžko myslitelná. Stačí zmínit zápis F. Uhlíře, který při epidemii roku 1778 osobně asistoval při pohřbu více jak dvou set zemřelých farníků. I kdyby byl jeho záznam nadnesený, nemusíme pochybovat o tom, že církevní správa měla v takto hustě osídleném a nevelkém rozsahu děkanátu přehled a dohled nad pohřebními rituá-

¹⁸ „Jak dlouho tato kaplička stojí a proč byla vybudována žádný ze starých sousedů nepamatuje. Již dlouhá léta byla tato kaplička opuštěná a prázdná, tak že již nic jiného, nežli otlučená zeď stála“ (*Kronika školy, 25*).

¹⁹ FeldtLaager der Kayserlich-Königlichen unter Hohen Commando des Herren General FeldMarchallen Graffen von Daun. Uloženo v Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, sign. FKB V.57,58,06,44 KAR MAG. Dostupné online (přístup 25. 4. 2019).

²⁰ Memoires sur la Campagne de 1778 en Bohême et Moravie. Uloženo ve Vojenském historickém ústavu Praha, IIR G 29/5. Dostupné online (přístup 25. 4. 2019).

Obr. 16. Semonice, okr. Náchod. Sledovaná oblast na starých mapových dílech. Poloha pohřebiště je zvýrazněna kroužkem. **1** – 1758 polní tábor maršála L. Dauna z 22. června 1758 (Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, sign. FKB V.57,58,06,44 KAR MAG). **2** – pozice rakouských jednotek v květnu 1778 na mapách doprovázejících paměti Alberta Sasko-Těšínského, před rokem 1790 (Vojenský historický ústav Praha, IIR G 29/5). **3** – První vojenské mapování, list 79 (© 1st Military Survey, Section No. 79, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>; © Ministerstvo životního prostředí ČR – <http://www.env.cz>). **4** – Císařský otisk plánu stabilního katastru z roku 1830, č. 2 a 3 (© ČÚZK). — **Fig. 16.** Semonice, Náchod district. Studied area on old maps. The location of the burial ground is circled. **1** – 1758 field camp of Marshal Leopold Joseph von Daun from 22 June 1758 (Österreichische Nationalbibliothek in Vienna, sign. FKB V.57,58,06,44 KAR MAG). **2** – position of Austrian units in May 1778 on maps accompanying the memoirs of Prince Albert Casimir of Saxony, Duke of Teschen, prior to 1790 (Military History Institute Prague, IIR G 29/5). **3** – First military survey, section no. 79 (© 1st Military Survey, Section No. 79, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Geoinformatics Laboratory, University of J. E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>; © Ministry of Environment of Czech Republic – <http://www.env.cz>). **4** – Imperial Obligatory Imprints of the Stable Cadastre, 1830, nos. 2 and 3 (© ČÚZK).

ly svých farníků.²¹ Pohřbení zemřelých, kteří nepatřili k místní komunitě, by také mohlo vysvětlit, proč si již v 50. letech 19. století nikdo nepamatoval na události související s tehdy chátrající kaplí. Skupina zemřelých nefarníků mohla také uniknout pozornosti církevní

správy z Holohlav, popřípadě ji děkanství jen nevěnovalo pozornost. Pokud budeme oprávněně předpokládat, že vznik pohřebiště souvisí s některou z mortálních krizí, která postihla sledovaný region, dá se očekávat, že v takové situaci kněží věnovali veškerou péči o zaopatření svým umírajícím farníkům.

²¹ V matričních záznamech můžeme občas dohledat zprávu o úmrtí člověka, který nepatřil mezi farníky. Jedná se o vojáky – celkem 5 záznamů z let 1732 (1x), 1757 (1x), 1758 (2x) a 1787 (1x). Jednou je zmíněna *procházející vojenská žena* v prosinci roku 1757. Úmrtí žebráků/tuláků je zaznamenáno celek čtyřikrát – 1747 (2x), 1748 (1x, v tomto případě tulačka) a 1772 (1x). U všech výše popsaných případů je však jako místo pohřbu uveden jeden ze stálých hřbitovů holohlavského děkanství. Výjimku představuje pouze ona vojenská žena z roku 1757, pochovaná u kříže v Černožicích. Lze tedy soudit, že ať už holohlavský kněz přímo udělil svátost smíření umírajícím, nebo alespoň vykonal pohřební obřady, učinil zápis i do matriční knihy.

V zásadě se nabízí dvě možnosti, kde hledat původ oněch pohřbených. První a pravděpodobnější možností je spojit pohřebiště s pobytem vojska a přítomností vojenského ležení u Semonice v letech 1745, 1758, 1778. Každé ze zmíněných táboření armády způsobilo velký nárůst úmrtí v okolních vsích. Nákazy se pochopitelně šířily i v samotném vojsku, jež zpravidla bylo také jejich původcem. O poslední zaopatření zemřelých ve vojenských táborech se místní kněží nestarali, vojsko totiž disponovalo vlastní církevní správou (Duffy 1977, 133–134) a tito zesnulí se proto nedostali mezi zápisy ve

Obr. 17. Semonice, okr. Náchod. Poloha pohřebiště (označeno kruhem) v kontextu s archeologicky zkoumanými objekty vojenského polního ležení (označeny šípkami). V rámci polního tábora se jedná o objekty příkopového ohrazení a objekty sloužící jako polní kuchyně a příbytky. Plnou linií je vyznačena hranice zkoumané plochy (autoři plánu Pavel Drnovský a Štěpán Kravciv). —
Fig. 17. Semonice, Náchod district. Location of the burial ground (marked by circle) in the context of archaeologically-examined features of a military field camp (marked by arrows). Inside the field camp, these are features of a ditch enclosure and features that served as field kitchens and dwellings. The solid line marks the border of the investigated area (plan by Pavel Drnovský and Štěpán Kravciv).

farních knihách zemřelých. Po odchodu vojska byly tyto události navíc zapomenuty. Přítomnost žen (a dítěte) není v rozporu s touto možností, neboť společně s mužstvem se tažení účastnil i trén zahrnující kromě doprovodu i rodiny vojáků. Druhou možností je spojit pohřebiště s událostmi hladomoru roku 1771 a 1772. Děkan Uhlíř ve svých pamětech píše o cestě zoufalých lidí z podhorských oblastí do Polabí, kam se stahovali s nadějí na poskytnutí pomoci. Mnozí z nich pak umírali

kvůli vyčerpání přímo podél cest. Jelikož Semonice ležely na cestě směřující z Podkrkonoší i Podorličí, je možné, že zde byli pochováni zemřelí, kteří nepatřili mezi místní farníky. Vzhledem ke zjištěnému množství úmrtí v holohlavském děkanátu během let 1771–1772 by takové řešení krizové situace bylo představitelné. Očekávali bychom však jiné demografické složení, kde by spíše převažovali děti, ženy a starší jedinci, nikoliv mladí muži.

Obě možnosti původu zemřelých (tábořící vojsko, oběti hladomoru) odpovídají formě pohřebního ritu. Jednotlivé hrobové jámy byly hloubeny podle aktuálního počtu zemřelých, kteří přibývali postupně, a nebylo proto dopředu jisté, jaký bude jejich konečný počet, aby se například mohla vyhloubit jedna dlouhá hrobová jáma. Velikost pohřebních jam by mohla odpovídat dennímu, či půldennímu přírůstkem zemřelých. Neosobnost, respektive nepietnost některých pohřbů mohla vycházet ze skutečnosti, že zemřelé nuceně pohřbívali místní obyvatelé, tedy v případě, že se jednalo o cizí zesnulé během hladomoru. Takové pohřbívání patrně mělo neorganizovaný charakter a spíše záleželo na osobním přístupu těch, kteří dostali za povinnost zemřelé pochovat. Obdobná situace by mohla panovat i v případě, že se jedná o zemřelé z vojenského tábora. Nevíme, komu by v dané situaci připadla povinnost zesulé příslušníky vojska a trénu, patrně nakažené epidemií, pochovat. Je možné, že i v tomto případě by tato nepřijemná služba byla nařízena místnímu obyvatelstvu. Opět by tím mohlo být vysvětleno, proč docházelo i k nepietnímu zacházení s těly zesnulých.

Obdobnou situaci známe z nedalekých Holohlav. Na cestě mezi Hradcem a Jaroměří se nachází kaple (zakreslena již na I. vojenském mapování), která je sice dnes již součástí holohlavské zástavby, ale v průběhu 18. a na počátku 19. století ještě stála v polích. V místní tradici se k této kapli váže zápis, že zde byli pochováváni carští vojáci, jejichž vojsko u Holohlav tábořilo během války šesté koalice v roce 1813 (*Horyna 1969*, 157; *Rezková 2018*, 112–113).

Devocionálie, které odkazují na katolický prostor střední Evropy, by spíše odpovídaly úvahám o habsburské armádě. Avšak vzhledem k tomu, že se po anexi Kladska a Slezska stalo místní obyvatelstvo poddanými pruského krále i s povinností rukovat do armády, nelze definitivně vyloučit ani možnost zřízení pohřebiště během pobytu pruské armády (1745). Přítomnost totožných součástí oděvu v různých kontextech pohřebiště ukazuje spíše na uzavřenější komunitu příslušníků vojska a jeho trénu.

Považujeme tedy za přijatelné spojit vznik pohřebiště s krátkodobým pobytém vojska, které u Semonic prokazatelně tábořilo v letech 1745, 1758 a 1778. Sakrální stavba zde patrně stála již před započítím pohřbívání a místo tak bylo vybráno záměrně se snahou pohřbit zemřelé blízko posvěceného místa. Tomu odpovídá stratigrafické pozorování základového vkopu kaple a nejbližších hrobů, které se nenarušují a vzájemně se respektují. Výjimečná situace v hrobě 183 by snad mohla být vysvětlena tím, že nějaký mnohem dřívější (osamocený?) pohřeb u kaple byl později narušen při hloubení hrobu v době provozu semonického pohřebiště. Přítomnost osamocených pohřbů u drobných sakrálních staveb máme v novověkém období doloženo jak v písemných (*Králíková 2007*, 100, 116, 123), tak i v archeologických pramenech (*Šín – Vrána 2014*).

Na závěr je nutné zmínit, že při stejném záchranném výzkumu byly ve vzdálenosti 150 m směrem k Semonicům objeveny pozůstatky polního vojenského tábora z druhé poloviny 18. století (*obr. 17*). Nechceme však raději tento konkrétní polní tábor přímočaře spojit s popisovaným pohřebištěm, přestože se spojení zkouma-

ného polního tábora a nedaleko zřízeného pohřebiště nabízí. Jsme si totiž vědomi pouze rámcového datování pohřebiště a ani zkoumaný polní tábor nelze s jistotou ztotožnit s konkrétní historickou událostí, kdy u Semonic tábořilo procházející vojsko (1745, 1758 a 1778).²²

4. Semonické pohřebiště a jeho postavení v kontextu novověkých vícečetných pohřbů

Již v úvodní části jsme uvedli, že publikace vícečetných novověkých hrobových situací je ve střeoevropském prostoru spíše výjimkou. Pozornosti se dostává zejména vícečetným hrobům spojených s pohřby padlých bojovníků z ozbrojených konfliktů, což například dokládá vlna zájmu, kterou vyvolal objev hrobu obětí z bitvy u Lützeny z roku 1632 (*Nicklisch et al. 2017*). Oproti tomu epidemické vícečetné hroby, kam řadíme i naši lokalitu, zůstávají spíše stranou zájmu. Hledání analogických situací k semonickému pohřebišti stěžuje fakt, že naše lokalita je výjimečná ve své poloze v otevřené krajině, neboť naprostá většina známých pohřebišť s vícečetnými epidemickými hroby je vázána na městské aglomerace. Tyto hroby bývají umístěny nejčastěji v rámci hřbitovů při kostelech, či při civilních, církevních nebo vojenských lazaretech. Na městských hřbitovech se často jedná o jednorázově vyhloubené hrobové jámy, které jsou v kontextu s běžnými jednočetnými hroby. Jako příklad mohou sloužit vícečetné pohřby objevené v rámci hřbitova u kostela sv. Benedikta v Praze (*Ječný – Olmerová 1988*, 21; *Castex et al. 2011*), hřbitova u kostela sv. Trojice rovněž v Praze (*Beranová 1989*, 269–271), hřbitova u kostela sv. Václava v Ostravě (*Moravec et al. 2014*, 18) či na hřbitovech v Terchové a Kremnici na Slovensku (*Bednárik 1972*, 16; *Hoššo 1989*, 272) a na vídeňském předměstí Meidling (*Huber 1998*, 29–30).

Obecným problémem je, že rozsáhlé vícečetné pohřby na městských hřbitovech přirozeně připoutají větší pozornost, čímž se zvyšuje pravděpodobnost uvedení do literatury alespoň ve formě zmínky. Málokdy jsou však tyto vícečetné hroby zhodnoceny v kontextu celého hřbitova. Výjimku představuje například analýza hřbitova u kostela sv. Jakuba v Brně, kde z celkového počtu 2162 *in situ* pochovaných jedinců přes 15 % sdílelo hrobovou jámu s dalšími jedinci (*Zůbek 2018*, 83). Nejčastěji se jednalo o hroby se dvěma (64 situací) a třemi jedinci (17 situací). Na hřbitově se však vyskytly i dva vícečetné hroby s více jak deseti jedinci, a jeden výkop, který obsahoval ostatky 72 jedinců pohřbených v několika úrovních (*Zůbek 2018*, 84–91).

Vzhledem k tomu, že v semonické lokalitě spatřujeme epidemické pohřebiště, kam byli pochováni zemřelí jedinci pocházející ze zde tábořícího vojska, budeme větší pozornost věnovat vojenským lazaretním hřbitovům. Sérii vícečetných pohřbů spojených s vojenským hřbitovem, jenž fungoval na předpolí olomoucké pevnosti, zachytil několikafázový záchranný výzkum v letech 2012–2014. Byly zde mimo jiné zkoumány hrobové

²² Vyhodnocení lokality vojenského polního tábora u Semonic viz *Drnovský – Hejhal – Průchová 2021*.

jámy, které obsahovaly cca 10–40 jedinců. Výzkumy však byly publikovány pouze formou předběžných zpráv (Hadrava et al. 2014; Kováčik – Hadrava 2015). Díky souhrnné publikaci jsme daleko lépe zpraveni o výzkumu, který proběhl ve Vídni v roce 2005. Během stavebních úprav byla zachycena část hřbitova, který náležel vojenskému špitálu provozovanému mezi lety 1769–1784 (Binder 2008). Celkem bylo zkoumáno 393 jedinců pochovaných v jednočetných hrobech, které se vzájemně respektovaly. Antropologický rozbor 58 vybraných skeletů přinesl zjištění, že zde pochovaní muži nezemřeli vlivem přímých zranění pocházejících z boje. Na skeletech však bylo možné sledovat špatné životní podmínky příslušníků vojska a obyvatel špitálu (Binder 2008, 65–93). V českém prostředí byl hřbitov náležející k vojenskému lazaretu zkoumán v rámci předstihového záchranného archeologického výzkumu v Praze 8 - Karlíně v ul. Pernerova a Korybutova (u Invalidovny) v roce 2013 společností Archeo Pro, o. p. s. Celý průběh terénního výzkumu byl koncipován jako archeologicko-antropologický projekt za účasti biologických antropologů (Kacl – Průchová 2017; Průchová – Chroustovský – Kacl 2017). Vojenský hřbitov zde začal fungovat zřejmě již někdy kolem roku 1735 a v roce 1894 byl oficiálně zrušen (Michálková – Michálek 2008, 63–87). Hřbitov sloužil jednak posádce Invalidovny, tedy důstojníkům, mužstvu, invalidům a jejich rodinným příslušníkům (Kneidl 1923, 271; Michálková – Michálek 2008, 65, 69), ale také vojákům zemřelým v dobách válečných konfliktů. Na ploše tak byly vedle standardních jednočetných pohřbů odkryty i pohřby vícečetné „nouzové“ pro padlé a podlehnoucí zraněním, následným infekcím či nemocem. Ačkoli výzkum neodkryl kompletně plochu hřbitova, bylo vyzvednuto 869 jedinců z 397 kontextů, z nichž 491 ostatků pocházelo z pouhých 17 hrobových jam. Vedle dvoj- a trojčetných hrobů, u kterých nelze kompetentně rozhodnout, zda by se nemohlo jednat o „rodinné“ hroby, byly odkryty i hromadné hroby obsahující desítky až stovky mrtvých (Kacl – Průchová 2017). Vyčleněny byly dva typy těchto hrobů, kdy v prvním byly ostatky v aranžovaných polohách (např. vzájemné polohy těl hlava-nohy), zatímco druhý typ se vyznačoval hustě propletenými ostatky i částmi koster bez zjevného pietního ukládání (Průchová – Chroustovský – Kacl 2017). Účelu vojenského pohřebiště odpovídala demografická struktura pohřbené populace, kdy celých 97,7 % připadalo na juvenilní a dospělé jedince (téměř absentovaly děti a staří lidé) a 60,1 % jedinců bylo odhadnuto jako muži, zatímco ženy byly odhadnuty pouze ve 4,7 % případů. V jednočetných hrobech lze předpokládat pohřby žen jakožto rodinných příslušnic zdejší posádky. Ve vícečetných hrobech pak lze o nich uvažovat jako o doprovodu armády (Kacl – Průchová 2017). Je však nutné zdůraznit, že demografické parametry jsou pouze předběžné a byly odhadnuty přímo v terénu.

S ohledem na charakter seimonického pohřebiště je zajímavé srovnání s lokalitou rue Martin-du-Nord (Douai, Francie) z války o španělské dědictví v letech 1702–1713 (Rigeade et al. 2006; Rigeade 2007). Zde byly odkryty čtyři jednočetné hroby a dvanáct vícečetných obsahujících 2 až 14 jedinců. Ve všech případech se jednalo o primární uložení do země bez přítomného primárního dutého prostoru, kde ve vícečetných hrobech

byla dodržována poloha hlava – nohy (Rigeade et al. 2006, 903–904; Rigeade 2007, 51–53). Z 64 jedinců jich 61 % zaujímalu polohu na zádech a 20 % ventrální polohu. Z celkového množství bylo možné odhadnout polohu u 55 jedinců: muži tvoří 86 % a ve věku 20–39 let zahynulo 68 % jedinců (Rigeade et al. 2006, 905; Rigeade 2007, 83). Vedle četných kazů a intravitálních ztrát zubů byla u devíti jedinců identifikována traumata na lebce, zatímco degenerativních lézí bylo pozorováno velmi málo (Rigeade et al. 2006, 905). Předpokladem je, že někteří vojáci zemřeli v důsledku válečných zranění při srážkách vojsk, zatímco jiní se stali oběťmi epidemie a/nebo infekcí (Rigeade 2007, 53).

Z výzkumů jiných badatelů, především ze souhrnné práce Catherine Rigeade (2007), je patrné, že „katastrofické“ hroby lze mezi sebou jen velmi obtížně srovnávat. Jedná se o jedinečné události, kde praktický účel převažuje nad dodržováním pravidel. Umístění hrobů válečného původu bývá obvykle na bitevních polích nebo v jejich blízkosti, poblíž ošetřoven v ústupových zónách, výjimečně bývali vojáci pohřbeni i na civilních hřbitovech. Jednočetné pohřby jsou výjimečné, a to především pohřby v primárních dutých prostorech (v rakvích). Četnost jedinců v hrobech bývá rovněž rozmanitá od několika jedinců až po stovky a tisíce. A zatímco v některých hrobech se setkáme s ostatky původně pečlivě a pietně vyskládaných těl, jinde se nachází změř koster i jen jejich částí. Polohy bývají nejčastější na zádech či na břiše, nejméně časté pak na boku. Jako příčiny úmrtí lze v některých případech doložit smrtelná zranění pocházející z boje, u jiných lze předpokládat skon v důsledku epidemie, infekce, nebo vyčerpáním. Zcela výjimečná situace byla zachycena archeologickým výzkumem ve Vilniusu, kde došlo k umrznutí vojáků Napoleonovy Velké armády v prosinci roku 1812 (Signoli et al. 2004). Z demografického hlediska se jednalo převážně o mladé muže, ačkoli byly odkryty i ostatky žen.

5. Závěr

Výsledkem naší práce je interpretace seimonického pohřebiště jako katastrofického, přičemž se lze na základě vyhodnocení nálezu inventáře, antropologické analýzy a rešerše archivních pramenů oprávněně domnívat, že se jednalo o pohřby zemřelých, kteří náleželi k vojsku, jež v okolí Semonic během druhé poloviny 18. století několikrát rozbilo své polní ležení. Analýza matrik ukázala, že přítomnost armády pokaždé vyvolala v okolí zvýšenou úmrtnost, která vysoce převýšila průměrné hodnoty. Nalezený hrobový inventář umožňuje zařazení lokality do období 2. poloviny 18. století, což není v rozporu s dobou četných průchodů vojsk během prusko-rakouských válek za vlády císařovny Marie Terezie. Objevené devocionálie odpovídají katolické konfesi zemřelých.

Získaný soubor lidských ostatků se skládal převážně z mladých jedinců ve věku 14–30 let (73,9 %). Celkem 60,6 % jedinců bylo odhadnuto jako muži, ale ženy v souboru tvořily poměrně značnou část (28,8 %). Příčinu jejich úmrtí spatřujeme s ohledem na absenci traumat na kosterním materiálu spíše v rovině „epidemičké“. Pohřební ritus této domněnce odpovídá. Jed-

nalo se o pohřebiště vydělené z běžného života, u něhož lze zřejmě uvažovat i o snaze minimalizovat možnost rozšíření epidemie do okolní populace. Většina pohřbů vykazuje známky primárního uložení do země. Výjimku tvořili dva jedinci, z nichž u prvního lze předpokládat pohřeb na nějaké dřevěné desce (případně v rakvi), u druhého jedince se domníváme, že se jednalo o sekundární pohřeb ostatků. V některých případech bylo možné sledovat segmentaci páteře a rozvolnění hrudníku, které jsou znakem vytvoření sekundárního dutého prostoru, jenž vzniká po rozkladu měkkých tkání (v této oblasti především vnitřních orgánů). Ve vícečetných hrobech se vyskytly i dislokace kostí, které mohly být zapříčiněny tlakem těl během procesu rozkladu. V některých hrobech byl naopak pozorován „efekt příčky“, kdy byly kosti fixovány v relativně nestabilních polohách. Na tyto tafonomické procesy má vliv i hustota uložení těl. Byly ale odkryty i vícečetné hroby, kde se jedinci navzájem prostorově respektovali.

Summary

The study addresses the issue of multiple burials in the Early Modern period based on the example of the excavation of a burial ground near Jaroměř-Semonice (Fig. 1). The topic of multiple graves has not received greater attention in Czech archaeology, a fact reflected, among other things, in non-uniform terminology. Multiple graves are most often considered deviations from standard burials, along with the disproportionate sex or age profile of the deceased individuals or a specially built burial site (Hutchinson – Mitchem 2001, 61; Castex 2008, 24). The discovery of multiple graves in archaeological excavations always generates interest, as they indicate extraordinary, dramatic events in which a large number of people died in a shorter period of time. Nevertheless, it can be assumed that even in times of increased mortality, some families were able (and probably also had the necessary financial means) to ensure that their deceased member was buried separately in their own grave. It is then very difficult, if at all possible, to attribute these graves to a catastrophic event. From this perspective, we consider the Early Modern burial ground processed by us to be important, as it was comprehensively investigated. The fact that it is demonstrably closed off and complete is an exception among similar sites. At the same time, the group includes both multiple and individual graves. The burial ground differs from ordinary parish cemeteries in its location outside the village or town and also by the short period of time for which it was used. The long-term use of ordinary cemeteries, often over centuries, subsequently complicates the determination of the relative and absolute horizons of individual groups of graves during excavation. In contrast, in the case of our site, we have a smaller set of burials, which were also made over a short period of time.

The rescue excavation of the site was conducted in 2017–2019 (Fig. 2–3). A group of 33 grave pits were set in an atypical position outside the regular cemetery, though in the vicinity of the niche chapel (Fig. 4). The burial ground consisted of two rows of grave pits, the floor plan of which was mostly in the shape of rectangles with rounded corners. The grave pits respected each other and the burials were not in superposition. A total of 19 grave pits were captured in the northern row, 14 in the southern row (Fig. 5). The entire burial ground was uncovered and 66 individuals were buried in 33 grave pits. A total of 12 pits contained the burial of a single individual, whereas 12 pits had double burials. Three individuals were buried together in seven pits and groups of four and five individuals were found in one grave each (Fig. 6–9).

Individuals were classified in age categories based on their estimated age at death. Nearly three-quarters of the group (71.3%) was composed of individuals from the *juvenis* and *adultus I* categories, i.e., between the age of 14 and 30. Essentially no children occurred among the buried. The lone exception was remains 177-02

belonging to a child who died soon after birth (category *neonatus*, age 0–2 months) and deposited in the grave along with a juvenile girl. Individual 185-02 was a person in the *infans II* category. The *adultus II* category (30–40 years) is represented by eight individuals (11.9%), the *maturus* category (40–60 years) by four individuals (6%). The remaining five individuals are classified in general in the *adultus* category (20–40 years, 7.5%).

Of the overall number of 66 individuals, the sex of 59 could be determined. A total of 19 individuals (28.8%) were estimated as female or probably female, 40 individuals (60.6%) were estimated as male or probably male, two individuals (3%) were estimated as indeterminate (sexually undetermined) and the remaining five individuals (7.6%) could not be sexually determined due to the lack of sex-specific features on the skeleton. As such, there are less than half the number of women than men represented among the buried individuals.

As examined on skeletal material, the health status of the population was very good and very few pathological changes were observed. The occurrence of various anatomical varieties was more common. The most frequent impairment was Schmorl nodes (seven individuals, 10.6%), which appear on the terminal surfaces of the bodies of vertebrates (Fig. 11: 1). Osteolytic lesions in the form of pits or grooves were observed mainly on collarbones, exceptionally on the humerus, of five individuals (7.6%). This phenomenon is often interpreted as enthesopathy and is evidence of increased and repetitive activity (Fig. 11: 2). A very prominent deltoid tuberosity of the humerus on two individuals can be added to the evidence of physical stress (3%; Fig. 11: 3). Inflammation of the tibia was identified on one individual, another probably suffered from osteoarthritis of the ulnar joint (changes were observed at the proximal end of the ulna) and a healed fracture in the distal part of the right ulna can be expected. The occurrence of non-metric varieties was relatively frequent, the most common of which were accessory sutures in the lambda suture (12 individuals, 18.2%). This is followed by the occurrence of olecranon foramina (four individuals, 6.1%), which is the disappearance of the bony septum at the distal end of the humerus. This feature is more common in slender individuals (Velemínský 1999, 148). A metopic suture, a persistent frontal suture on individuals over the age of eight (Velemínský 1999, 133), was identified on three skeletons (4.5%). Single cases of other anatomical varieties included *Incae incompletum*, *hiatus sacralis*, and *ossiculum trigonum tali*.

A total of 43 artefacts were found at the site in a context with buried individuals (Fig. 13). Parts of clothing were the most common finds (20 buttons, 2 buckles). Eleven devotionals and four personal items (2 rings, 2 earrings) were found. A total of 23 of the 66 individuals were furnished with at least one artefact. If we do not take into account parts of the clothing in which individuals were buried, then only 12 individuals were furnished with grave goods (devotionals, rings, earrings). According to the anthropological determination, the majority of grave goods belonged to males. Of the 23 individuals accompanied by at least one artefact, sixteen were men, only five women, and one whose sex was not determined. A higher representation of the number of finds among males occurs with all components of grave goods: parts of clothing (8 males, 2 females, 1 indeterminate), devotionals (9 males, 1 female) and personal grave goods (2 males, 1 female).

In general, no relationships can be established between the distribution of artefacts at the burial ground (Fig. 14). The only valid observation is that the grave goods usually occur with men and that the burials with furnishings are located more in the northern row of grave pits. The occurrence of artefacts in graves is not influenced by the fact that individuals are buried alone or in multiple graves or their pious or impious deposition. Devotionals serve as a certain guide for dating the burials, as they have at least partial chronological sensitivity compared to other finds (parts of clothing, personal items). Parallel finds from other published sites in Bohemia and Moravia usually come from cemeteries where burials took place for most of the Early Modern period. Important for comparison are therefore cemeteries whose function ceased to exist in the early 1780s in connection with the Josephine reforms. In these cemeteries, most of the find assemblages are composed of artefacts deposited at the end of their use, and due to the cancellation of the

youngest graves after they were abolished, finds from the last years of operation may be missing. In the case of the assemblage of finds from the territory of the Czech Republic subjected to the most detailed processing thus far from the cemetery at the defunct Church of St. John in Obora in the Lesser Quarter (Malá Strana), it is assumed that most of the burials were made between 1730 and the 1770s. Taking into account the dating of published parallels, we assume a dating of the Semonice assemblage of devotionals and parts of clothing to the second half of the 18th century, with an upper limit not reaching the final decade of that century.

Despite a thorough search of written sources, it was not possible to find archives that would shed light on the reasons for the establishment of the burial ground. Semonice and a number of surrounding villages had regular cemeteries located near the churches of the Holohlavý deanery. Based on an analysis of death records, four significant time fluctuations with increased mortality were determined in the Jaroměř region: 1745 and 1746, 1758, 1771 and 1772, 1778 and 1779. Three of these are related to the military events of the Silesian Wars fought between Prussia and the Austrian Empire, a fourth to the famine that struck the Czech Lands in 1771–1772 (Fig. 15).

When looking for an answer as to who was buried on the road between Semonice and Rožnov, we lean towards the variant that it was a group that did not belong to the local rural communities and was instead related to a passing army. Each time an army set up camp during military campaigns resulted in a significant increase in deaths in the surrounding villages, often caused by disease. These also spread in the army itself, where they usually also had their origin. The local priests did not perform last rights for the dead in the military camps, since the army had its own ecclesiastical administration (Duffy 1977, 133–134) and the deceased were therefore not recorded in the parish death records. Once the army broke camp, these events were often forgotten. The presence of women (and a child) does not contradict this explanation, as together with the soldiers, the army was accompanied by an entourage, including the families of the soldiers. Another possibility is linking the burial ground to the famine of 1771–1772. Written reports speak of the journey of desperate people from the foothills to the Elbe, where they retreated with the hope of receiving help. Many of them then died from exhaustion along the way. As Semonice lay directly on the road running from the foothills of the Giant and Eagle mountains, it is possible that the dead, who were not local parishioners, were buried here. Given the number of deaths in the Holohlavý deanery in the years 1771–1772, such a solution to the crisis situation would be conceivable. However, we would expect a different demographic composition with a predominance of children, women and older individuals, not young men.

Both possibilities for the origin of the dead (camping army, famine victims) correspond to the form of burial rite. The individual grave pits were dug according to the current number of deaths, which were gradually increasing, and it was therefore not certain in advance what their final number would be, so that, for example, one long grave pit could have been dug. We consider the connection between the existence of the burial ground and the short-term army camp, which is documented in Semonice in 1745, 1758 and 1778, to be a more probable explanation. Remains of a military field camp of the Prussian or Austrian army from these years were discovered near the burial ground during an archaeological excavation in 2017–2019 (Fig. 17). However, a connection between these two sites is still only hypothetical.

The sacred building (chapel) probably stood here before the start of burials, and the site was chosen deliberately with an effort to bury the dead near the consecrated place. This is consistent with the stratigraphic observation of the foundation ditch of the chapel and the nearest graves, which do not disturb each other and respect one another. The exceptional situation in grave 183 (Fig. 12: 1) could perhaps also be explained by the fact that some much earlier (solitary?) burial at the chapel was later disturbed during the digging of a grave during the operation of the Semonice burial ground.

English by David Gaul

Literatura a prameny

- Aufderheide, A. C. – Rodríguez-Martín, C. 1998: The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology. Cambridge.
- Bednárik, R. 1972: Cintoríny na Slovensku. Bratislava.
- Beranová, M. 1989: Kovové vínky pražských dívek ze 17. a první poloviny 18. století. Příspěvek k lidovému šperkařství. *Archaeologica Pragensia* 10, 269–280.
- Bianucci et al. 2009: Bianucci, R. – Rahalison, L. – Peluso, A. – Massa, E. R. – Ferroglio, E. – Signoli, M. – Langlois, J.-Y. – Gallien, V.: Plague immunodetection in remains of religious exhumed from burial sites in central France. *Journal of Archaeological Science* 36, 616–621. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2008.10.007>
- Binder, M. 2008: Der Soldatenfriedhof in der Marchettigasse in Wien. Die Lebensbedingungen einfacher Soldaten in der thesesianisch-josephinischen Armee anhand anthropologischer Untersuchungen. Monografien der Stadtarchäologie Wien 4. Wien.
- Blažková, G. – Omelka, M. – Řebounová, O. 2015: Death and Burial in Post-medieval Prague. In: Tarlow, S. /ed./: The Archeology of Death in Post-medieval Europe. Warszawa, 204–221. <https://doi.org/10.1515/9783110439731>
- Bohunová, M. 2003: Válečný pohřební ritus. Rukopis disertační práce, Katedra antropologie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno.
- Bruzek, J. 2002: A method for visual determination of sex, using the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10012>
- Brůžek, J. – Černý, V. – Stránská, P. 2005: Proměny výšky postavy v průběhu věků. *Vesmír* 84, 165–168.
- Březinová, H. 2019: Technologická analýza textilních fragmentů. In: Černochová, R. /ed./: Konzervátorská a restaurátorská zpráva TP-2019-50023, 7–8. Univerzita Hradec Králové.
- Buckberry, J. L. – Chamberlain, A. T. 2002: Age estimation from the auricular surface of the ilium: A revised method. *American Journal of Physical Anthropology* 119, 231–239. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10130>
- Buikstra, J. E. – Ubelaker, D. H. /ed./ 1994: Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Arkansas Archaeological Survey Research Series No. 44. Fayetteville.
- Burgert, P. 2019: Neolit ve východních Čechách. Případová studie jeho mladšího vývoje. Praha.
- Castex D. 2008: Identification and Interpretation of Historical Cemeteries Linked to Epidemics. In: Raoult, D. – Drancourt, M. /eds./: Paleomicrobiology: Past Human Infections. Berlin – Heidelberg, 23–48. https://doi.org/10.1007/978-3-540-75855-6_2
- Castex et al. 2011: Castex, D. – Brůžek, J. – Sellier, P. – Velemínský, P. – Kuchařová, H. – Bessou, M. – Sève, S. – Lourenço, J.-M. – Jůn, L. – Dobšíková, M.: Bioarchaeological study of a mortality crisis. Cemetery of St. Benedict in Prague, Czech Republic (17th–18th century AD): Methodological approach. *Anthropologie* 49/1, 79–88.

Castex, D. – Georges, P. – Blanchard, P. 2008:

Complémentarité et discordances entre sources textuelles et sources archéo-anthropologiques en contexte de crises de mortalité par épidémie. Études de cas. *Revue archéologique du Centre de la France* 47, 1–22.

Corbierre, A. J. 1904:

Numismatique Bénédictine: histoire scientifique et liturgique des croix et des médailles de Saint Benoit, patriarche des moines d'Occident d'après des documents inédits. Rome.

Čech, P. – Černý, V. 1996:

Nové možnosti studia pohřebního ritu na příkladu únětických hrobů z Konobříže, okr. Most. *Archeologické rozhledy* 48, 35–39.

Čechura, M. 2010:

Pohřební ritus ve středověku a novověku ve světle archeologického a antropologického výzkumu. *Archaeologia historica* 35, 111–120.

Černý, V. 1995:

Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. *Archeologické rozhledy* 47, 301–313.

Čiháčková, L. – Omelka, M. – Řebounová, O. 2011:

Nález z archeologického výzkumu hřbitova u kostela sv. Bartoloměje v Rakovníku: příspěvek k poznání pohřební výbavy obyvatel barokního města. *Archeologie ve středních Čechách* 15/2, 1029–1049.

Čihák, R. 1987:

Anatomie I. Praha.

Devaux, Ch. A. 2013:

Small oversights that led to the Great Plague of Marseille (1720–1723): Lessons from the past. *Infection, Genetics and Evolution* 14, 169–185.

<https://doi.org/10.1016/j.meegid.2012.11.016>

DeWitte, S. N. 2009:

The effect of sex on risk of mortality during the Black Death in London, A.D. 1349–1350. *American Journal of Physical Anthropology* 139, 222–234.

<https://doi.org/10.1002/ajpa.20974>

DeWitte, S. N. 2010:

Age patterns of mortality during the Black Death in London, A.D. 1349–1350. *Journal of Archaeological Science* 37, 3394–3400.

<https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.08.006>

DeWitte, S. N. – Hughes-Morey, G. 2012:

Stature and frailty during the Black Death: the effect of stature on risk of epidemic mortality in London, A.D. 1348–1350. *Journal of Archaeological Science* 39, 1412–1419.

<https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.01.019>

DeWitte, S. N. – Wood, J. W. 2008:

Selectivity of Black Death mortality with respect to preexisting health. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)* 105/5, 1436–1441.

<https://doi.org/10.1073/pnas.0705460105>

Dobisíková, M. 1999:

Určování věku. In: Stloukal, M. et al. /eds./: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha, 235–339.

Domečka, L. 1902:

Z paměti Frant. Mart. Uhlíře, děkana Holohlavského. Hradec Králové.

Drnovský et al. v tisku:

Drnovský, P. – Omelka, M. – Řebounová, O. – Průchová, E.: Devotional pictures for swallowing – several notes on paper devotional items of the 18th and 19th centuries based on the example of an archaeological find from Semonice near Jaroměř. *Archaeologia historica – European Contemporary and Historical Archaeology Special Issue*.

Drnovský, P. – Hejhal, P. – Průchová, E. 2021:

Novověký vojenský tábor jako archeologická lokalita. Výzkum polního ležení v Semonicích u Jaroměře (okr. Náchod). *Archeologické rozhledy* 73, 102–141.

<https://doi.org/10.35686/AR.2021.4>

Drnovský, P. – Hejhal, P. – Rytíř, L. 2019:

Polní opevnění u Jaroměře za války o bavorské dědictví (1778–1779). Obrana strategického prostoru na soutoku Labe, Metuje a Úpy před stavbou pevnosti Ples/Josefov. *Archaeologia historica* 44/1, 185–203. <https://doi.org/10.5817/AH2019-1-88>

Duday, H. 2005:

L'Archéothanatologie ou l'archéologie de la mort. In: Dutour, O. – Hublin, J.-J. – Vandermeersch, B. /eds./: *Objets et méthodes en paléanthropologie*. Paris, 153–207.

Duday, H. 2009:

The Archaeology of the Dead. *Lectures in Archaeothanatology*. Oxford. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1cd0pkv>

Duday et al. 1990:

Duday, H. – Courtaud, P. – Crubézy, E. – Sellier, P. – Tillier, A.-M.: L'Anthropologie „de terrain“: Reconnaissance et interprétation des gestes funéraires. In: Crubézy, E. – Duday, H. – Sellier, P. – Tillier, A.-M. /eds./: *Anthropologie et Archéologie: Dialogue sur les Ensembles Funéraires*, *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, Numéro spécial, Tome 2, 29–50.

Dudková, V. – Orna, J. /eds./ 2015:

Od špitálu ke galerii... Archeologické poznání vývoje lokality „U Zvonu“ v Plzni. Plzeň.

Duffý, Ch. 1977:

The army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740–1780. Vancouver – London.

Duffý, Ch. 1985:

Frederick the Great: A Military Life. London.

Duška, J. 1886:

Paměti c. k. pevnosti a královského svobodného města Josefova, se zřetelem k dějinám vlasti a vojenství. Jaroměř.

Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M. 1980:

Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9, 517–549.

[https://doi.org/10.1016/0047-2484\(80\)90061-5](https://doi.org/10.1016/0047-2484(80)90061-5)

Fialová et al. 1998:

Fialová, L. – Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Musil, J. – Stloukal, M.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha.

Flek et al. 2009:

Flek, F. – Kubálek, P. – Omelka, M. – Podliska, J.: Excavation of the Early Modern period cemetery on the grounds of the former Capuchin monastery at St. Joseph's in Prague's New Town. *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, 407–452.

Frána, J. – Fikrle, M. 2007:

Složení materiálů prstenů z bývalého hřbitova ve Šporkově ulici na Malé Straně. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 711–716.

Frána, J. – Fikrle, M. 2009:

Materiál souboru křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách* 13, 1085–1093.

Frolík et al. 2010:

Frolík, J. – Musil, J. – Omelka, M. – Řebounová, O.: Nález dvojice Benediktových křížů z Chrudimi – Hradební ulice. *Chrudimský vlastivědný sborník* 14. Chrudim, 193–208.

Galeta et al. 2015:

Galeta, P. – Šneberger, J. – Friedl, L. – Pankowská, A. – Jurman, K. – Kubátová, I.:

- Katalog kosterního souboru ze hřbitova u kostela sv. Máří Magdalény v Plzni. Plzeň.
- Gowland, R. L. – Chamberlain, A. T. 2005: Detecting plague: palaeodemographic characterisation of a catastrophic death assemblage. *Antiquity* 79, 146–157. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00113766>
- Hadrava et al. 2014: Hadrava, V. – Kováčik, P. – Moskalíková, T. – Štézar, P.: Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 55/2, 243.
- Hillson, S. 2005: Teeth. Cambridge (2nd edition). <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614477>
- Horyna, V. 1969: Vlastivěda Královéhradecka. Hradec Králové.
- Hosák, L. 1964: Válečná kampaň v létě 1745 v Podkrkonoší a bitva u Zárava. *Krkonoše-Podkrkonoší* 1, 71–85.
- Hostert, W. 2005: Lüdenscheider Knopfbuch. I. Teil Uniformknöpfe: Im Frieden wie im Krieg. Militärische Uniformknöpfe in Preußen-Deutschland seit Beginn des 18. Jahrhunderts. Lüdenscheid.
- Hoššo, J. 1989: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 39–40, 249–292.
- Huber, E. H. 1998: Der „Alte Meidlinger Friedhof“ – eine Notbergung. *Archäologie Österreichs* 9/2, 29–30.
- Hutchinson, D. L. – Mitchem, J. M. 2001: Correlates of contact: Epidemic disease in archaeological context. *Historical Archaeology* 35, 58–72. <https://doi.org/10.1007/BF03374384>
- Ječný, H. – Olmerová, H. 1988: Historie a výzkum staroměstského bloku kolem kostela sv. Benedikta. In: Hanáková, H. – Stloukal, M. /eds./: Pohřebiště kolem bývalého kostela sv. Benedikta v Praze. Praha, 7–24.
- Jessee, E. – Skinner, M. 2005: A typology of mass grave and mass grave-related sites. *Forensic Science International* 152, 55–59. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2005.02.031>
- Kačl, P. – Průchová, E. 2017: Komplex zaniklých hřbitovů v Praze-Karlíně. *Archaeologia historica* 42/1, 153–185. <https://doi.org/10.5817/AH2017-1-8>
- Keller, P. /ed./ 2008: Edelsteine, Himmelsschnüre: Rosenkränze und Gebetsketten (Ausstellungskataloge des Dommuseums zu Salzburg). Salzburg.
- Kneidl, F. 1923: Dějiny města Karlína I. Špitálsko za branou pořičskou od dávnych časů až do založení Karlína. Praha.
- Knüsel, Ch. J. 2014: Crouching in fear: Terms of engagement for funerary remains. *Journal of Social Archaeology* 14/1, 26–58. <https://doi.org/10.1177/1469605313518869>
- Kováčik, P. – Hadrava, V. 2015: Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 56/2, 295–297.
- Kovář, D. – Thomová, Z. 2017: Výsledky záchranného archeologického výzkumu hřbitova a kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích. *Archaeologia historica* 42/2, 617–649. <https://doi.org/10.5817/AH2017-2-12>
- Králíková, M. 2007: Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy. Panorama antropologie biologické – sociální – kulturní 35. Brno.
- Kriege 1909: Grosser Generalstab. Kriegsgeschichtliche Abteilung II: Die Kriege Friedrichs des Grossen, Teil 3 Der Siebenjährige Krieg 1756–1763, Teil 7 Olmütz und Crefeld. Berlin.
- Kronika školy: Obecná škola Semonice u Jaroměře. Základní škola Semonice. Státní okresní archiv Náchod, fond 1172.
- Kuklík et al. 2011: Kuklík, M. – Kutinová, K. – Handzel, J. – Folovská, T. – Kripnerová, T.: Hyperodoncie v české populaci. *Pohybové ústrojí* 18/3–4, 244–251.
- Kurka, J. 1915: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská. (Místopis církevní do roku 1421). Praha.
- Larsen, C. S. 1997: Bioarchaeology: Interpreting Behavior from the Human Skeleton. Cambridge.
- Lovejoy, C. O. 1985: Dental wear in the Libben population: Its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 47–56. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680105>
- Lovejoy et al. 1985: Lovejoy, C. O. – Meindl, R. S. – Pryzbeck, T. R. – Mensforth, R. P.: Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 15–28. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103>
- Mant, K. A. 1987: Knowledge acquired from post-War exhumations. In: Bodington, A. – Garland, A. N. – Janaway, R. C. /eds./: Death, decay and reconstruction. Approaches to archaeology and forensic science. Manchester, 65–78.
- Margerison, B. J. – Knüsel, Ch. J. 2002: Paleodemographic comparison of a catastrophic and an attritional death assemblage. *American Journal of Physical Anthropology* 119, 134–143. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10082>
- Mariotti V. – Facchini F. – Belcastro M. G. 2004: Enthesopathies – Proposal of a Standardized Scoring Method and Applications. *Collegium antropologicum* 28/1, 145–159.
- Michálková, I. – Michálek, L. 2008: Zaniklé pražské vojenské hřbitovy. Praha.
- Molnar P. 2006: Tracing prehistoric activities: Musculoskeletal stress marker analysis of a stone-age population on the Island of Gotland in the Baltic sea. *American Journal of Physical Anthropology* 129, 12–23. <https://doi.org/10.1002/ajpa.20234>
- Moravec et al. 2014: Moravec, Z. – Moravcová, I. – Živný, M. – Zedníková Malá, P.: Příběh zapomenutého hřbitova. Ostrava.
- Nicklisch et al. 2017: Nicklisch, N. – Ramsthaler, F. – Meller, H. – Friederich, S. – Alt, K. W.: The face of war: Trauma analysis of a mass grave from the Battle of Lützen (1632). *PLoS ONE* 12/5, 1–30. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0178252>
- Omelka, M. 2006: Nález neobvykle členěného medailonu s vyobrazením kříže sva-

tého Benedikta a Zachariášova požehnání ze Šporkovy ulice čp. 332/III v Praze. *Archeologica Pragensia* 18, 144–152.

Omelka et al. 2018:

Omelka, M. – Petřík, J. – Prokeš, L. – Řebounová, O. – Šlančarová, V.:

Soubor knoflíků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha – Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách* 22, 2018, 709–744.

Omelka, M. – Řebounová, O. 2008:

Soubor korálků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách* 12, 887–961.

Omelka, M. – Řebounová, O. 2011:

Poznámky ke zbožnosti a pohřebnímu ritu malostranského barokního měšťanstva ve světle archeologických nálezů. *Pražský sborník historický* 39, 268–298.

Omelka, M. – Řebounová, O. 2012:

Soubor medailonů a feniků se symbolikou sv. Benedikta ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách* 16, 983–1019.

Omelka, M. – Řebounová, O. 2012a:

A view of the archaeological context of the Lesser Town cemetery in Šporkova Street in Prague using Modern period iconography and written sources. *Studies in Post-Medieval Archaeology* 4, 233–250.

Omelka, M. – Řebounová, O. 2014:

Barokní mariánské kultury na Malé Straně v zrcadle pražských archeologických nálezů náboženských medailí (s přihlédnutím k situaci v Čechách a na Moravě). *Pražský sborník historický* 42, 243–268. Praha.

Omelka, M. – Řebounová, O. 2015:

Hmotná kultura. In: Dudková, V. – Orna, J. /eds./: *Od špitálu ke galerii... Archeologické poznání vývoje lokality „U Zvonu“ v Plzni. Plzeň, 77–124.*

Omelka, M. – Řebounová, O. 2017:

Stav a perspektivy bádání novověkého pohřebního ritu v Čechách. *Archaeologia historica* 42/1, 117–133. <https://doi.org/10.5817/AH2017-1-6>

Omelka, M. – Řebounová, O. – Čechura, M. 2013:

Několik poznámek k novověkému pohřebnímu ritu na příkladu hrobových nálezů poutních medailonů z kostela sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci. *Archaeologia historica* 38/2, 379–395.

Omelka, M. – Řebounová, O. – Šlančarová, V. 2009:

Soubor křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). I. Obecné formy kříže. *Archeologie ve středních Čechách* 13, 1001–1083.

Omelka, M. – Řebounová, O. – Šlančarová, V. 2010:

Soubor křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). II. Speciální kříže. *Archeologie ve středních Čechách* 14, 467–520.

Omelka, M. – Řebounová, O. – Šlančarová, V. 2011:

Špendlík – před hradbou a za hradbou. *Archaeologia historica* 36/2, 523–540.

Omelka, M. – Šlančarová, V. 2007:

Soubor prstenů ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách* 11, 671–709.

Omelka, M. – Šlančarová, V. 2012:

Nálezy šperků, devocionálií a součástí oděvů z kostela sv. Jakuba v Jihlavě. *Archeologické výzkumy na Vysočině* 3, 75–132.

von Orlich, L. 1841:

Geschichte der zweiten schlesischen Kriege von 1744 bis 1745. Berlin.

Ortner D. J. 2003:

Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. San Diego (2nd edition).

Peters, T. 1902:

Die österreichische Befestigungen an der oberen Elbe. In: *Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs.* Wien, 291–295.

Poche, E. 1937:

Soupis památek historických a uměleckých v okrese Královédvorském. Praha.

Průchová, E. – Chroustovský, L. – Kacl, P. 2017:

Maximising Skeletal Data Collection in Commercial Archaeology. *International Journal of Osteoarchaeology* 27, 527–536. <https://doi.org/10.1002/oa.2573>

Rezková, H. 2018:

Holohlavy 1318–2018. Holohlavy.

Rigeade, C. 2007:

Les sépultures de catastrophe. Approche anthropologique des sites d'inhumations en relation avec des épidémies de peste, des massacres de population et des charniers militaires. *BAR International Series* 1695. Oxford.

Rigeade C. 2008:

Approche archéo-anthropologique des inhumations militaires. *Socio-anthropologie* 22, 93–105. <https://doi.org/10.4000/socio-anthropologie.1153>

Rigeade et al. 2006:

Rigeade, C. – Willot, J.-M. – Demolon, P. – Massa, E. R. – Signoli, M.:

Approche anthropologique de sépultures de catastrophe du XVIIIe siècle (rue Martin-du-Nord, Douai, France). *Comptes Rendus Palevol* 5, 901–907.

<https://doi.org/10.1016/j.crpv.2006.06.002>

Roksandic M. 2002:

Position of Skeletal Remains as Key to Understanding Mortuary Behaviour. In: Haglund, W. D. – Sorg, M. H. /eds./: *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory and Archaeological Perspectives.* London, 99–117.

Scheuer, L. – Black, S. 2000:

Developmental Juvenile Osteology. San Diego.

<https://doi.org/10.1016/B978-0-12-624000-9.X5000-X>

von Schmettau, F. W. C. 1789:

Über den Feldzug der Preussischen Armee in Böhmen, im Jahre 1778. Berlin.

Signoli et al. 2004:

Signoli, M. – Ardagna, Y. – Adalian, P. – Devriendt, W. – Lalys, L. – Rigeade, C. – Vette, T. – Kuncevicus, A. – Poskiene, J. – Barkus, A. – Palubeckaitė, Z. – Garmus, A. – Pugaciauskas, V. – Jankauskas, R. – Dutour, O.:

Discovery of a mass grave of Napoleonic period in Lithuania (1812, Vilnius). *Comptes Rendus Palevol* 3, 219–227.

<https://doi.org/10.1016/j.crpv.2004.02.003>

Sjøvold, T. 1990:

Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5, 431–447.

<https://doi.org/10.1007/BF02435593>

Souquet-Leroy, I. – Réveillas, H. – Castex, D. 2015:

The Impact of Epidemics on Funerary Practices in Modern France (16th–18th Centuries). In: Tarlow, S. /ed./: *The Archaeology of Death in Post-medieval Europe.* Warszawa, 61–87.

<https://doi.org/10.1515/9783110439731-004>

Sprague, R. 2005:

Burial terminology. A guide for researchers. Lanham.

- Steinbachová, L. 2001:
Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771–1772. *Historická demografie* 25, 101–129.
- Stojanowski, Ch. M. – Seidemann, R. M. – Doran, G. H. 2002:
Differential skeletal preservation at Windover Pond: Causes and consequences. *American Journal of Physical Anthropology* 119, 15–26. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10101>
- Strouhal, E. 1964:
Příspěvek k paleopatologii chrupu starší doby bronzové. In: Tesař, R. /ed./: *Některé stomatologické problémy. Sborník k šedesátinám prof. Škalouda*. Praha, 49–83.
- Šín, L. – Vrána, J. 2014:
Charakter pohřebního ritu jako odraz událostí 19. století na střední Moravě. *Český lid* 101, 149–169.
- Štancarová, V. 2010:
Fede Rings from Rokštejn Castle. In: Ungerman, Š. – Přichystalová, R. – Šulc, M. – Krejsová, J. /eds./: *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám*, 448–454. Praha.
- Štancarová, V. 2011:
Jsem znamením lásky, neodhazuj mě. Příspěvek k symbolice středověkého šperku. In: Měřinský, Z. – Klápště, J. /eds./: *Moravsko-slezská škola doktorských studií – Seminář 2*. Brno, 136–141.
- Štancarová, V. 2016:
Podoba středověkého šperku na základě jihomoravských nálezů. Rukopis disertační práce. Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.
- Ubelaker, D. H. 1989:
Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation. Washington D. C.
- Vaňková, L. – Pilná, V. 2013:
Metodika datování a interpretace portrétů 16.–18. století pomocí historické módy. Odborné a metodické publikace 43. Praha.
- Velemínský, P. 1999:
Morfologické znaky na lidské kostře. In: Stloukal, M. et al. /eds./: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha, 112–167.
- Velemínský, P. – Dobisíková, M. 2000:
Projevy nespécifické zátěže na kostrách našich předků. *Archeologické rozhledy* 52, 483–506.
- Vyhnánek, L. 1999:
Nárys kosterní paleopatologie se zaměřením na radiodiagnostiku. In: Stloukal, M. et al. /eds./: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha, 386–432.
- Waldron T. 2009:
Palaeopathology. Cambridge.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511812569>
- Wentz, R. K. – de Grummond, N. T. 2009:
Life on horseback: Paleopathology of two Scythian skeletons from Alexandropol, Ukraine. *International Journal of Osteoarchaeology* 19/1, 107–115.
<https://doi.org/10.1002/oa.964>
- White, T. D. – Black, M. T. – Folkens, P. A. 2012:
Human Osteology. San Diego.
- Zúbek, A. 2018:
Hřbitov při kostele sv. Jakuba v Brně. Vyhodnocení archeologických poznatků. Brno.

Mgr. Pavel Drnovský, Ph.D., Katedra archeologie, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové;
e-mail: pavel.drnovsky@uhk.cz

Mgr. Erika Průchová, Archeologický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice;
e-mail: erpruchova@gmail.com

